

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος



Παρασκευή 8 Μαρτίου 1996 • τεύχος 19 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 8 Μαρτίου 1996

τεύχος 19, τιμή 800 δραχ.

ΕΠΕΙΓΟΝ

**Ανανεώστε τις συνδρομές σας,
γιατί χανόμαστε!**

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δραχ.

Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δραχ.

Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δραχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δραχ.

Ευρώπη

Ετήσια (24 τεύχη): 17.000 δραχ.

Άλλες χώρες

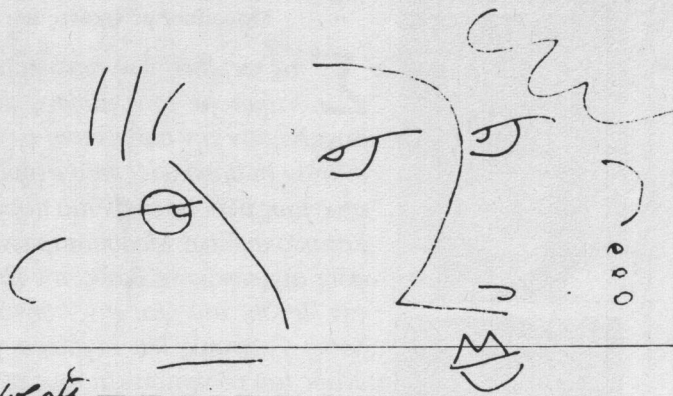
Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δραχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Άγγελος Έλεφαντης
Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
Εκτύπωση: Αφοί Χρυσσοχού,
Στυμφαλίας 8,
Περιόστερι, τηλ. 5719937

ΓΙΑ ΜΑΣ
ΤΑ ΛΕΕΙ
'Η ΓΙΑ ΤΟΥΣ
ΑΛΛΟΥΣ;

ΓΙΑ ΜΑΣ
ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ



3/96

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ Γράφουν οί:

Σ. Μπουρνάζος, Α. Πανταζόπουλος, Δ. Τζάκης,

Σ. Γεωργάτος 5

ΚΩΣΤΑΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Άριστερά του ΠΑΣΟΚ και δεξιά της θλίψης	11
ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Πόλεμος κατά πολέμου, βεβαίως, αλλά αποτρεπτικός	14
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Η κληρονομιά της Ίμιας	17
ΣΕΜΙΧ ΒΑΝΕΡ, Η Τουρκία σε κίνηση	19
ΡΕΖΙΣ ΝΤΕΜΠΡΑΙ, Περί θεάματος	24
ΝΙΚΟΛΑΣ Α. ΣΕΒΑΣΤΑΚΗΣ, Αυτόπραγμάτωση ή αυτονομία;	31
ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΕΤΡΑΚΗ, Η οργάνωση της εργασίας και η ελληνική βιομηχανία	36

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΚΟΖΟΣ, Τά περιττά και τά ούσιώδη	40
ΜΑΡΘΑ ΠΥΛΙΑ, Χαλίλ Ίναλτζίκ: Η Όθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600	44
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θόδωρος Πανάγος: Αυτά έχουν τά υπόγεια. Μή γελᾶς!	46
ΔΗΩ ΚΑΓΓΕΛΑΡΗ, Άνν Σέξτον	47

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΜΑΝΩΛΗΣ ΡΑΣΟΥΛΗΣ, Σκοτώνοντας τίς σκέψεις μου ...	48
---	----



Ὁ Λάκης Λαζόπουλος θεωρεῖται, κατά κοινή ὁμολογία, ταλαντούχος ἠθοποιός καί σχολιαστής τῆς καθημερινότητας. Ταυτόχρονα, ἐπίσης κατά κοινή ὁμολογία, ἀποτελεῖ τὸν ἐθνικό

ΤΙ ΕΙΝ' Η ΠΑΤΡΙΔΑ ΜΑΣ;

Ἀπό τὴ Θεία Λένα
στόν Τζίμη τῶν «Μήτσων»

μας κωμωδός: ὁ «Μῆτσος» μέ τὸν ὁποῖο θά ταυτιστοῦμε, πού τὸν νιώθουμε «έναν ἀπό μᾶς», καθὼς ὅλη ἡ οἰκογένεια θά κάτσει μπροστά στό τραπεζάκι τῆς τηλεόρασης γιὰ νά γελάσει μαζί του, νά τὸν ἀκούσει νά λέει τὰ πράγματα μέ τ' ὄνομά τους.

Ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὴ τὴ διπλὴ ιδιότητα ἀπορρέει ἓνα ἀξεπέραστο πρόβλημα. Γιατί μπορεῖ νά ὑπάρχουν πολλοὶ ἐθνικοὶ ἥρωες, ἐθνικοὶ εὐεργέτες, ἀκόμα καὶ ἐθνικοὶ ποιητές, ἀλλὰ πολὺ δύσκολα θά βροῦμε — ἂν βροῦμε — «ἐθνικοὺς σατιρικούς». Ἐάν τὸ καλοσκεφτοῦμε, ὁ χαρακτηρισμὸς «ἐθνικός σατιρικός» εἶναι ἐξαρχῆς ὑπονομευμένος. Συνήθως, οἱ γνήσιοι σατιρικοὶ δέν ἐμφοροῦνται, τουλάχιστον στό ἔργο τους, ἀπὸ ἐθνικὴ ἔξαρση, οὔτε εἶναι ἀρεστοὶ στοὺς πάντες, ἀπὸ τὴν ἄλλη, σπάνια κάποιος πανδήμως ἀποδεκτὸς καὶ ἐμπλεος ἐθνικῶν ἀπόψεων καταφέρει νά τὰ πηγαίνει καλά καὶ μέ τό χιοῦμορ. Ὑἄχοντας τὴν ἀπάντηση στό γιατί, φτάνουμε στὴν οὐσία τῆς ἴδιας τῆς σάτιρας.

Ἐάν διευκρινίσω παρενθετικά ὅτι πρόθεσή μου δέν εἶναι νά συζητήσουμε ἐδῶ τὸ ἰδεολογικό καὶ πολιτικό περιεχόμενο τῶν «Μήτσων», λ.χ. τὴν ἐξύμνηση τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ἢ τὴν σκοπιανοφαγία τους. Ἐφορμή γιὰ τὸ σχόλιο ὑπῆρξαν οἱ τελευταῖοι «Μῆτσοι», ὅπου, κατά τὴ γνώμη μου, οὔτε γελάσαμε ἰδιαίτερα, οὔτε καμιὰ σπουδαία αἴσθηση σάτιρας ἢ χιοῦμορ ἀποκομίσαμε — ἀντίθετα, εἰσπράξαμε ἓναν ἐνοχλητικὸ διδακτισμὸ διανθισμένο μέ ἐμβριθεῖς κοινοτοπίες καὶ μπόλικη κακογουστιά.

Ἐάν ἀνατρέξουμε λοιπὸν στὰ στοιχειώδη, τοὺς ὀρισμούς: τὸ χιοῦμορ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ἀνατρεπτικό· ἡ σάτιρα σαρκάζει, ἀναποδογυρίζει τὴν καθεστηκυῖα τάξη, ἀμφισβητεῖ τίς ἀκλόνητες βεβαιότητες, διαλύει τίς ρητορείες καὶ τὴ σοβαροφάνεια. Ἡ ῥήση «τέρπει ἅμα καὶ διδάσκει» ἴσως ἀνταποκρίνεται σέ περιπτώσεις ὅπως ψυχαγωγικά θεάματα, σχολικά σκέτες ἢ ἠθικοπλαστικά ἀσμάτια, ἀλλὰ δέν ἔχει καμιὰ σχέση μέ τὴ σάτιρα. Ἐτσι, ἀναπαράγοντας μιὰ σειρά ἀπὸ κοινούς καὶ χιλιοειπωμένους τόπους, λ.χ. ὅτι οἱ πολιτικοὶ τὰ «πιάνουν», οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι εἶναι τεμπέληδες, οἱ νέοι μαστίζονται ἀπὸ λεξιπενία, ἡ παιδεία ἔχει τὰ χάλια της καὶ οἱ γύφτοι βρομᾶνε — γιὰ νά ἀναφέρω μερικά πρόχειρα παραδείγματα —, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ βαθμὸ ἀληθείας τους, βρισκόμαστε σέ λάθος δρόμο — τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴ σάτιρα. Τέτοιες ἰδέες εἶναι τόσο χρησιμοποιοῦμενες, μοιάζουν τόσο προφανεῖς καὶ αὐταπόδεικτες, πού ἓνας ἰκανὸς σατιρικός συγγραφέας πρέπει νά κάνει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο: ὄχι νά παρουσιάσει τὴν πραγματικότητα μέσω αὐτῶν, ἀλλὰ νά σαρκάσει τίς ἴδιες, ὡς στοιχεῖα αὐτῆς τῆς πραγματικότητας.

Καὶ ἀσφαλῶς, οἱ διδασκαλίες ἐννοχίζονται τὸ χιοῦμορ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους: ἡ σάτιρα εἶναι ἐξίσου κακὴ, ἢ μᾶλλον ἀνύπαρκτη, τόσο ὅταν παρουσιάζονται οἱ Τουρκαλάδες πού σφάζουν καὶ οἱ Ἕλληνες πού ξεπουλιοῦνται ἀπὸ τοὺς ξένους, ὅσο καὶ στὸν ὑποτιθέμενο ἀντίποδα: ὅταν ἐπὶ σκηνῆς ἐμφανίζονται τὰ κηρύγματα γιὰ τὴ συναδέλφωση τῶν λαῶν, τὰ περιστερία τῆς εἰρήνης καὶ ἄλλα τέτοια.

Ἐτσι λοιπὸν, ἡ σάτιρα καὶ ὁ διδακτισμὸς, ἢ ἡ ἀμφισβήτηση τῶν παραδεδομένων καὶ ἡ κολακεία τῆς μέσης συνείδησης, ἂν καὶ συχνὰ συγχέονται, ἀποτελοῦν πράγματα ἐντελῶς διακριτά καὶ ἀντίπαλα μεταξύ τους. Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ εἶναι ἀξεπέραστη· γι' αὐτὸ ἀλλοστε καὶ τὰ πῖο μέτρια ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Μπόστ ἀποτελοῦν κάτι ποιοτικά διαφορετικὸ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τίς πῖο πετυχημένες στιγμές τῶν «Μήτσων» (δέν συζητᾶμε κἂν τὸ περίφημο «χιοῦμορ» τῆς «Μαύρης τρύπας»).

Ἐπανερχόμενοι στὸν Λ. Λαζόπουλο, ἔχει κανεὶς τὴν αἴσθηση ὅτι τὸ χιοῦμορ του βρίσκεται σέ σχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τὴν ἀνάδειξή του ὡς δημόσιου προσώπου. Ἴσως γιὰ τὴν ἀκατόρθωτο νά διατηρεῖς τὴν διεισδυτικὴ καὶ τὴν εὐστοχία σου, δρώντας συγχρόνως ὡς



Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ



ειδήμων καί ἐθνικός παράγων, ἐπί παντός τοῦ ἐπιστητοῦ: ἀπό τό ἐλληνικό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀλεξάνδρειας καί τή διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, μέχρι τίς καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις μέ χορηγό τόν Μαρινόπουλο.

Πολύ χαρακτηριστική, ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, εἶναι ἡ τύχη πού ἐπεφύλαξε ὁ Λ. Λαζόπουλος στόν πίο πετυχημένο ἴσως ἥρωά του, τόν Τζίμη, μετατρέποντάς τον σέ αὐθύπαρκτη ὄντοτητα. Ἔτσι, λ.χ., ὁ Λ. Λαζόπουλος-Τζίμης (μέ τήν ἐμφάνιση καί ὁμιλία τοῦ Τζίμη) ἐφανίστηκε σέ ἐκπομπή τοῦ Π. Τσίμα γιά τήν γλώσσα τῶν νέων (!), συμμετέχοντας ὡς ... γνήσιος ὁμιλητής καί ἄριστος κάτοχός της. Ἐνῶ, μιά ἄλλη φορά, τό ἴδιο περίεργο δυσπρόστατο πρόσωπο Τζίμης-Λάκης ἀπαντοῦσε ἀπό τηλεοράσεως, σέ τηλεφωνήματα νέων, μιλώντας κατά τῶν ναρκαωτικῶν. Μπορεῖ ὁ σκοπός νά ἦταν ἀγαθός, πάντως ὁ ἥρωας Τζίμης εἶχε «καεῖ» ὀριστικά, καθῶς ἀπό τό χῶρο τῆς σάτιρας εἶχαμε περάσει σέ αὐτόν τοῦ προσκοτισμοῦ.

Ἡ παρακολούθηση τῆς τελευταίας ἐκπομπῆς τῶν «Μήτσων» νομίζω πώς εἶναι πίο χρήσιμη ἀπό κάθε ἄλλο περαιτέρω ἐπιχείρημα. Λογοπαίγνια ὅπως οἱ «βραχονησίδες» πού πρέπει νά γίνουν «ἀνθρωπονησίδες»· δακρύβρεχτες ρητορείες τοῦ τύπου «τή σημαία τήν ἔχουμε ὑποστείλει μέσα μας χρόνια, τή σημαία τήν ἔχουμε στήν πραγματικότητα μέσα μας, σημαία εἶναι τί βλέπεις, τί πιστεύεις, τί ἀγαπᾶς»· εὐρήματα ὅπως ὁ Τζίμης πού ἐνῶ χρόνια ἀκούει στό σπίτι του μόνο γιά κωλοκράτος, μπίζνες, πισίνα, κονόμα κ.ο.κ. ξαφνικά ἀκούει τή λέξη πατρίδα· ἡ γκαλερίστα μαμά τῆς Μισέλ πού, μόνη αὐτή, ἀπατρὶς καί ψωνάρα οὔσα, συμφωνεῖ μέ τόν Σημίτη (προφανῶς ἐξ ἀριστερῶν κριτική τοῦ τίμιου πατριώτη Λαζόπουλου στούς ἐνδοτικούς μεγαλοαστούς). Ἐκεῖ, ὁμως, πού τά πράγματα γίνονται ἀφόρητα κακόγουστα καί ἐξοργιστικά εἶναι τό ἐπιμύθιο τῆς ἐκπομπῆς. Ὁ «παροιμιώδης μέσος ἀνθρωπάκος», ἐν πυζαμιαία περιβολή, φιλοσοφεῖ: «Μπορεῖ ἡ ἥττα αὐτή νά ἦταν ἡ τελευταία ἥττα. Τό νέο πλῆθος πού θά ξυπνήσει μιά μέρα καί θά δεῖ ὅτι εἶναι ἡ τελευταία εὐκαιρία, πού θά κατέβει σέ πεζοδρόμια καί δρόμους καί δέν θά ἀφήσει τίποτα ὄρθιο |σ.σ. τοῦ, ρέ Λάκη!!|. Ἡ θά χαθοῦμε ἢ θά ἀνταμώσουμε! Τό πλῆθος αὐτό θά κάνει τούς Ἀμερικανούς νά ἀλλάξουν χίλιες φορές γνώμη». Ἐνῶ ἐκφέρονται αὐτά τά ἄρρητα ρήματα, τό σπίτι τοῦ ἀνθρωπάκου μεταφέρεται θαυματουργικῶς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, βλέπουμε ἀπό τό παράθυρο τούς τρεῖς στρατιῶτες νά φτερουγίζουν σάν ἄγγελοι καί ἀκούγεται ἕνα τραγουδάκι. Δεῖγμα στιχουργικῆς:

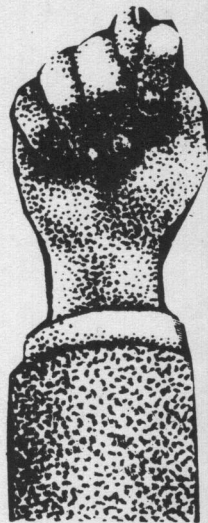
« Ἄνθρωποι ρουφιάνοι κι ἀρχηγοί οἱ νάνοι/καί τούς ποιητές δέν τούς ἀκούς/κι ὅλοι οἱ σιχαμένοι/γίναν δοξασμένοι/κι ὅλοι τούς ὑπηρετοῦν./Χώρα τοῦ ἀρχαίου/πού ἔγινε χυδαίου... Κι ὁμως μιά ἐλπίδα/μόνο ἐγώ τήν εἶδα/ἔρχεται τίς νύχτες μᾶς φιλά./Καί θαρρεῖς ἡ χώρα ξεκινάει τώρα/μέσα ἀπ' τό Αἶγαίου τά νερά/πού ἔφτασε στόν πάτο/μόνο πού ἐδῶ κάτω/βρῆκαν καί τά τρία της παιδιά». Ἡ ἐκπομπή κλείνει μέ τόν Ἐθνικό Ὑμνο.

Οἱ «Μήτσοι», λόγῳ τῆς ἐπιτυχίας τους, θά ξαναπροβληθοῦν σέ λίγες μέρες. Ὅσοι δέν τούς εἶδατε, βάλτε τά γιορτινά σας, φροντίστε νά γελάσετε, κρεμάστε τή σημαία στό μπαλκόνι καί σταθεῖτε προσοχή μπροστά στήν τηλεόραση!

Στρατῆς Μπουρνάζος

ΝΑ ΓΙΝΟΥΜΕ ΙΣΡΑΗΛ

Ἄραγε τί ἐννοοῦν ὅσοι τό ἐπαναλαμβάνουν; Προφανῶς, νά ὀπλισθοῦμε ὡς «ἀστακοί», νά ὀργανώσουμε τή ζωῆ μας γύρω ἀπό τή βεβαιότητα τῆς ἐλληνοτουρκικῆς σύγκρουσης, νά κινητοποιήσουμε τήν ἐλληνική διασπορά. Πάνω ἀπ' ὅλα, νά ἀποκτήσουμε ὡς Ἑλλάδα καί ἐλληνισμός ἕνα πολιτικό σχέδιο πού νά ἀπαντᾷ καί στό εἰδικό, πού εἶναι ἡ τουρκική ἀπειλή, ἀλλά





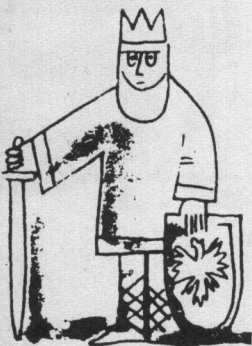
καί στό γενικό, πού ἐκπροσωπεῖ ἡ «πολιτισμική κρίση». Ἐννοίες ὅπως αὐτές τοῦ ἔθνους, τοῦ προσώπου, τῆς στράτευσης ἐγκαλοῦνται στό προσκήνιο γιά νά λυτρώσουν τό γένος, γιά νά τό διαφοροποιήσουν ἀπό τ' ἄλλα, ἀπό αὐτό τό ψυχιατρικό νοσοκομεῖο τῶν φιλελεύθερων δημοκρατιῶν τῆς Δύσης.

Ποιοί τά ὑποστηρίζουν ὅλ' αὐτά; Πολλοί, πάρα πολλοί. Ἄπ' ὅλους τούς χώρους, πολιτικούς, οἰκονομικούς, πνευματικούς. Τά λένε στίς ἐφημερίδες, στίς τηλεοράσεις, τά ραδιόφωνα. τά περιοδικά, ἱλουστρασιόν καί μή, τίς συντροφίες, τίς ἐκδρομές, τά καφενεῖα, τά γραφεῖα, τά κόμματα, τίς συσκέψεις. Τά λένε πολλοί στό ΠΑΣΟΚ, στή ΝΔ, στόν ΣΥΝ, στό ΚΚΕ (ναί, στό ΚΚΕ...), στήν ΠΟΛΑΝ, τά λένε πρῶν καί νῦν ἀριστεροί, ἀριστεριστές, σοσιαλδημοκράτες, κεντρῶοι, φιλελεύθεροι, συντηρητικοί, ἀκόμα καί ἀκροδεξιοί. Λένε: νά γίνουμε Ἰσραήλ! Τά λένε καί οἱ νεορθόδοξοι, ὁ Γιανναρᾶς, ὁ Ζουράρις, ἡ ΚΟΒ τῶν νεορθόδοξων στό Δημοκρίτειο τῆς Θράκης, ὁ Κρίτων (τό σιγᾶν;) στήν *Καθημερινή τῆς Κυριακῆς* (25.2.96), στήν ἐπιστολή πού τοῦ φιλοξενεῖ ὁ Γιανναρᾶς στήν ἐβδομαδιαία στήλη του: «... Δύο ἀκόμη κράτη βρῖσκονται σέ γεωστρατηγική θέση παρόμοια τῆς Ἑλλάδας: ἡ Σιγκαπούρη καί τό Ἰσραήλ. Καί τά δύο ἄκρως ἱκανά σέ αὐτοὑπεράσπιση, ἀντίθετα μέ τήν Ἑλλάδα. Καί τά δύο ἔχουν διαμορφώσει ἀμυντικό σύστημα πού προκύπτει ἄμεσα καί ὀργανικά ἀπό τή σαφή ἐπίγνωση τῶν στόχων πού ἐπιδιώκουν στόν διεθνή στίβο. Τοῦ Ἰσραήλ οἱ στόχοι εἶναι γνωστοί...».

Ποιοί εἶναι οἱ στόχοι τοῦ Ἰσραήλ; Ὁ Κρίτων καί μαζί μέ αὐτόν ὅσοι συμφωνοῦν μαζί του ἀποφάσισαν στό κρίσιμο σημεῖο ὅτι πρέπει νά σιγήσουν. Καί μέ βάση τίς μικροσκοπιμότητες, πού κρύβονται πίσω ἀπ' αὐτή τήν ἐθελοῦσια ἐξοδὸ ἀπὸ τήν πραγματικότητα, ὀρθῶς πράττουν. Γιατί, διαφορετικά, ὅλοι αὐτοί οἱ νεόκοποι ὀραματιστές θά ἔπρεπε, ἐκτός ἀπὸ τό «παράδειγμα» τῆς γεωστρατηγικῆς πού ἐπικαλοῦνται, νά ἀνασύρουν στήν ἐπιφάνεια καί νά βάλουν πάνω στό τραπέζι ὅλη τήν ἱστορία, πρόσφατη καί ἀπώτερη, τῆς πολιτικοἰδεολογικῆς συγκρότησης τοῦ ἐβραϊκοῦ κράτους, νά τάμουν τὰ ἰδεολογικά-νομιμοποιητικά του θεμέλια, τόν πολιτικό σιωνισμό. Τίς νοοτροπίες καί τίς στάσεις πού σμίλεψε, τήν κοινωνία πού, τελικά, συγκρότησε. Ἡ Ἰσραήλ ἔκανε ὅ,τι ἔκανε, στή βάση ἑνός κοσμικοῦ πολιτικοῦ κινήματος καί, παρά τίς ὅποιες ἐσωτερικές ὑπερβολές «αὐτονομημένων» κοινωνικῶν καί πνευματικῶν θυλάκων του, λειτούργησε στά πρότυπα τῶν δημοκρατιῶν τῆς Δύσης. Κατόρθωσε, δηλαδή, νά παρακολουθήσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τούς νεωτερικούς ρυθμούς τῆς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, γιά νά μήν μιλήσουμε γιά τή θεσμική του τελείωση. Κι ὅλ' αὐτά, παρά τό θεμελιῶδες τραῦμα τοῦ Ὀλοκαυτώματος, τό ὁποῖο σχεδόν πάντα κρίνεται σκόπιμο νά ἀποσιωπᾶται, ἀπ' ὅλους τούς διασυστημικούς ἐρευνητές τῆς γεωστρατηγικῆς. Ὁ ἐβραϊκός ἐθνικισμός, ἐπειδή ἀκριβῶς ἦταν κινήτοποίηση κοσμική, ἀνέχθηκε στό ἐσωτερικό του τή *διαφορά*, δέν ἔστειλε ποτέ στίς φυλακές τὰ μέλη τοῦ εἰρηνιστικοῦ κινήματος «Εἰρήνη Τώρα!», σεβάστηκε τή σύγκρουση, ἂν θέλετε, ἔβρισκε κάθε φορά τό σημεῖο ἰσορροπίας, ἀκόμα καί ὅταν ἦταν ἀναγκασμένος νά ἀντιδρᾷ δυναμικά πρὸς τό ἐξωτερικό του περιβάλλον.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ ἐβραϊκή διασπορά πρόσφερε ὅ,τι πῖο πλούσιο πνευματικά ἔχει καταθεθεῖ κατά τή μεταπολεμική περίοδο. Πραγματικός πνευματικός θησαυρός, γιά νά ἀκριβολογοῦμε, πού ἐν πολλοῖς παράχθηκε πάνω σέ διαφορετικές, ἐνίοτε καί ἀνταγωνιστικές, ἐρμηνευτικές ἐκδοχές μιᾶς κοινῆς πολιτισμικῆς κληρονομικῆς, χωρίς νά ὑποβαθμίζει τό ἀρχαιοελληνικό πνευματικό ἀγκυριό... Ἡ ἐβραϊκή διασπορά δέν ἦταν καί δέν εἶναι «μόνο λεφτά», ὅπως πιστεύει ὁ περιβάλλον χώρος τοῦ κεκαλυμμένου χύδην ἀντισημιτισμοῦ στήν Ἑλλάδα, ἦταν καί σέ κάθε περίπτωση εἶναι ἐλαφρὸς ἀνοιγμά στον κόσμο, ἐπικοινωνία πολιτισμική, παρά τὰ ὅποια φαινόμενα ἀναδίπλωσης καί ἀναχωρητισμοῦ παρατηροῦνται. Ἐπιπλέον, εἶναι αὐτή ἡ διασπορά πού συνήργησε καί στήν ἀλλαγὴ στάσης τοῦ ἐβραϊκοῦ κράτους καί τό στήριξε στό νά ὑπογράψει εἰρήνη μέ τούς Παλαιστίνους.

Νά γίνουμε, λοιπόν, Ἰσραήλ; Προσωπικά, δέν ὑπάρχουν ἰδιαίτερες ἐπιφυλάξεις. Μόνο, νά, σκέπτομαι ὅτι, στή βάση ὅσων προηγήθηκαν, θά ἔπρεπε νά γίνουμε καί λίγο Ἑβραῖοι... Ἄς



Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ



μὴν προβοκάρουμε... οἱ νεορθόδοξοι, οἱ διεθνολόγοι τῆς Παντείου καὶ τόσοι ἄλλοι γύρω μας ποτέ δὲν ὑποστήριξαν κάτι τέτοιο, ἀπλῶς εἶπαν νὰ γίνουμε Ἰσραήλ... Κρεῖττον τὸ σιγᾶν...

Ἀνδρέας Πανταζόπουλος

«Θά σέ κάνω ὅ,τι θέλω, γιατί ὅλες οἱ γυναῖκες εἶστε πουτάνες», τῆς εἶπε. Ὑστερα, ἔβαλε ξανά τὸ ὑπηρεσιακό του περιστροφὸ στή θήκη καὶ τὴ βίασε.

ΑΝΗΜΕΡΑ ΤΟΥ Α·Ι·ΒΑΛΕΝΤΙΝΟΥ

Εἶχε ἀργήσει νὰ γυρίσει στοῦ σπιτί ἡ δεκαεπτάχρονη μαθήτρια τῆς Σχολῆς τοῦ ΟΑΕΔ («δὲν τὰ ἔπαιρνε τὰ γράμματα», εἶπε ἡ μάνα τῆς μετὴν πλάτη στοῦ φακό κι ἓνα σκοῦρο μαντίλι στοῦ κεφάλι). Ἦταν σέ κάποια καφετέρια καὶ ξεχάστηκε ἦταν κι ἡ μέρα τέτοια, τοῦ Βαλεντίνου. Εἶχε ἀργήσει, λοιπόν, καὶ φοβόταν — φοβόταν τὴν ἀντίδραση τοῦ πατέρα τῆς, τὴν ὀργή του. Τηλεφώνησε στοῦ σπιτί «νὰ δεῖ τί γίνεται», καὶ κάποιος ἀπὸ τὰ ὀκτώ ἀδελφια τῆς τὴν προειδοποίησε πὼς ὁ πατέρας εἶναι ἔξω φρενῶν. Τὸν βλέπω: καπνίζει τὸ ἓνα τσιγάρο μετὰ τὸ ἄλλο, στριφογυρίζει στοῦ δωμάτιο, δὲν τὸν χωρᾶ ὁ τόπος καὶ βρίζει. Βρίζει τὴ μάνα πού τῆς κάνει «πλάτες», πού τοῦ ρίχνει στάχτη στὰ μάτια καλύπτοντας τὰ ξεπορτίσματά τῆς. Βρίζει κι αὐτήν, πού γυρνᾶ νυχτιάτικα στοὺς δρόμους σάν τίς... Καὶ μιά δεκαεπτάχρονη πού βρίσκεται ὡς ἀργὰ «ἔξω», στοὺς «δρόμους», δὲν θέλει καὶ πολὺ γιὰ νὰ τῆς βγεῖ τὸ ὄνομα. Τί θὰ ἴλεγε ἡ γειτονιά; «Τοῦ δρόμου» θὰ τὴν ἔλεγε κι ἄντε μετὰ νὰ πείσεις τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλο πὼς ἀπ' ὅπου βγαίνει καπνὸς δὲν ὑπάρχει πάντοτε φωτιά. Θὰ τὸν ρεζίλευε. Καλύτερα νὰ τὴ σφάξω παρά νὰ μοῦ γίνεῖ... Θὰ μποροῦσε νὰ ἴχει πεῖ. Ἦταν κι ἡ μέρα τέτοια, τοῦ Βαλεντίνου, πὼς νὰ μὴν πᾶει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου στοῦ «κακό».

Τέτοιες σκέψεις θὰ πρέπει νὰ ἔκανε στοῦ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ, κι ἔσπαζε ἡ καρδούλα τῆς. Σὰ νὰ τὴ βλέπω κι αὐτὴ: καθὼς περπατᾶ, ἀργὰ, τῆς ἔρχεται ἡ εἰκόνα τοῦ πατέρα τῆς νὰ τὴν περιμένει, κι ὁ διασκελισμὸς γίνεται ἄθελά τῆς ὀλοένα καὶ πιὸ ἀργός, τὸ βῆμα πιὸ κοντὸ κι ὁ δρόμος ὅλο κάτι πιὸ βασανιστικά μακρὺς, ἀτέλειωτος. Σέ τέτοιες ὥρες πού ὁ ἄνθρωπος ζητάει μιά ἐλπίδα, κάτι γιὰ νὰ πιαστεῖ, νοῦς σκαρφίζεται πολλὰ καὶ οἱ ἀναστολές ὑποχωροῦν. Τὸ ἀστυνομικὸ τμήμα πού βρέθηκε μπροστά τῆς ἦταν, θὰ σκέφθηκε, μιά κάποια λύση — καὶ τί λύση, ἢ καλύτερη...

Ὅπως σέ μιά... «κοινωνικὴ προσφορὰ τοῦ ANTI», ὅπου ἡ ἀστυνομία στέκει πάντα στοῦ πλευροῦ τῶν ἀδυνάτων. Βλέπουν τὸ κανάλι αὐτὸ στή Νεάπολη Θεσσαλονίκης, ἔτσι δὲν εἶναι; Πῆγε, λοιπόν, στοῦ ἀστυνομικὸ τμήμα γιὰ νὰ τὴ βοηθήσουν, νὰ τὴ συνοδεύσουν σπιτί, νὰ κατευθύνουν τὸν πατέρα τῆς, νὰ ποῦν, ἔστω, μιά καλὴ κουβέντα. Κι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πού τόσο ἐνδιαφέρθηκε, ἦταν γι' αὐτὴν, τὴν ὥρα ἐκείνη, σωσίβιο στήν ἀγριεμένη θάλασσα. Δὲν πῆγε ὁ νοῦς τῆς στοῦ «κακό», ἴσως γιατί ἀπὸ αὐτὸ ἤθελε τόσο νὰ ξεφύγει. Ἦταν κι ἡ στολὴ πού φοροῦσε, τοῦ ἀστυνομικοῦ, πού ἐνέπνεε τὴ σιγουριά πὼς θὰ τὴ βοηθοῦσε, μικρὴ κοπέλα πού ἦταν μόνη μέσα στή νύχτα.

Αὐτὸς, ὁ φύλακας τῆς τάξης, ὁ «διατελὼν ἐν ὥρᾳ ὑπηρεσίας», ἡ ἐξουσία στὰ μάτια τῆς, ἔδειξε κατανόηση καὶ προθυμοποιήθηκε νὰ τὴ βοηθήσει. Τὸν βλέπω κι αὐτόν: ἀνέλπιστο καὶ τοῦ βρέθηκε τέτοιο κελεπούρι, θὰ σκέφθηκε, καὶ μάλιστα τέτοια μέρα, τοῦ Βαλεντίνου, πού πάλι μόνος θὰ τὴν πέραγε μέσα στοὺς ἀδειους τοίχους. Σαραντάρης, κι ἀκόμη γεροντοπαλίκαρο. Τί κι ἂν εἶναι μικρὴ, θ' ἀναρωτήθηκε γιὰ νὰ γυρνᾶ στοὺς δρόμους μέσα στή νύχτα ποιὸς ξέρει με ποιὸν «ἔβγαζε τὰ μάτια τῆς» — μέρα πού εἶναι κιόλας, τοῦ Βαλεντίνου — καὶ τώρα, ἀφοῦ ἔκα-





νε ὅ, τι ἔκανε, φοβᾶται τάχα νά γυρίσει σπίτι· σᾶς ξέρω ἐγώ ἐσᾶς, θά εἶπε ἀπό μέσα του, ἀργο-
κουνώντας τό κεφάλι.

Κάπου ἐδῶ τούς χάνω. Δέν ξέρω πῶς βρέθηκαν στό σπίτι του —τό «τί» καί τό «πῶς», ἄλλω-
στε, θά τό κατασκευάσουν δικηγόροι καί δημοσιογράφοι καί θά τό κρίνουν δικαστές— μά ἔχω
τήν αἴσθησι πῶς δέν εἶναι δύσκολο νά τούς φανταστῶ. Αὐτός, πατρικός στήν ἀρχή, θά τῆς ἐνέ-
πνευσε ἐμπιστοσύνη. Εἶναι καί ἡ στολή, πού βοηθᾶ. Αὐτή εἶχε τόση ἀνάγκη νά αισθανθεῖ σι-
γουριά ὅτι θά τή βοηθήσει, ὅτι θά καταλάβει πῶς δέν εἶναι «τέτοια» καί θά τή συμπονέσει καί
θά καθυσυχάσει τόν πατέρα της. Κάποια δικαιολογία θά βρῆκε, τέλος πάντων, ὥστε νά περά-
σουν πρῶτα ἀπό τό σπίτι του· ἴσως, λέγοντάς της πῶς πρέπει νά ἡρεμήσει, νά μήν τήν δεῖ ἔτσι
ὁ πατέρας της καί πάει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἄδικα, στό «κακό». Ἐκεῖ, τῆς ρίχτηκε. Αὐτή
ἀντιστάθηκε, δηλαδή προσπάθησε ν' ἀντισταθεῖ, κι αὐτό τόν ἐξόργισε, τόν ἔκανε περισσότερο
βίαιο —οὔτε κι αὐτές τοῦ «δρόμου» δέν μοῦ «κάθονται», θά σκέφτηκε· πληγώθηκε ὁ ἀνδρι-
σμός του, ἦταν καί ἡ μέρα τέτοια. Ἔβγαλε τό πιστόλι, θά τῆς ἔριξε καί καμιᾶ «φιλή». Τό
τί ἀκολούθησε θά τό διαβάσατε στίς ἐφημερίδες.

Πέντε μέρες τό κρατοῦσε, πέντε μέρες δίστασε νά πεῖ στούς δικούς της ὅ, τι τῆς συνέβη. Ὁ
γιατρός πού τήν ἐξέτασε μίλησε γιά βιασμό. Ὁ δικηγόρος της εἶπε ὅτι ἦταν παρθένα. Ἡ μάνα
κι ὁ πατέρας της, πῶς τήν «κατάστρεψε». Ἡ δημοσιογράφος, κλείνοντας τό ρεπορτάζ, πῶς
ἔχασε ὅ, τι πολυτιμότερο «εἶχε», τήν τιμή της. Ὅμως ἐκεῖνο τό βράδυ, τοῦ Βαλεντίνου, ἦταν
γιά ὄλους «ξεσχολισμένη»· γιά ὄλους: πατέρα καί μάνα, γειτονιά, βιαστή, ἀκόμη καί γιά τήν
ἴδια...

Διονύσης Τζάκης



Καλοκαίρι τοῦ '93. Ἡ κυβέρνηση
Μητσοτάκη ἀρχίζει νά ἀποσυντίθεται.
Ὁ Σκάι, μέ νέο σῆμα, ἐξορμᾶ στά
Βαλκάνια. Ἀθῶοι (δῆθεν) ἀριστεροί
σε ρόλους καινούργιους. Πονηρά πε-

РЕВОЛВЕР

ριοδικά «γιά τήν ἄμυνα καί τά ἐθνικά θέματα». «Ἄλλου τύπου» χοροί καί συνεστιάσεις στό
Ναύπλιο, στίς ἐκκλησίες τῆς Β' Πειραιῶς, στό Λαύριο, στά σύνορα. Ραδιοφωνικοί σταθμοί
πού βάλλουν πρὸς βορρᾶν. Μητροπολίτες καί ἑξαλλα πλήθη. Τό μείγμα φήθηκε κι ἦρθε νά
δέσει. Ἐθνικιστικός λογιολογισμός καί λαϊκίστικος πολιτικισμός. Τό 'δαμε τότε. Ἄλλοι νω-
ρίς, ἄλλοι ἀργότερα. Κι εἶπαμε: Ἀνοχή, ὑπομονή. Τί νά κάνουμε. Συνασπισμός.

Τά χρόνια κύλησαν: '93, '94, '95, '96 (καί δίσεκτο). Μέ ἕνα ΠΑΣΟΚ βραχνό, τήν Ἀρι-
στερά νά χαροπαλεύει, τόν κόσμο σέ ἀπόλυτη σύγχυση. Μέ παραδοξότητες. Μέ Πάγκαλο.
Μέ Τσίμα καί μέ Στάη. Μέ «Μαύρη τρύπα». Μέ λόγια ἄνοστα, μέ χέρια ἄδεια. «Ὁ καθένας
νά μιλά καί κυρίως νά γράφει» πού λέει κι ὁ Ἄλλος.

Γιατί δέν ἐπισημάνθηκαν οἱ Τοῦρκοι κομάντος; Γιατί δέν ἀντέδρασε ἡ ἐλληνική ἡγεσία; Γιατί
ἀπομακρύνθηκε ἡ σημαία ἀπό τό βράχο; Γιατί ὑποχώρησε ἡ κυβέρνηση στά Ἴμια; Ποιός κάνει
κομάντο; Πῶς ἔπεσε τό ἐλικόπτερο; Τί εἶπε ἡ φωνή Παπαανδρέου στόν Ἄκη ἀπ' τό τηλέφωνο;
Τί θά γίνει;

Βάλτε μέ νοῦ, ἐάν δύνασθε. Καντήλια ἐφῆβων νά καῖνε μέχρι σταγόνα τό λάδι τους. Σιωπη-
λά νά χαϊδεύουνε τή σκανδάλη. Βλέμμα θολό, ναρκωμένο, νά γλύφει ἀμήχανα τά σύνεργα τοῦ



θανάτου. Κι ἀπ' τὶς ἀκτὲς, σύννεφο ἢ τσίχνα ἀπ' τὰ τόκ σου. Τέρμα τὰ γκάζια. Λόγια ἀφρώδη, λόγια πού πνίγονται στὸ σάλιο τους. "Αναρθηροὶ σπῆκερ καὶ ὀργίλοι πολιτικοί.

Οἱ ἄμεσοὶ ἀπόγονοὶ τοῦ γιοῦ τῆς καλόγιας σέ ρόλο τσηαρ λῆντερ.

Τὶ νὰ πεῖ κανεὶς μπροστά σέ τόσο θράσος. Παραλύει. Οὐδέ. "Ἄλλοι μέ ἄλλο τρίχωμα, ὑπεράσπισαν τὸ μέλι τῶν γκρεμῶν καὶ τὴ δόξα τῶν βράχων ὅταν χρειάστηκε. "Ἄλλοι πρόταξαν τὰ στήθια τους καὶ τὰ μυαλά τους ὅταν ἄκρη δέν ἔβγαине.

"Ἀρης Ἀλεξάνδρου, Χάκκας, Δεσποτίδης, κι ἄλλοι, κι ἄλλοι, ἀμέτρητοι...

Γιὰ νὰ δικαιουταὶ κάποιος νὰ ὀμιλεῖ πρέπει νὰ ἔχει δεῖ φάτσα τὸ πρόσωπο τοῦ θανάτου. Νὰ ἔχει σκιρτήσῃ στὸ πεζοδρόμιο, νὰ ἔχει μελετήσῃ τὸ αἰχμηρὸ ἄκρο τῆς βολίδας, νὰ ἔχει δεχτῆ συνοφρυωμένο χειροῦργο ἀπὸ πάνω του, νὰ ἔχει ἀκούσει τὸ ρόγχο τοῦ θανάτου μὲς στὴ σιγὴ ἀνοιξιάτικης νύχτας.

Οἱ ἄλλοι ἀνήκουε στοὺς γιῶτα εἴκοσι.

Μακρηγορῶ ὅμως. Τί ἄλλη ἀπόδειξη χρειάζεται γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ πόσο κούφια εἶναι ὄλ' αὐτὰ τὰ περὶ ἀνδρείας καὶ ἐθνικοφροσύνης ἀπ' ὅ,τι τὸ πρόσφατο γιουρούσι τῶν εἰδικῶν σωμάτων τῆς ἀστυνομίας στοὺς καταυλισμούς τῶν Τσιγγάνων; Ἐκεῖ νὰ δεῖς θάρρος! Ἐκεῖ νὰ δεῖς «ἀπόλυτο» καὶ «πυρετὸ τοῦ οὐρανοῦ»!

Φοβᾶται ἡ κοινωνία. Τρέμει ἡ ἀστυνομία. Μεμφιμοιροῦν οἱ πανεπιστημιακοί. Μελαγχολεῖ ἡ Ἀριστερά. Καὶ ἀλωνίζουσε οἱ ἀετονύχηδες.

'Ἀρετὴ, καὶ ἀνδρεία δέν εἶναι νὰ χτυπᾶς τὸν πατέρα σου καὶ μάλιστα καλύπτοντας τὸ πρόσωπό σου.

Νὰ ἀφήσουμε ὅμως τὰ ὑψηλά νοήματα, ὄχι γιατί δέν πρέπει, ἀλλὰ γιατί ξενίζουν ἴσως σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα ξηρασίας καὶ βολέματος πού μᾶς παραδέρνει.

'Ἡ μπόρα μπορεῖ νὰ πέρασε, τὸ ρεβόλβερ, ὅμως, γυρίζει.

Αὐτὸ πού ἀποδεικνύεται μέ τὰ τῆς Πάτμου καὶ τοῦ Ἐνασείου, τὴ δυσλεξία τῶν ΜΜΕ, τὴν ἀνορθογραφία τῶν πανεπιστημιακῶν καὶ τῶν δημοσιογράφων, τὸ πρόσφατο ἐπεισόδιο στὸ Αἶγαῖο, τοὺς παλικαρισμούς στὴ Βουλὴ, τὸν ξυλοδαρμὸ τῶν συνταξιούχων καὶ τὴ θρασυδειλὴ εἰσβολὴ στὰ ἱερά τῶν γύφτων, εἶναι τὸ ἔξης ἀπλό: Ἡ δῆθεν πολεμικὴ μας ἀρετὴ, οἱ δασύτριχες ἀρλοῦμπες πού ἐστομίζονται ἀπὸ τὰ ράδια, τὸ ἀνώτερο δῆθεν μορφωτικὸ μας ἐπίπεδο καὶ τὰ πανάκριβα ὄπλα πού διαθέτει ἡ ἀεροπορία δέν μᾶς προστατεύουν διόλου ἀπέναντι στὴν ἐπιθετικότητα τῶν Τούρκων στρατηγῶν καὶ τῶν πολιτικῶν κολίγων τους. Ὁ ὄψιμος εὐρωπαϊσμός, οἱ «δεσμοὶ αἵματος» μέ τοὺς Σέρβους, ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, ὁ Σαββόπουλος, δέν εἶναι τὸ φάρμακο στὴ φθορὰ καὶ τὸ ξέσχισμα.

Τέρμα τὰ φράγκα, τέρμα τὰ δίφραγκα. Ἀνάταση, ἀνάσα, ἀπελευθέρωση, Ἀριστερά!

Σπύρος Δ. Γεωργάτος



ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ ΤΗΣ ΘΛΙΨΗΣ

του Κώστα Βούλγαρη

Ολη την προηγούμενη είκοσαετία, εκόντες-άκοντες, ζήσαμε στον άστερισμό του ΠΑΣΟΚ και ως άτομα αυτής της κοινωνίας ταλαιπωρηθήκαμε από τα πεπραγμένα του. Όσοι από εμάς επιχειρήσαμε να μετουσιώσουμε την αντίθεσή μας, την άγωνία μας ή έστω τις προσδοκίες μας σε πολιτική στάση και παρέμβαση, να οργανώσουμε τέλος πάντων τη «μικρή» ή «μεγάλη» αλήθεια μας, αντιμετωπίσαμε τη «σοσιαλιστική» πλημμυρίδα και γεντήκαμε μία μικρή ή μεγάλη ήττα. Η κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ —όχι μόνο πολιτική δέδαια— σ' ένα πεδίο που συνεχώς έρημώνεται έχει ως αποτέλεσμα να δείχνει ακόμα πιο άνουσια ή όποια «πολιτική διαπάλη» με τα σημερινά δεδομένα, και να έντείνεται τό αισθημα άσφυξίας, σε όσους τουλάχιστον μπορούν ακόμα να τινώσουν. Δέν είναι ύπερβολή να λεχθεί πως ή έλευση της πολυθρόνης μεταπαπανδρείκης έποχής άναμενόταν με τό ίδιο ένδιαφέρον τόσο από τους άμεσα διαπλεκόμενους, όσο και απ' αυτούς που δέν έχουν και δέν θέλουν να έχουν καμιά σχέση με τό ΠΑΣΟΚ. Άκόμα και όσοι δέν προσδοκούμε τίποτα από μία πιθανή άδυναμία ή διάσπασή του, όταν έφθασε ή στιγμή της αποκαθίλωσης του άρχηγού του, αφήσαμε να μάς ξεφύγει ένα δειλό «έπιτέλους». Μά απ' ό,τι φαίνεται τό ΠΑΣΟΚ δέν τελειώνει, αντίθετα άρχίζει ένας νέος κύκλος που και αυτός θά μάς ταλαιπωρήσει. Τό ΠΑΣΟΚ είναι εκεί και έμεις πάλι εδώ. Άναγκαστική λοιπόν και ή ένασχόληση με τά τεκταινόμενα στό μεταπαπανδρείκό «σοσιαλιστικό» κίνημα, τά όποια όσο και να μήν μάς ένδιαφέρουν, είναι αυτά άκριβώς που θά μεταφερθούν στη δημόσια ζωή και θά τά ύποστούμε.

... Έχουν ύπάρξει άρκετές απόπειρες να αναλυθεί τό «φαινόμενο ΠΑΣΟΚ», δηλαδή ή κυριαρχία του, και σχεδόν όλες στάθηκαν στην πολυσυλλεκτικότητα του, με άλλα λόγια στον ιδιαίτερο «τρόπο» του να χειρίζεται κοινωνικά προβλήματα και αντίθεσεις, στρατηγικά αίτούμενα και ιστορικές άναφορές. Και όλοι συμφωνούν πως ό ρόλος του Παπανδρέου, κεντρικός μέσα σ' αυτό τό σχήμα, ήταν ρόλος προνομακού πομπου και δέκτη, χωρίς μάλιστα να προϋποθέτει για την πραγμάτωσή του τη διαμεσολάθηση του κόμματός του. Και όμως, μία όρισμένη κομματική συγκρότηση ήταν άναγκαία, όχι μόνο για να διεκπεραιώνει τις έκλογικές άναμετρήσεις, αλλά και για να καλύπτει ιδιαίτερες πλευρές, όπου δέν έφτανε ή δέν άρκούσε ή «χαρισματική άκτινοβολία» του άρχηγού και για να χειρίζεται κρίσιμες επί μέρους αντίθεσεις και χώρους. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν και τό πεδίο όπου άπογραφόταν ή όποια δυναμική αυτής της περιόδου ή τουλάχιστον ένα μέρος της. Φυσικά, μέσα από στρεβλώσεις, συγχύσεις και κυρίως μέσα από τόν έκφυλισμό κάθε ριζοσπαστικής διάθεσης ή κομματι-

κή δομή έπιτέλεσε θαυμάσια και αυτόν τό ρόλο. Έάν κάπως έτσι είχαν τά πράγματα, μπορούμε να πούμε πως τό πέρα του Παπανδρέου κομματικό πεδίο του ΠΑΣΟΚ όρίστηκε από τρεις βασικούς «χώρους». Αυτός των κεντρικών περιέλαβε κυρίως βουλευτές και κάποιους παράγοντες, διαχειρίστηκε τη σχέση του ΠΑΣΟΚ με εκείνο τό τμήμα των λαϊκών στρωμάτων που ήταν μακριά από κάθε πολιτική συμμετοχή και φυσικά ύποδέχθηκε τά πλήθη των δεξιών ψηφοφόρων (Γ. Άλευράς, Μ. Κουτσόγιωργας, Γ. Χαράλαμπόπουλος, Ά. Κακλαμάνης...). Ό δεύτερος ταυτίστηκε με τόν κεντρικό μηχανισμό, έγινε ή «πολιτική έκφραση» των μικροαστικών στρωμάτων και διαχειρίστηκε τη σχέση (τους) με τό κράτος (Γ. Γεννηματάς, Ά. Τσοχατζόπουλος, Κ. Σημίτης, άργότερα ό Γ. Άρσένης, σε ειδικούς ρόλους ή Μ. Μερκούρη και ό Άν. Τρίτσης.). Τέλος, ένας τρίτος «χώρος» αυτοορίστηκε ως «Άριστερά», και ως άναφορά του είχε τις κομματικές οργανώσεις της νεολαίας, τό φοιτητικό κίνημα και την πενιχρή συνδικαλιστική βάση του ΠΑΣΟΚ.

Άπό την έποχή του ΠΑΚ ακόμα, και πιο έντατικά από τη στιγμή της ίδρυσης του ΠΑΣΟΚ, άναριθμητες και πάσης άποχρώσεως ομάδες έξέφρασαν την εγγενή φιλοδοξία να αποτελέσουν την «άριστερή του πτέρυγα». Έτσι, είδαν τό νεότευκτο «σοσιαλιστικό κίνημα» είτε ως ιδανικό περιβάλλον για την στελέχωση και ένδυνάμωση της «έπαναστατικής άποψης» (τους), είτε ως μετωπικό σχήμα για την άσκησή της «έπαναστατικής πολιτικής» (τους). Ό τρόπος γνωστός και πανομοιότυπος, δηλαδή ένας μηχανισμός κατά τά δοκιμασμένα τριαδικά σχήματα, έντονος άκτιβισμός και τά λοιπά συμπαροματούντα. Ό Παπανδρέου άφου χρησιμοποίησε αυτές τις ομάδες και πρωτίστως τη μία έναντίον της άλλης, έν τέλει τις απέβαλε από τόν κομματικό χώρο, χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα και κραδασμούς. Άθελά τους, όμως, αυτές οι ομάδες και οι όποιες άντιπαράθεσεις δημιουργήθηκαν κατά την άπολομπή τους συνεισέφεραν τά μέγιστα στη στοιχειώδη πολιτικοποίηση του κομματικού μηχανισμού... Άν κάτι άφησε όλη αυτή ή ιστορία άφορά την έκτός ΠΑΣΟΚ περιπετεία τους, ή όποια για άλλους ήταν σύντομη και χωρίς κανένα ένδιαφέρον, ένω για κάποιους μακρόχρονη και άποδοτική. Κατά τη διετία 1974-76 άπεβλήθησαν ή «Δημοκρατική Άμυνα», ό Δ. Λιθιεράτος με τούς τροτοκιστές και ή ομάδα Γ. Τσεκούρα-ΠΑΣΚ έξωτερικού-ΠΑΣΠ. Όμως τό πολυσυλλεκτικό σχήμα ένσωματώνει κατ' άνάγκην και μία (έλεγχόμενη τελικά) δυναμική, ή όποια στό διάστημα μέχρι τό 1981 παρήγαγε μία νέα «Άριστερά» (περιοδικό Φυλλάδιο), που και αυτή με τη σειρά της εγκατέλειψε τό σκάφος, τη στιγμή μάλιστα της άπογειώσής του... Τέλος, κατά την κυ-

βερνητική περίοδο, τή σκυτάλη πήραν οι ομάδες Καργόπουλου, Άρσένη, Παναγούλη και αυτή των συνδικαλιστών (ΣΣΕΚ), που λόγω τής κοινωνικής τής σύνθεσης ήταν και ή πιό ενδιαφέρουσα.

Οι περισσότερες από αυτές τές ομάδες ξεκίνησαν μέ τή βεβαιότητα πώς τό ΠΑΣΟΚ έξαρτούσε τήν ανάπτυξη του από τό φοιτητικό κίνημα τής μεταπολίτευσης, τό συνδικαλιστικό, τές παρεμβάσεις στόν τοπικό χώρο και τές κοιμματικές του οργανώσεις. Έτσι, φρόντισαν νά έχουν έντονη μαζική και κοιμματική δράση, θεωρώντας πώς, έκτός του ότι «άνέπτυσαν τό ΠΑΣΟΚ», αυτή ή δράση τούς έξασφάλιζε διαπραγματευτικούς όρους άπέναντι στην ήγεσία και απέκλειε τή δυνατότητα διαγραφής τούς — υπόθεση που άπεδείχθη άβάσιμη. Άν, σ' αυτή τήν άπλουστευτική λογική — χαρακτηριστική τών μεταπολιτευτικών χρόνων και ευρύτατα διαδεδομένη — προσθέσουμε τήν πίστη — όλων — στίς «καλές προθέσεις» του «νεομαρξιστή» άρχηγού, πίστη που για μερικούς δέν κλονίστηκε ούτε μέ τή διαγραφή τούς, τότε τίποτε δέν φαίνεται παράδοξο... δοξο...

Η μόνη πετυχημένη προσπάθεια προήλθε από τόν Κ. Λαλιώτη, γιατί ήταν ό πρώτος που κατανόησε πώς τό ενδιαφέρον του Παπανδρέου και οι ανάγκες του ΠΑΣΟΚ δέν άφορούσαν τήν ανάπτυξη φοιτητικού ή συνδικαλιστικού κινήματος (πόσο μάλλον «σοσιαλιστικού»...), αλλά τήν ένταξη και αυτών τών χώρων μέσα στό πολυσυλλεκτικό σχήμα και πρός του το χρειάζονταν άπλώς κάποια πρόσωπα, που ως μέλη τής «γενιάς του Πολυτεχνείου», στελέχη τής ΕΦΕΕ και τών «έργοστασιακών σωματείων», δήμαρχοι κλπ. θά διευκόλυναν αυτή τή σχέση και κάποιες κοιμματικές οργανώσεις για τές λεπτομέρειες. Αυτή λοιπόν ή «Άριστερά» έγινε άποδεκτή ως όμορος εταίρος στό κοιμματικό γίγνεσθαι, άναβαθμίστηκε μέσα από τή συμμετοχή τής στίς διαδικασίες του κράτους και τής «κοινωνίας» και γενικότερα επρόκοψε. Τέλος, στίς παρυφές τής, και καμιά φορά σέ αντίθεση μαζί τής, άναπτύχθηκαν συσπειρώσεις και ομάδες περιορισμένης ή τοπικής έμβέλειας, μέ πιό γνωστή αυτή τής «άλτρωτικής Άριστεράς» του Μ. Χααραλαμπίδη, που άλλάχιστα προσέφεραν στό πολυσυλλεκτικό σχήμα και μάλλον άντιμετωπίστηκαν ως έφεδρείες...

Όσοι έχουν γνωρίσει έστω και λίγο τήν έσωκομματική ζωή του ΠΑΣΟΚ, έχουν διαπιστώσει πώς οι εκεί «σύντροφοι» ταλαιπωρούνται (και αυτοί...) από δύο βασικά κόμπλεξ: τό ένα άπέναντι στην Άριστερά και τό δεύτερο άπέναντι στους διανοούμενους. Μέσα στίς άρμοδιότητες, στην «ύλη», τής «Άριστεράς του ΠΑΣΟΚ», ήταν και ή διαχείριση τής σχέσης του μέ τές δύο παραπάνω κατηγορίες. Η ως άνω λοιπόν Άριστερά ήταν ή μόνη που κατανόησε (και) αυτή τήν άναγκαιότητα και μπόρεσε νά κινηθεί χωρίς τά προαναφερθέντα κόμπλεξ ή μάλλον μέσω αυτών. Μέ ύφυπουργεία, «προγράμματα», «νέους θεσμούς» και άλλες ιστορίες, κατάφερε νά έντάξει μέ ειδικούς ρόλους μέσα στό πολυσυλλεκτικό σχήμα έναν αριθμό προσώπων (έτοιμων από καιρό), που μέ βάση τά μέτρα τής τρέχουσας πολιτικής πιάτσας συγκέντρωναν τές ιδιότητες τόσο του άριστερου, όσο και του διανοούμενου. Τά άποτελέσματα ποιήλα και σημαντικά — άς σημειώσουμε δύο, όχι τόσο έμφανή, αλλά κρίσιμα. Πρώτον, ή ίδια κατοχύρωσε (και έτσι) τή δυνατότητά τής για έναν ευρύτερο πολιτικό ρόλο — πολλά από τά σημερινά άδιέξοδα του Συνασπισμού και ιδιαίτερα όσων προσβλέπουν στό ΠΑΣΟΚ κάπου έδώ έχουν τή ρίζα τούς. Και δεύτερον, άνακούφισε τόν κοιμματικό μηχανισμό από τό έν λόγω «ψυχολογικό πρόβλημα», που τή συγκεκριμένη στιγμή ήταν όξυμένο και δημιουργούσε προσκόμματα στην άποτελεσμα-



τικότητά του. Στόν ευρύτερο βέβαια κοινωνικό χώρο, όπου δραούσαν οι διά του ΠΑΣΟΚ «χειραφετημένες μάζες», αυτά δέν είχαν πέραση και έτσι άπολαύσαμε τή μαζική κατά τών «κουλτουριάηδων» μήνιν — μία ματιά στα κείμενα τής θεατρικής έπιθεώρησης κατά τήν όκταετία του ΠΑΣΟΚ είναι άρκετή.

Μεγάλο μέρος του προσωπικού του κεντρικού μηχανισμού που τήν προηγούμενη περίοδο έξεδραμε κατά του κράτους, είτε έμεινε εκεί, είτε πέρασε στόν ιδιωτικό τομέα, δημιουργώντας μία νέα κατηγορία «έπιχειρηματιών» και στελεχών... Έτσι, μέ άφετηρία τό 1989 και τέλος τό προηγούμενο συνέδριο, τό έσωκομματικό σκηνικό άλλαξε ριζικά. Τό κενό έπρεπε νά καλυφθεί, μά αυτό έγινε μέ έναν τρόπο που ούτε και οι πιό ευφάνταστοι τών «άριστερών σεναριογράφων» δέν μπορούσαν νά περιμένουν. Στό φώς τής μέρας, κάτω από τούς προβολείς και τούς φακούς τής δημοσιότητας, έπετεύχθη αυτό που ματαιώς επί έτη πολλά σχεδιαζόταν στό ήμίφως τής κοιμματικής παρανομίας. Πέρα από τά χιλιάδες μέλη και οργανώσεις-φαντάσματα, ό κοιμματικός μηχανισμός που συγκροτήθηκε αυτή τήν περίοδο στη μεγάλη του πλειοψηφία στελεχώθηκε από κάθε λογής και προελεύσεως «άριστερους». Οι πάλοι ποτέ ένδοξοι ομάδαρχες (Γ. Παπαγιαννόπουλος, Δ. Τζουβάνος, Λ. Τζιόλιας, Κ. Μπακιρτζής), ακόμα και αυτοί που κάποια στιγμή θέλησαν νά γίνουν οι άναμορφωτές τής Άριστεράς στό σύνολό τής, επανέκαμψαν και πήγαν νά συναντήσουν τούς έντός του κόμματος «όπορτουμιστές», που μέ χαμόγελα συγκατάβασης τούς υποδέχτηκαν στη μεγάλη πασοκική οικογένεια. Τό πάζλ συμπληρώθηκε από τό μισό ΕΚΚΕ, μά και πολλές εκπροσωπήσεις κάθε έκδοχής τής μεταπολιτευτικής Άριστεράς, μηδέ αυτών τών συσπειρώσεων και λοιπών «αυτόνομων ομάδων» έξαιρουμένων. Η συγκυρία ήταν εννοιική, ιδανική για έξοφλήσεις γραμματιών και πιστώσεων έν γενεί. Τό ΠΑΣΟΚ επανέκαμπτε στην έξουσία και ή μεταπαπανδρεϊκή εποχή φαινόταν επιτέλους κοντά.

Τά μπλοκ που σχηματίστηκαν τότε, καταγράφηκαν στην έκλογή πρωθυπουργού και θά άναμετρηθούν στην έπόμενη περίοδο, δέν έχουν καμιά σχέση μέ τάσεις, ρεύματα και άπόψεις, αλλά τό καθένα είναι ένα πιστι και μικρό αντίγραφο του ΠΑΣΟΚ, τό ίδιο πολυσυλλεκτικό, άσαφές και άντιφατικό. Άκόμα και αυτό τών «έκσυνγχρονιστών», που μέσω του Κ. Σημίτη διέθετε ένα διαφορετικό στίγμα, προκεμένου νά έχει τύχη, περιέλαβε και άκραιφνείς «λαϊκιστές» του τύπου του Ε. Γιαννόπουλου ή του Σ. Τζουμάκα. Οι κάθε λογής «άριστεροί» διαμοιράστηκαν σέ όλα τά μπλόκ, τροφοδοτούν τές τρείς, πλέον, ομάδες «προεδρικών» μέ τό απαραίτητο προσωπικό (οι προερχόμενοι εκ του ΕΚΚΕ ειδικεύονται στη συγγραφή «λόγων»

των άρχηγών), φαντάζονται τόν έαυτό τους σ' έναν σύνθετο ρόλο (κάτι μεταξύ "Ακη και ... Πάμπλο) και δηλώνουν εύθαρ- σώς πώς «άπό πάντα» αυτά έλεγαν και πίστευαν.

Τό στοίχημα για τό ΠΑΣΟΚ και ταυτόχρονα έρώτημα για όλους είναι άν θά μπορούσει νά διατηρήσει τήν πολυσυλλεκτι- κότητά του ή άν, έλλείψει του άρχηγού, θά συρρικνωθεί. Και ή άπάντηση δέν είναι ούτε άπλή ούτε εύκολη. Για παράδειγ- μα, ή εικόνα της άγαστής συνύπαρξης των τριών διεκδικητών, πού είδαμε άμέσως μετά τήν έκλογή Σημίτη, είχε, κατά τή γνώμη μου, πολύ μεγαλύτερη έμβέλεια άπ' αυτήν του γερασμένου και έξουθενωμένου Παπανδρέου. Βέβαια, αυτό πού λειτουργού- σε περισσότερο δέν ήταν κάποια ευρύτητα πού έδινε ή συμ- ρουσία τριών διαφορετικών τάσεων, έκδοχών ή προσώπων του ΠΑΣΟΚ, αλλά τό κλίμα συνεργασίας και ένότητας τριών μι- κρών Παπανδρέου, πράγμα πού, έκτός των άλλων, απέτρεπε τή σύγκριση του άπερχόμενου μέ τόν νεοεκλεγέντα και τή συ- νακόλουθη άπογοήτευση των ψηφοφόρων. Τίς άμέσως επό- μενες μέρες άρχισαν οί τριβές και κάπως έτσι, μέσα από έντά- σεις και ύφσεις, θά φθάσουμε μέχρι τό συνέδριο, όπου θά παι- χθεί ό δεύτερος, μά όχι κατ' ανάγκη τελικός γύρος.

Τό ΠΑΣΟΚ, λοιπόν, έχει μπεί για τά καλά σέ μία μακροχρό- νια περίοδο κρίσης, πού θά περάσει άπό πολλές φάσεις, μέ κα- θεμιά τους νά φέρνει πρός άπάντηση διαφορετικά διλήμμα- τα. Σήμερα έχει νά διαλέξει ανάμεσα σ' ένα πολυκεντρικό νέο σχήμα, πού θά διασφαλίζει τήν πολυσυλλεκτική του δυνατό- τητα και στην ύπονόμηση αυτής της δυνατότητας, μέσα από τήν άλληλεξόντωση των άντιμαχόμενων μπλόκ. Πολλοί έχουν λόγο στό τί μέλλει γενέσθαι και ανάμεσά τους, φυσικά, ό κομ- ματικός μηχανισμός. Ό «λόγος» του, σήμερα, έκφέρεται άπό τους «άριστερούς» και μέ τήν έννοια ότι σέ κάποιες κρίσιμες στιγμές είναι πιθανόν νά έπηρεάσει τίς έξελίξεις, μπορούμε νά πούμε ότι επιτέλους οί τύχες του ΠΑΣΟΚ βρίσκονται στα χέ- ρια τους. Έτσι, ό Λαλιώτης ύποστηρίζει σταθερά τήν πρώτη έκδοχή, έχοντας μάλιστα έναλοθέσει στον έαυτό του τόν ρό- λο του μάνατζερ αυτής της νέας ίσορροπίας. Μ' αυτόν τόν ρό- λο έξηγούνται οί παράδοξες προτάσεις του για δέσμευση των ύποψηφίων άρχηγών ότι θά διατηρήσουν ένωμένο τό κόμμα για τήν επόμενη διετία, ή άντιφατική και άκροβατική στάση του στη διαδικασία έκλογής νέου πρωθυπουργού και ή άχαρη προσπάθειά του νά άποστασιοποιηθεί άπό τούς όψιμους «έκ- συγχρονιστές» ύπολογαγούς του, οί όποιοι, βέβαια, προσεχώ- ρησαν έν σώματι στό μπλόκ Σημίτη και μονοπωλούν σημαντι- κούς ρόλους. Αντίθετα, όλοι οί ύπόλοιποι, κινούμενοι μέ βά- ση τή λογική της επιδίωξης και τή φιλοδοξία τους νά κατοχυρώσουν μία μόνιμη παρουσία στα ... «πολιτικά πράγ- ματα» ή άκόμα και άπό κάποια ρεβανιστική διάθεση άπέ- ναντι στον Λαλιώτη, πού επί μία είκοσαετία τούς ύπερκερνά, μάλλον ρέπουν πρός τή δεύτερη έκδοχή. Οί κίνδυνοι συρρίκνω- σης και διάσπασης πού αυτή ένέχει ξεπερνούνται μέ τόν ισχυ- ρισμό πώς τό δικό τους μπλόκ σηματοδοτεί μία «διαφορετι- κή» και ... «καλύτερη» προοπτική του ΠΑΣΟΚ, μή δηλωθείσα είσέτι...

Υ.Γ. Μέ κάποιους άπό τούς παραπάνω ύπρξαμε φίλοι, πι- στέψαμε άλλήλους, φύγαμε άπό τό ΠΑΣΟΚ και ζήσαμε μαζί χρόνια δύσκολα, έντονα, παραγωγικά και «άνορθολογικά» σάν τή νιότη μας. Για όσους «γύρισαν», θά προσθέσω πώς και σέ τούτο τό παιχνίδι πού μπλέχτηκαν, πάλι στους χαμένους τούς βλέπω, γιατί δέν άρχει ή προπόνηση, αλλά πρέπει «νά σέ θέλει» κιόλας...



Ξένη Λογοτεχνία ΙΣΑΑΚ ΜΠΑΣΕΒΙΣ ΣΙΝΓΚΕΡ Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΔΑΙΜΟΝΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ



Τα διηγήματα του Σίνγκερ χαρακτηρίζονται από μια μαγική γκροτέσκα ατμόσφαιρα, κυριαρχούμενη συχνά από δαιμονικές δυνάμεις· ωστόσο, το ύφος του είναι ρεαλιστικό και οι ήρωές του χτισμένοι με μπαλζακική ακρίβεια. Το έργο του συνδυάζει στοιχεία μισανθρωπίας και βαθιάς συμπόνιας για την ανθρώπινη μοίρα· βασισμένο στις εβραϊκές παραδόσεις, ανοίγεται ταυτόχρονα στον κόσμο, αποκαλύπτοντας τη βαθύτερη καλλιέργεια και την πλούσια εμπειρία του συγγραφέα. Πολλά από τα μυθιστορήματα και τα διηγήματά του περιστρέφονται γύρω από τη σύγκρουση ανάμεσα στην παράδοση και τον εκσυγχρονισμό· τη θρησκεία και τον σκεπτικισμό· ανάμεσα στις διάφορες μορφές εθνικισμού· ανάμεσα στο πρωτόγονο, το εξωτικό, το προοδευτικό.

Ένας μεγάλος συγγραφέας - βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1978.

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

...Η άλλη άποψη στο βιβλίο

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 ΑΘΗΝΑ 10680, ΤΗΛ.: 3607744,

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 13

ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ, ΒΕΒΑΙΩΣ, ΑΛΛΑ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ

του 'Αγγελου 'Ελεφάντη

«Πώς διαμορφώνεται μιά εξωτερική πολιτική που καλείται ν' αποτρέψει τόν πόλεμο, νά προστατέψει τή χώρα από τόν πόλεμο; Πώς ή πολιτική αυτή θά είναι αποτελεσματική άφου ό αντίπαλος δέν έχει διαγράψει τό ένδεχόμενο προσφυγής, μέ δική του πρωτοβουλία, στόν πόλεμο; Τί κάνει αυτή ή πολιτική σέ μιά χώρα όπου ή στρατιωτική βία και ή στρατιωτική ιδεολογία είναι άπαξιωμένη; Τί γίνεται όταν οί άνθρωποι τής έλληνικης κοινωνίας δέν θέλουν νά σκοτώσουν όχι γιατί είναι δειλοί, αλλά γιατί ό πολιτισμός τους έχει αποβάλει τό φόνο ως τρόπο επίλυσης τών διαφορών;»

Μ' αυτά τά ερωτήματα τέλειωσα τό άρθρο μου στόν προηγούμενο *Δεκαπενθήμερο Πολίτη* («Νά σκοτωθούμε; Σύμφωνοι. 'Αλλά πώς νά σκοτώσουμε;»), ύποσχόμενος ν' άποπειραθώ έδώ νά απαντήσω. Είναι σαφές ότι τά ερωτήματα αυτά έχουν νά κάνουν μέ τίς έλληνοτουρκικές σχέσεις, πού μέ τρόπο δραματικό έπικαιροποίησε τό έπεισόδιο τής 'Ιμιας. Τό έπεισόδιο αυτό, πού κάθε άλλο παρά άποτέλεσμα συνδρομής τυχαίων περιστατικών ήταν, έδειξε καθαρά ότι υπάρχει άμφισβήτηση του έλληνοτουρκικού συνοριακού καθεστώτος κι ότι ή άμφισβήτηση αυτή είναι μονόπλευρη: προέρχεται από τήν πλευρά τής Τουρκίας, ή Τουρκία είν' αυτή πού άμφισβητεί ένα έβδομητάχρονο συνοριακό status quo.

Τό συνοριακό καθεστώς 'Ελλάδας-Τουρκίας, έτσι όπως διαμορφώθηκε από τή Συνθήκη τής Λωζάννης τό 1923, ήταν τό άποτέλεσμα του έλληνοτουρκικού πολέμου, τής καταστροφής του έλληνικού στρατού στή Μικρά 'Ασία και του συσχετισμού δυνάμεων εκείνη τήν έποχή μεταξύ τών δύο χωρών. 'Ωστόσο, μέσα στα δεδομένα αυτού του συσχετισμού δυνάμεων, άποφασιστικής σημασίας ήταν και τό γεγονός ότι ό Κεμάλ δέν διέθετε ούτε ένα καϊκι. 'Οχι πολεμικό πλοίο αλλά ούτε ένα καϊκι. 'Αντίθετα, ό έλληνικός στόλος τότε ήταν πανίσχυρος και κυρίαρχος στό Αιγαίο. Γι' αυτό όλα τά παρακείμενα στίς μικρασιατικές άκτές νησιά, πλην 'Ιμβρου και Τενέδου, έμειναν στήν έλληνική μεριά, αναπόσπαστο τμήμα τής έλληνικης επικράτειας. 'Η Τουρκία, όμως, παρ' όλο πού έβαλε τήν ύπογραφή της στή σχετική συνθήκη (όπως και στήν άλλη μέ τήν 'Ιταλία τό 1932 για τά Δωδεκάνησα) δέν είχε και δέν έχει άποδεχθεί τό καθεστώς αυτό: αισθάνεται «πολιορκημένη», ξεκομμένη από τή θάλασσα του Αιγαίου. Και άντιμετωπίζει τίς δεσμεύσεις, στίς όποιες ύποχρέωθηκε τή δεκαετία του '20, όχι μόνο

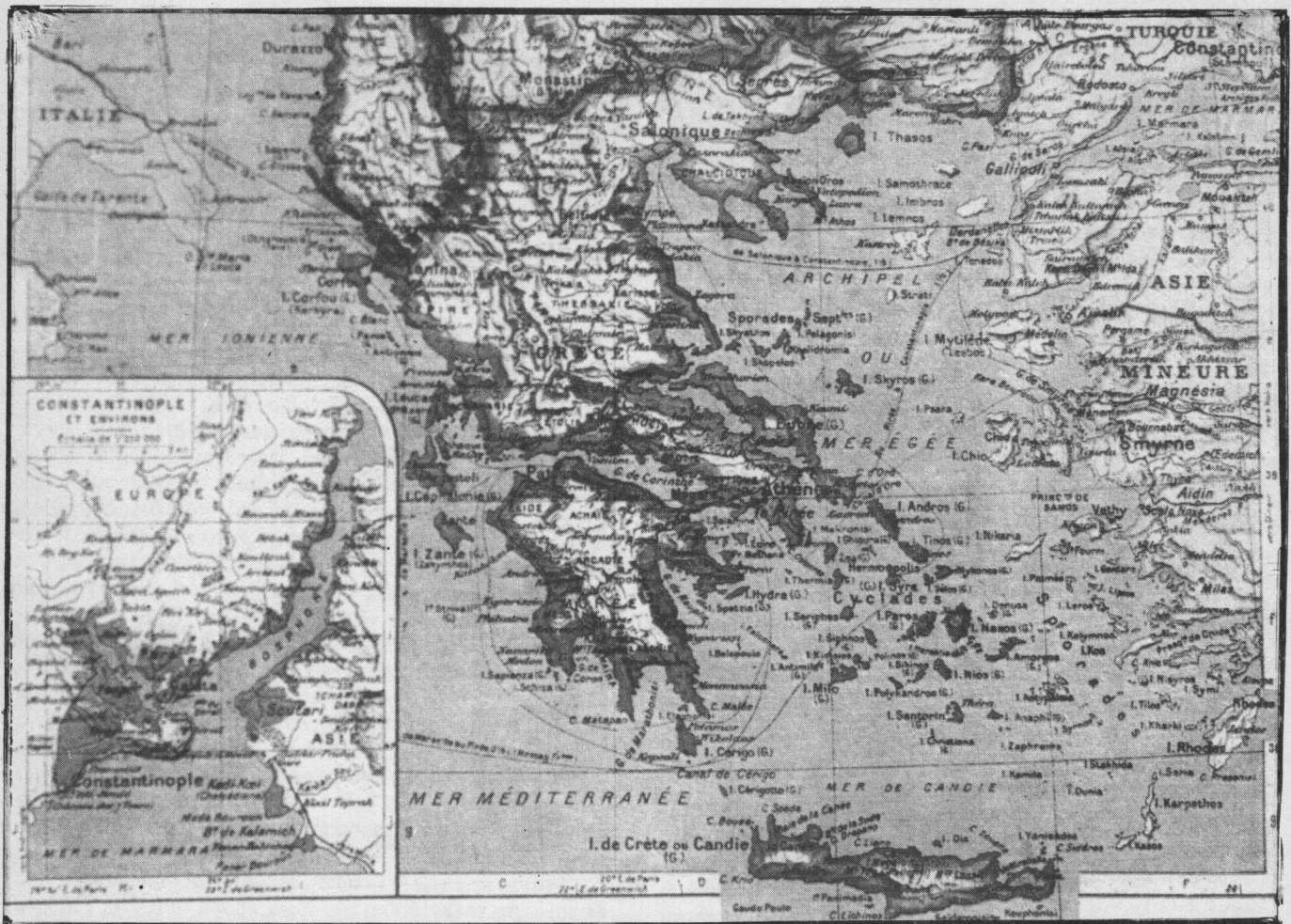
ως άδικες αλλά και προσωρινές. Δέν είναι μόνο ή νοσταλγία τής 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πού εκτεινόταν από τή Μεσόγειο ως τήν Κεντρική 'Ασία, μιά νοσταλγία πού τρέφει συνεχώς τήν ιδεολογία του παντουρκισμού· είναι και ή έκρηξη, δημογραφική και οικονομική, τών παραλίων τής Μ. 'Ασίας, πού καλλιεργεί τά έπεκτατικά της όράματα. Αυτή είναι ή καρδιά του προβλήματος.

Πέρασαν, βέβαια, πολλές δεκαετίες χωρίς ή Τουρκία νά εγείρει αξιώσεις. Τώρα, όμως, πού αισθάνεται ότι ό συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στίς δύο χώρες έχει γείρει άποφασιστικά προς τό μέρος της, τώρα πού αισθάνεται τή δική της διεθνή θέση ισχυρή, θεωρεί ότι ήρθε ή ώρα για τήν αναθεώρηση του συνοριακού καθεστώτος. 'Ηξριδα πάνω στή βραχονησίδα τής 'Ιμιας συμβολίζει και ύποδεικνύει τή γενικότερη αξίωση τής Τουρκίας για τήν αναθεώρηση τών συνόρων. Τών «θαλασσιών συνόρων», είπε πρόσφατα ό Τουρκος ύπουργός έξωτερικών Μπαϊκάλ.

Πρέπει όμως νά γίνει σαφές ότι τά θαλάσσια σύνορα, όπως και τά ενάερια όρια, καθορίζονται μέ βάση τά κυριαρχικά δικαιώματα στή στεριά: τίς ήπειρωτικές άκτές και τό νησιώτικο έδαφος, έστω κι αν τουτο τό νησιώτικο έδαφος είναι μιά άσημαντη βραχονησίδα. Για νά υπάρξει άλλαγή στα θαλάσσια σύνορα πρέπει νά αλλάξουν τά στεριανά. Για τουτο βραχονησίδες, άσημαντες αυτές καθ' έαυτές, έχουν τεράστια σημασία. Μέ βάση όρισμένες απ' αυτές, και πολύ περισσότερο μέ βάση μεγαλύτερα νησιά, αν θεωρηθούν ή γίνουν τουρκικό έδαφος, θά αλλάξουν τά δεδομένα του προσδιορισμού τών θαλάσσιων και ενάერიων συνόρων. Και όλα τά παρεπόμενα: αιγιαλίτιδα ζώνη, ύφαλοκρηπίδα, FIR, οικονομική έκμετάλλευση ύποθαλάσσιων κοιτασμάτων, ναυσιπλοία κλπ. 'Η καρδιά του ζητήματος είναι ότι ή Τουρκία διεκδικεί έλληνικά έδάφη. Τουτο, όμως, σημαίνει πόλεμο.

'Η Τουρκία έχει πλήρη συνείδηση ότι αναθεώρηση τών συνόρων, παραχώρηση έδάφους δέν γίνεται οικειοθελώς, ύστερα από διαπραγματεύσεις. 'Αλλαγή συνόρων μόνο μέ πόλεμο γίνεται. 'Οπως έγραφε ό Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος στήν *'Εποχή* (3 Μαρτίου), άμφισβήτηση τών συνόρων σημαίνει πόλεμος, και πόλεμος σημαίνει άλλαγή τών συνόρων.

'Η 'Ελλάδα δέν μπορεί νά δεχθεί άλλαγή τών συνόρων, όπως και καμία άλλη χώρα άλλωστε. Μπορεί όμως νά συρθεί σέ πόλεμο, του όποιου τό επίδικο άντικείμενο θά είναι τά σύνορα. Αυτόν τόν πόλεμο ή έλληνική κοινωνία δέν τόν θέλει, όχι μόνο



γιατί μπορεί να των χάσει αλλά και γιατί, όπως έγραφα στο προηγούμενο τεύχος, έχει αποβάλει πολιτισμικά την ένσπληβία ως τρόπο επίλυσης των διαφορών. "Η, για να τό πω διαφορετικά: ό καθένας αισθάνεται ότι σήμερα, αυτό πού λέμε ό «έλληνισμός», ό ύπαρκτός έλληνισμός και όχι έκεινος των χαμένων πατρίδων ή ό άλλος των έθνικιστικών φαντασιώσεων, δέν διεκδικεί από κανέναν γείτονα του έδαφη. "Ότι τό έλληνικό κράτος είναι ιστορικά ολοκληρωμένο, ότι παρήλθε ανεπιστρεπτι ή έποχή του 19ου αιώνα και των Βαλκανικών Πολέμων, όταν τό έλληνικό βασίλειο και ήταν και αισθανόταν άνολοκληρωτο, ενώ συμπαιγείς έλληνικοί πληθυσμοί ζούσαν εκτός της επικρατείας του. "Ό ύπαρκτός έλληνισμός αισθάνεται ότι αυτό πού λέγεται περί «συρρικνώσεως του έλληνισμού μέσα στα σύνορα της ψωροκόσταινας» είναι μιá επικίνδυνα

άνιστόρητη άγνοητία. Ξέρει πολύ καλά ότι τά σύνορα πήγαν ως έκει πού ήσαν να πάνε ύστερα από σκληρούς έθνικούς άγώνες, με τεράστιο κόστος πού τό πλήρωνε ό μάχιμος έλληνικός λαός από τά χρόνια της Έπανάστασης του '21, και ότι δέν ύπάρχουν πλέον άλλα σύνορα να διαβεί ή να διευρύνει. "Η έλληνική κοινωρία δέν διεκδικεί κανένα έδαφος και γι' αυτό, έδώ και καιρό, έχει αποκλείσει τόν πόλεμο και κάθε πολεμική ιδεολογία.

Άπ' αυτή την άποψη ή έλληνική κοινωρία είναι εκατό τοις εκατό ευρωπαϊκή. "Όπως οι άλλες ευρωπαϊκές κοινωρίες, όποιαδήποτε κι άν είναι ή πολιτική τους ήγηση, δέν σκέφτονται να λύσουν τίς μεταξύ τους διαφορές με πόλεμο, γιατί καμια δέν διεκδικεί πιá έδαφη από τη διπλανή της, άλλο τόσο και ή έλληνική κοινωρία δέν σκέφτεται την προσφργή στον πό-

λεμο γιατί δέν διεκδικεί έδάφη από τούς γείτονές της. Αυτή είναι ή καρδιά του προβλήματος από τήν έλληνική μεριά. Από τή μεριά της Τουρκίας όμως υπάρχει άλλη καρδιά: αυτή διεκδικεί έδάφη, άρα ετοιμάζεται για πόλεμο.

Όθεν: μέ βάση τά προηγούμενα δεδομένα, ή στρατηγική της Έλλάδας θά πρέπει νά είναι άποτρεπτική του πολέμου.

Η άποτροπή του πολέμου μπορεί νά επιτευχθεί μέ δύο τρόπους. Ο πρώτος: νά έχει ή Έλλάδα στρατιωτική ίσοδυναμία μέ τόν αντίπαλο, ει δυνατόν ύπεροχή. Τότε ό αντίπαλος δέν θά άποτολήσει τόν πόλεμο, άναλογιζόμενος ότι αυτά πού ένδεχομένως θά κερδίσει θά είναι λιγότερα από εκείνα πού θά χάσει. Η ότι τά πλήγματα πού θά καταφέρει στόν αντίπαλό του θά είναι μικρότερα από εκείνα πού θά ύποστει. Αυτή είναι ή λογική τών έξοπλισμών, του 7: 10, πού μπορεί νά γίνει 70: 100 ή 700: 1000 κ.ο.κ. Μόνη της ώστόσο αυτή ή μορφή άποτρεπτικού πολέμου δέν είναι, έν τέλει, άποτρεπτική, διότι, εκτός του ότι μακροπρόθεσμα δέν μπορεί νά τήν έξυπηρετήσει ή έλληνική οικονομία, είναι και βραχυπρόθεσμα έξουθενωτική για τόν έλληνικό λαό. Αντί νά έξαντλει τόν αντίπαλο, έξαντλει τόν ίδιο τό λαό πού καλείται νά ύπερασπίσει. Έπιπλέον βασίζεται, έντέλει, στή στρατιωτική ιδεολογία, εκείνη άκριδώς τήν όποία και πολιτισμικά και πολιτικά ή έλληνική κοινωνία έχει άποβάλει.

Η άλλη άποτρεπτική στρατηγική είναι ή ένταξη της χώρας σέ ένα πλέγμα συμμαχιών πού θά άνατρέπει ύπέρ της Έλλάδας τόν έλληνοτουρκικό συσχετισμό δυνάμεων. Αν ή άναθεωρητική στόχευση της Τουρκίας δέν έξρχεται άντιμέτωπη μόνο μέ τήν Έλλάδα άλλα και μέ βαλκανικές χώρες και τήν Εύρωπαϊκή Ένωση, τμήμα της όποίας είναι και ή Έλλάδα, τότε ή στόχευση αυτή άκυρώνεται άυτομάτως. Γιατί ένας τέτοιος πόλεμος θά ήταν εύρωπαιοτουρκικός κι όχι έλληνοτουρκικός. Αυτόν τόν εύρωπαιοτουρκικό πόλεμο ή Τουρκία ούτε μπορεί νά τόν κάνει ούτε τόν θέλει, γιατί και θά τόν χάσει και ή ήττα της θά τήν στρώξει περισσότερο στήν άπομόνωση, πού μακριά στήν περιφέρεια του εύρωπαϊκού κόσμου πρός τόν όποιο θέλει νά άνοιχθεί.

Άλλά γιατί οί ύπόλοιποι Εύρωπαίοι θά συστρατευθοϋν μαζί μέ τήν Έλλάδα για νά άποτρέψουν έναν τέτοιο πόλεμο; Ο κυριότερος λόγος είναι ότι δέν θέλουν γενικά άναθεώρηση τών συνόρων και ιδιαίτερα σ' αυτόν τόν εύρωπαϊκό χώρο. Η σταθερότητα στό εύρωπαϊκό έδαφος και στήν περιφέρειά του, ή διατήρηση του status quo τών κρατικών συνόρων είναι προϋπόθεση της πολιτικής άνοιχτών συνόρων πού διακονεί ή Εύρωπαϊκή Ένωση και κάθε εύρωπαϊκό κράτος χωριστά. Τά έξωτερικά έδαφικά σύνορα της Εύρώπης πρέπει νά είναι σαφή και άδιαπραγμάτευτα, ώστε τά άλλα σύνορα νά μπορούν νά ξαννοίγονται στήν οικουμενική και τήν παγκοσμιοτήτα. Η έγρήση, λοιπόν, για τό άπαραβίαστο τών έλληνικών συνόρων δέν θά ήταν μία χάρη πού θά επιδαψίλευε στήν Έλλάδα ή εύρωπαϊκή μεγαλοθυμία, καθώς έμεις, «κρουταλίζοντας» τίς θύρες τών εύρωπαϊκών καγγελαριών, θά εκλιπαρούσαμε προστάσια. Όχι, δέν είναι πιά χρηστικό τό σχήμα του Σολωμού.

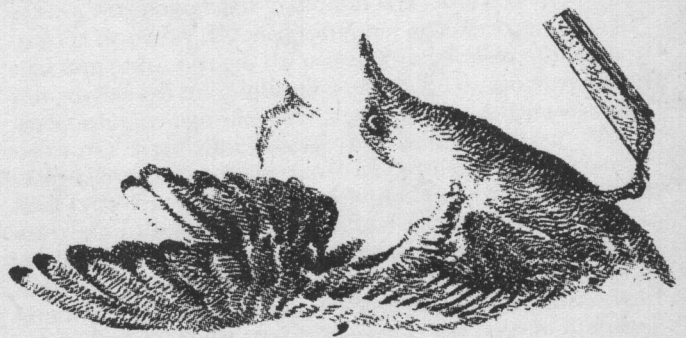
Όθεν: ή στρατηγική της Έλλάδας, άπέναντι στήν Τουρκία, πρέπει νά βασίζεται στή λογική του άποτρεπτικού πολέμου, του όποιου το κύριο μέτωπο είναι ή άνάπτυξη του πλέγματος τών εύρωπαϊκών και βαλκανικών συμμαχιών. Αυτόν τόν πόλεμο, τόν άποτρεπτικό, ή έλληνική κοινωνία είναι διατεθειμένη νά τόν άναλάβει, και μπορεί νά τόν άναλάβει μέ επιτυχία. Έχει πολλά όπλα στή διάθεση της ή συγκριτικά πλεονεκτήματα, μπορεί μάλιστα νά άποκτήσει ύπεροπλία έναντι της Τουρκίας.

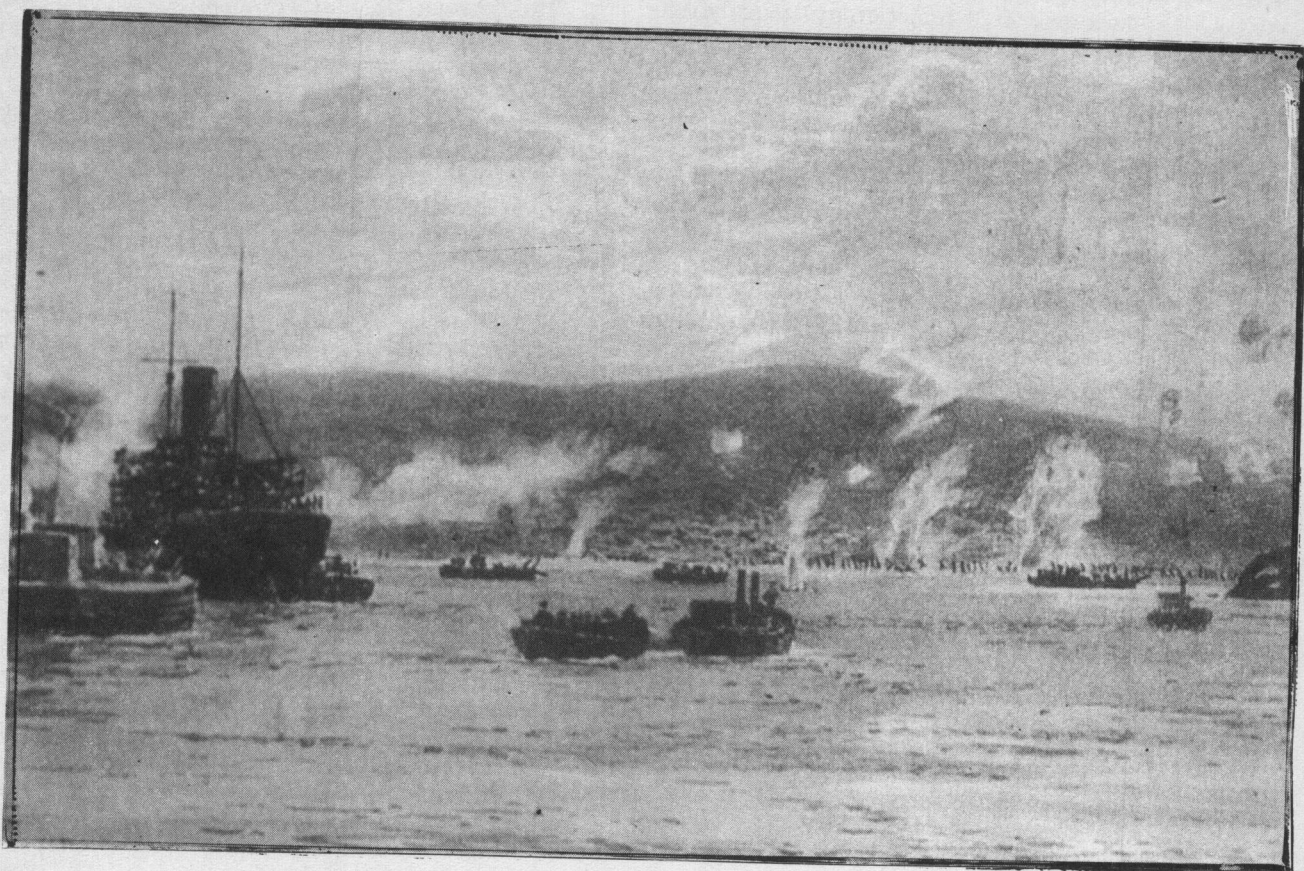
Ότως έχόντων τών πραγμάτων — και δέν νομίζω ότι μπορεί νά υπάρξει άμφισβήτηση ως πρός τίς πραγματικές προκειμενες του προβλήματος — και παρ' όλο πού είναι πεντακάθαρα, στό έλληνικό στρατόπεδο επικρατεί σπαραξικάρδια επηπολαιότητα. Κυριολεκτικώς σπαραξικάρδια, σού σπαράζει τήν καρδιά: Διότι, και θά άναφερθώ σέ ένα και μόνο μορφασμό, σέ μία μόνο γκριμάτσα σύσσωμου του ρωμείου πού ύπαγόρευσε τήν όνομαζόμενη «έθνική πολιτική», ύπερήφανα και άταλάντευτα μείναμε μόνοι μας. Έπί μία πενταετία κάναμε κύριο έχθρό τούς «Σκοπιανούς» κι άπομονωθήκαμε από τούς άλλους Εύρωπαίους πού ήταν άδύνατο νά καταλάβουν τά άκατανόητα εμπάρκο και τά «ή Έλλάδα δέν άναγνωρίζει». Ταυτισθήκαμε μέ τόν Μιλόσεβιτς. Τά κάναμε θάλασσα μέ τούς Άλβανούς, κι αυτούς πού έξρχονται έδω κατά χιλιάδες νά βροϋν ψωμάκι, κι εκείνους πού κυβερνοϋν εκεί. Μέ τή Βουλγαρία ούτε κρού ούτε ζέστη, εκτός από μισοκακόμοιρες οικονομικές συναλλαγές Έλλήνων «έπιχειρηματιών». Κυρίως όμως ή έλληνική πολιτική ήγεσία κατάφερε νά πείσει τούς Εύρωπαίους ότι ή Έλλάδα είναι τό δύστροπο άποπαιδί της ΕΕ, κάπου ξεχασμένη στή νότια άκρη τών Βαλκανίων, μισητάζοντας έναν άπαρχαιωμένο άντιευρωπαϊσμό.

Άλλά γιατί αυτή ή άγκύλωση; Γιατί αυτή ή τύφλωση πού κάποτε είχε όνομασθεί «πολυδύναμη» έξωτερική πολιτική;

Βιάζομαι ν' άπαντήσω: στή ρίζα αυτής της τύφλωσης βρίσκεται ό λαϊκισμός κι ένας όμφαλοσκοπικός έθνικισμός, ό έθνικισμός του «ανάδελφου έθνους». Τελευταίο κατόρθωμά τους ήταν ή άσκηση του βέτο πού μπλοκάρισε τήν τελωνειακή σύνδεση της Τουρκίας μέ τήν ΕΕ, χάρη στό όποιο δημιουργήθηκε άκόμη μία ένταση μέ τούς άλλους Εύρωπαίους. Θύμα του λαϊκισμού της ή κυβέρνησης, πού τήν έμποδίζει νά εκτιμήσει τίς πραγματικές διαστάσεις τών προβλημάτων, τό πραγματικό τους βάρος, φοβήθηκε νά συγκατανεύσει για τό χρηματοδοτικό πρωτόκολλο, γιατί ό Σαμαράς, ό Έβερτ και τά ΜΜΕ, για λόγους μικροκομματικής άντιπολίτευσης, θά φώναζαν «προδοσία!». Άλλά και γιατί, παιδί του «Κινήματος», είναι χωμένη και ή ίδια στά ιδεολογήματα του έθνικισμού, της ξενοφοβίας και του λαϊκισμού. Θά χρειασθεί, σέ έπόμενο άρθρο, νά ψάξουμε κάπως τά προβλήματα αυτά, τίς ειδικές αντιφάσεις πού δημιουργοϋν, από τό ξεπέραςμα τών όποιών έξαρτάται ή επιτυχία του «άποτρεπτικού πολέμου», τόν όποιο ή Έλλάδα είναι ύποχρεωμένη νά διεξαγάγει.

Όστόσο έχω τήν έντύπωση — γιατί περί έντύπωσης πρόκειται — ότι τό επεισόδιο της Ίμιας κάπως συνέτισε. Για πρώτη φορά καταλάβαμε ότι ό πόλεμος μέ τήν Τουρκία είναι πιθανός, δέν έχει διαγραφεί από τόν όρίζοντα τών έλληνοτουρκικών σχέσεων. Και δεύτερον, τά διάφορα «μολών λαβέ» και οί τσαμπουνάδες δέν είναι τό καλύτερο όπλο ούτε για νά άποτραπεί ό πόλεμος ούτε για ν' άμυνθοϋμε ούτε για νά φύγει από πάνω μας ή βαριά σκιά της άπειλής του.





Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΙΜΙΑΣ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Στίς παραμονές του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, όταν ο πόλεμος ήταν ακόμα για τους Ευρωπαίους μιά περιπέτεια άξια να τή ζήσει κανείς, είχε ξεσπλωθεί, στην Αγγλία ιδιαίτερα, η επιδημία των κατασκόπων. Οι νησιώτες της Γηραιάς Άλδιωνος, έντυπωσιασμένοι από τον ναυτικό ανταγωνισμό με τη Γερμανία, είχαν πιστέψει πως οι άκτες της πατρίδας τους βρίσκονταν στη σκιά σατανικών σχεδίων που στόχευαν στην εκπόρθησή τους. Για τήν έδουάρδειο Αγγλία, κυρίαρχο των θαλασσών και των ηπειρών, η απειλή κατά των ακτών ήταν κάτι περισσότερο από έχθρική ενέργεια. Έπρόκειτο για ύδρη, για ιεροσουλία! Καί καθώς οι Άγγλοι ήταν, τόν καιρό εκείνο, θερμοί πατριώτες, και έπειδή οι μεσοασιατικές άξιες τής καθημερινότητας τούς γέμιζαν με πλήξη και τούς ώθούσαν στην άναζητηση τής περιπέτειας, άναδείχθηκε ένα ιδιό-

μορφο σπόρ που όνομάστηκε κυνήγι των κατασκόπων. Περιηγητές, νομάδες, ξενόγλωσσοι και παράξενοι κατηγορήθηκαν για «κατασκοπεία, ύπερ ξένης δύναμης» που κανείς δέν όνομάτιζε και όλοι ένώριζαν και μισούσαν. Φυσικά, όλ' αυτά διανθίστηκαν με θρύλους και φαντάσματα, με ύποβρύχια που έφθαναν νύκτα στις άκτες, με πλοία ύποπτα, με άσυρμάτους (ως νέο φρούτο τής εποχής, ήταν ιδανικοί στό νά έξάπτουν τή φαντασία) που σκόρπιζαν τά βρετανικά άπόρρητα στους αϊθέρες.

Εύτυχώς στην Ελλάδα του 1996, η καταδίωξη των κατασκόπων δέν έχει πάρει ακόμα επιδημική μορφή. Γι' αυτό και η περίπτωση των «κατασκόπων» τής Λέσβου, που άπασχόλησε τά τηλεοπτικά κανάλια και που γέννησε τίς παραπάνω σκέψεις, είναι περισσότερο άποκαλυπτική ιδεολογημάτων παρά

ένδειξη υπόγειων μαχητικών ρευμάτων. Στο άκουσμα της σχετικής ιστορίας πάντως, ομολογώ ότι ευθύμησα μόνον, ανησύχησα δέ. Οί δύο «κατάσκοποι», ο Ίταλός στρατιωτικός ακόλουθος και η Όλλανδέζα διπλωματική ακόλουθος ειδική σέ θέματα άμυνας, ξέχασαν σέ ταθέρινα της περιοχής Σιγρίου της Λέσβου σημειωματάριο πού έβριθε από στρατιωτικού χαρακτήρα πληροφορίες. Σύμφωνα μέ την έρώτηση πού κατέθεσε ο κ. Βουνάτσος στή Βουλή, οί πληροφορίες αυτές συνίσταντο σέ «όνόματα και άριθμούς ελληνικών πλοίων, θέσεις λιμανιών και άεροδρομίων και άλλα...». Τά άπόρρητα τών άπορρητών δηλαδή!

Στήν άρχή πανικόδλητος σκέφτηκα νά καταπιώ τή διασέτα μέ παρόμοιες πληροφορίες πού συντηρώ και τροφοδοτώ για δημοσιογραφικούς λόγους, έτσι ώστε νά μήν χρειάζεται νά ανατρέχω στά όσα ο νεόκοπος πολεμολόγος κ. Γιανναράς άποκαλύπτει κάθε Κυριακή στίς έπιφυλλίδες του. Μετά σκέφτηκα πού ψύχραμα. Θεώρησα άπίθανο τό νά μήν γνωρίζουν οί στρατιωτικοί ακόλουθοι της Ίταλίας και της Όλλανδίας τά όνόματα και τούς άριθμούς τών ελληνικών πολεμικών. Όχι μόνο γιατί σίγουρα άγοράζουν τίς έτήσιες εκδόσεις του Τζαίηης, αλλά επειδή έχουν συγγενική σχέση μέ τό ελληνικό πολεμικό ναυτικό. Τό βασικό πυροδόλο του ναυτικού, τό Ότο Μελάρα, κατασκευάζεται και συντηρείται στήν Ίταλία, όπου μάλλον γνωρίζουν σέ ποιά πλοία τό τοποθετούν και ποιά άριθμό φέρουν αυτά τά πλοία. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τά έλικόπτερα του ναυτικού, τά Άγκούστα-Μπέλ, καθώς και μέ μία σειρά άλλων ελληνικών (και τουρκικών) όπλικών συστημάτων. Όσον άφορά δέ τούς Όλλανδούς, πιθανότατα ξέρουν περισσότερα, καθώς τά πλέον άξιόμαχα πλοία του ελληνικού στόλου, οί φρεγάτες τύπου «Κορτενάερ» (τό F450 ΕΛΛΗ, τό F451 ΔΗΜΝΟΣ, τό F459 ΑΔΡΙΑΣ, τό F461 ΝΑΥΑΡΙΝΟ κλπ. — λέτε νά πρόκειται για κατασκοπεία ή άναφορά όνομάτων και άριθμών;) προέρχονται κατευθείαν από τό όλλανδικό ναυτικό.

Η παρεξήγηση μπορεί νά όφείλεται στο γεγονός ότι ο έρωτών βουλευτής είχε μόλις πρόσφατα έπιστρέψει από τά μέτωπα της Βοσνίας, όπου διακήρυξε πολεμώντας για τήν Όρθοδοξία. Από τήν άλλη πλευρά, όμως, ή έκταση πού πήρε τό θέμα αλλά και ή επίσημη κυβερνητική αντίδραση — ζητήθηκε ή άνάκληση τών δύο διπλωματών — προδίδουν μία λαθάνουσα αντίληψη. Ότι, συνοπτικά, οί Δυτικοί εργάζονται για τούς Τούρκους, από κοινού μέ τούς Τούρκους, για νά ύπονομεύσουν και τελικά νά ύποτάξουν αυτήν τήν όρθόδοξα και ιδιόμορφα άνάδελφη χώρα, τή δική μας.

Στήν κορυφή των εκδηλώσεων για τό «Μακεδονικό», είχαμε έπισημάνει από τίς στήλες αυτού του περιοδικού ότι οί κινητοποιήσεις είχαν στόχο περισσότερο τή σχέση της χώρας μας μέ τή Δύση, μέ τήν Ένωμένη Εύρώπη και τίς ΗΠΑ, πού δέν στήριζαν άνευ όρων και όρων τίς τότε ελληνικές επιλογές, παρά, αυτό καθ' έαυτό, τό κράτος της Π.Γ. Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Πρός τήν κατεύθυνση αυτή ή πορεία συνεχίζεται άταλάντευτη. Η επιλογή της ελληνικής διπλωματίας, στήν αντιμετώπιση τών προβλημάτων πού άποκάλυψε ή κρίση της Ίμιας, είναι και πάλι ή προσπάθεια νά στρατευθούν οί Δυτικοί σύμμαχοι της χώρας σέ μία έκστρατεία άπομόνωσης και άποπομπής της Τουρκίας από τά δρώμενα του «πολιτισμένου», του δυτικού κόσμου. Νά στρατευθούν στή λογική του «τέλους του κόσμου», του «πρός ανατολάς κενού», για τήν όποία μιλούσαμε στο προηγούμενο τεύχος αυτού του περιοδικού. Καθώς αυτό άποδεικνύεται άνεμφικτο, στήνεται προοδευ-

τικά ο περί προδοσίας της Δύσης και άνάδελφης Ελλάδας μύθος.

Η κληρονομιά της Ίμιας συνίσταται κυρίως στήν έπιτάχυνση της διολίσθησης της χώρας προς τό παράλογο. Και τί δέν άκούστηκε αυτές τίς μέρες. Πρώην πρωθυπουργός, σοβαρός και βαρύγδουπος, πρότεινε νά γίνει ή χώρα νέο Ίσραήλ. Άναρωτιέται κανείς πόσο είναι δυνατόν νά άγνοεί τίς ειδικές συνθήκες της περίπτωσης αυτής, τήν άμέριστη στήριξη από τίς ΗΠΑ και τούς οικονομικούς πόρους πού έθρεψαν τή στρατιωτική άποτελεσματικότητα. Πανεπιστημιακοί, ειδικοί επί τών στρατιωτικών ζητημάτων, ζήτησαν πανστρατιά. Πρόσθετα κονδύλια για όπλα, νέες μονάδες, τόν ουρανό μέ τ' άστρα. Έτσι για νά χουμε, χωρίς προφανώς νά κάνουν τόν κόπο νά ρίξουν μία ματιά σέ χάρτες, οικονομικά μεγέθη και δημογραφικές στατιστικές. Η άνάγκη για συσπείρωση γύρω από τήν Όρθοδοξία, δύναμη πολύ πού άποτελεσματική άπ' τό σύγχρονο «κοσμικό» κράτος, γνώρισε δόξες ως άξιόπιστη πρόταση. Έχει τό χάρισμα νά ξεπερνά τό πρόβλημα πού έθεσε ο Άγγελος Έλεφάντης στο προηγούμενο τεύχος του Πολίτη. Ότι, δηλαδή, οί Νεοέλληνες δέν είναι άκριδώς ένας φιλοπόλεμος λαός πού φλέγεται από τήν έπιθυμία νά πάει νά πολεμήσει. Ό θρησκευτικός φανατισμός θά καλύψει τό κενό αυτό. Σου λένε, έπειτα, οί άνθρωποι, άν έμεις προλάβουμε και γίνουμε ισλαμιστές πριν από τούς ισλαμιστές, νά δούμε τότε ποιόν θά τρέχει νά πρωτομαζέψει ο Χόλμπουργκ.

Από τήν κομματική Άριστερά δέν άκούσαμε και πάλι τίποτα. Κάτι δαιμονολογίες περί κακούργας ιμπεριαλιστικής Δύσης πού δέν άπέχουν έτη φωτός από τίς όρθόδοξες αντίστοιχες, κάτι περί διακομματικών και τά παρόμοια έπίσης. Παλιά ή τέχνη του νά μεταθέτεις επί της διαδικασίας τήν άδυναμία σου νά κάνεις πρόταση πολιτική. Όπωσδήποτε ή τελευταία έχει τό μειονέκτημα ότι σέ εκθέτει κιόλας. Δέν σέ άφήνει νά είσαι «πολυσυλλεκτικός». Και όμως, τό πρόβλημα δέν φαίνεται νά έχει εκατοντάδες λύσεις.

Είναι σαφές ότι νικηφόρος πόλεμος πού θά έλυνε καταλυτικά τά ζητήματα υπέρ της Ελλάδας δέν γίνεται. Είναι σαφές ότι σταυροφορία τών πολιτισμένων του κόσμου κατά τών άπίστων δέν γίνεται. Είναι σαφές ότι ή επίκληση συνθηκών και συμφωνιών του άλλοτε είναι χρησιμη μέν, δέν διασφαλίζει όμως από μόνη της — έρήμην ενός ευρύτερου πλέγματος σημερινών ίσορροπιών — περίπου τίποτα. Είναι προφανές έπίσης ότι πρόβλημα ύπάρχει και ότι τό πέρασμα του χρόνου θά τό δξύνει μάλλον παρά θά τό άμβλύνει προοδευτικά.

Τό μόνο στήριγμα της Ελλάδας, εκείνο πού μετρά και εκείνο πού τή σώζει, είναι τό ότι άνήκει σέ μία περιοχή του κόσμου, στήν Εύρώπη, όπου σήμερα ή δίαιη άναμέτρηση και προπαντός ή δίαιη άλλαγή συνόρων είναι πράξη δύσκολη ως άδιανόγητη. Τό ότι ύπάρχουν κανόνες, δυτικοί κανόνες, «ιμπεριαλιστικοί» άν θέλει τό ΚΚΕ κανόνες, πού δέν έχουν τίποτα τό κοινό μέ τόν θρησκευτικό φονταμενταλισμό και τά ιδεολογικά παραληρηματικά μονοπάτια του ελληνορθόδοξου εθνικισμού. Οί κύριοι Γιανναράδες και οί δεξιοί ή άριστεροί άποστολοι του άπομονωτισμού πριονίζουν τό κλαδί πάνω στο όποιο στήριζεται ή χώρα. Και οί αυριανές περιπέτειες στο Αιγαίο και άλλου θά πρέπει νά τούς χρεωθούν στο άκέραιο, στο βαθμό πού ή ιδεολογία πού προωθού νύπονομεύει κάθε δυνατότητα της χώρας για άσκηση πραγματικά άμυντικής πολιτικής.



Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ

Μιά συνέντευξη με τόν Σεμίχ Βανέρ

μετάφρ. Ανδρέας Πανταζόπουλος

Πού πηγαίνει η Τουρκία; Τό ερώτημα δέν είναι ρητορικό. Ἡ Τουρκία, χώρα μεγάλη, μέ σημαντική στρατηγική θέση καί πολλά ἐσωτερικά προβλήματα, διαπραγματεύεται τή νέα θέση της, στό ἐσωτερικό τῆς νέας, ἀναδυόμενης, τάξης πραγμάτων. Κυρίαρχο εἶναι τό πρόβλημα τοῦ πολιτικοῦ της προσανατολισμοῦ, τῆς στρατηγικῆς της, τελικά, τῆς ταυτότητάς της. Θά ὑποκύψει στήν ἐλκτική δύναμη τοῦ ἰσλαμισμού ἢ θά κατορθώσει νά τόν ἐνσωματώσει; Ἡ εὐρωπαϊκή ἐπιλογή εἶναι ἐπιλογή μόνο τῶν πολιτικῶν της ἐλίτ ἢ καί τῆς κοινωνίας της; Ὁ κυρίαρχος ρόλος τοῦ στρατοῦ θά περιορισθεῖ στά συνήθη πλαίσια μιᾶς σύγχρονης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας;

Στά ἐρωτήματα αὐτά ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσῃ ἕνα βιβλίο πού ἐκδόθηκε πρόσφατα στά γαλλικά μέ τίτλο Ἡ Τουρκία σέ κίνηση (Semih Vaner, Deniz Akagül et Bahadır Kalegasi *La Toyrkie en mouvement, Complexe*, 1996). Μέ τήν εὐκαιρία ἐκδοσης αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἕνας ἀπό τούς συγγραφεῖς του, ὁ Σεμίχ Βανέρ συζήτησε μέ τέσσερις δημοσιογράφους, στόν ραδιοφωνικό σταθμό France-Culture, ὅλ' αὐτά τά θέματα. Ἡ συνέντευξη-συζήτηση ἐγινε στίς 27.2.96, ἀπ' ὅπου παραθέτουμε ἐδῶ τό μεγαλύτερο μέρος της.

Ἄνδρέας Πανταζόπουλος

Δημοσιογράφος: Σεμίχ Βανέρ, ἀνήκετε στό Διεθνές Κέντρο Μελετῶν καί Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰνστιτούτου Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (τῆς Γαλλίας) καί δημοσιεύσατε μέ συναδέλφους σας, εἰδικούς σέ θέματα τῆς Τουρκίας, αὐτό τό μικρό βιβλίο πού ἀναδεικνύει τά οἰκονομικά καί πολιτικά ζητήματα τῆς Τουρκίας.

Γιά μᾶς ἡ Τουρκία εἶναι σήμερα μιά χώρα πού μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον γίνεται ἀντικείμενο παρατήρησης καί προσπαθοῦμε νά τήν κατανοήσουμε, γιατί φαίνεται ὅτι κατέχει σέ ὅλα τά ἐπίπεδα μιά ἐνδιάμεση θέση. Κάτι πού θεωρεῖται ὡς εἶδος κατάρτας, διαρκούς διαίρεσης ἀνάμεσα στούς ἀντιφαστικούς πόλους πού τήν ἐλκύουν καί πού θά μπορούσε νά τήν καταστήσει ἕνα εἶδος πολιτικοῦ, διπλωματικοῦ καί θρησκευτικοῦ ἐργαστηρίου. Γεγονός πού θά ἐπέτρεπε στήν Εὐρώπη νά μάθει τόν τρόπο ἐξοικείωσης μέ τό Ἰσλάμ τῆς Ἀνατολῆς, νά πάψει νά δαιμονιοποιεῖ τό Ἰσλάμ καί ἀντίστοιχα αὐτή ἡ μουσουλμα-

νική χώρα νά βρεῖ τή θέση της στήν Εὐρώπη.

Ἄνάμεσα σ' αὐτούς τούς δύο πόλους, ὑπάρχει καί ἕνας τρίτος, ἀφοῦ, ὅπως λέτε, ἐδῶ κι ἕναν αἰῶνα ἡ Τουρκία ζεῖ ἀνάμεσα σέ τρεῖς πόλους. Ἡν Κεντρική Ἀσία, μέ τούς πολιτισμικούς καί γλωσσικούς δεσμούς πού τή συνδέουν μέ αὐτή, τόν ἀραβικό κόσμο, λόγω τῆς θρησκείας, καί τέλος τήν Εὐρώπη, μέ τή γοητεία πού ἀσκεῖ ὁ Διαφωτισμός καί τό κοσμικό-δημοκρατικό μοντέλο τῆς Δύσης. Ἀκόμα καί στό οἰκονομικό ἐπίπεδο, λέτε ὅτι ἡ Τουρκία κατέχει ἕνα ἐνδιάμεσο ἐπίπεδο στό ἐσωτερικό τῶν ὑπό ἀνάπτυξη χωρῶν. Καί γι' αὐτό, ὅπως τουλάχιστον φαίνεται, ὅλες οἱ ἀντιφάσεις πού ἀναπτύσσονται σέ αὐτή τή χώρα καί πού ἀποτελοῦν ἀντικείμενο πολλῶν παρατηρήσεων, πού ὀφείλονται στήν πρόσφατη εἴσοδο τῆς Τουρκίας στήν εὐρωπαϊκή ἀγορά, ἤδη ἀπό τήν περσινή ὑπογραφή τῆς τελωνειακῆς ἔνωσης μέ τήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση, ὅλες αὐτές οἱ ἀντιφάσεις εἶναι τό προϊόν αὐτῆς τῆς περιεργῆς θέσης.

Γνωρίζουμε ότι τό Ρεφάχ (σημ.: πρόκειται για τό Κόμμα Εϋ-ημερίας, του Νεχμετίν Έρμπακάν), κόμμα θρησκευτικό-ισλαμιστικό, κατέκτησε πολλούς μεγάλους δήμους, μεταξύ των οποίων τούς δήμους τής Κωνσταντινούπολης και τής Άγκυρας από τόν Μάρτιο του 1994 και ότι αυτό τό κόμμα ήρθε πρώτο στις βουλευτικές εκλογές του Δεκεμβρίου 1995, καθώς επίσης ότι ό άγώνας κατά των Κούρδων έντείνεται μέ καταπίεση και δία.

Κατ' άρχήν, πάνω σε αυτή τήν αντίθεση, πού προέρχεται από αυτή τή «μετωπική» θέση τής Τουρκίας. Θα λέγατε ότι ένα μέρος των πολιτικών και θρησκευτικών προβλημάτων, ακόμα και των οικονομικών, είναι τό αποτέλεσμα αυτής τής γεωγραφικής και πολιτισμικής, ταυτόχρονα, διαίρεσης;

Σεμίχ Βανέρ: Μπορούμε νά πούμε ότι είναι μία χώρα, μία κοινωνία διαιρεμένη στο επίπεδο τής ταυτότητάς της, κατά συνέπεια μία μερίδα τής τουρκικής κοινωνίας είναι στραμμένη στις δυτικές ευρωπαϊκές αξίες και υπάρχει ένα άλλο μέρος — προφανώς σχηματιστώ, υπάρχει ένα πήγαιν' έλα ανάμεσά τους — πού είναι περισσότερο στραμμένο σε αξίες θρησκευτικές, περιφερειακές, που κάνει ώστε αυτή η ταυτοτική διαίρεση νά άντανακλάται και στο πολιτικό επίπεδο, νά έχει πολιτική έκφραση.

Δημ.: Η δυσκολία τής θέσης της στην Εϋρώπη προέρχεται από αυτή τήν ενδιάμεση θέση;

Σ.Β.: Έδω, τό πρόβλημα είναι πιο περίπλοκο. Οι τουρκικές πολιτικές έλίτ έχουν κάνει έδω και πολύ καιρό τίς επιλογές τους υπέρ των δυτικών αξιών, συνεπώς έδω υπάρχει μία σταθερά στην έξωτερική πολιτική τής Τουρκίας. Ήδη από τήν εποχή του Ψυχρού Πολέμου, ή Τουρκία έντάχθηκε σε διεθνείς οργανισμούς, στο ΝΑΤΟ, στον ΟΟΣΑ, στο Συμβούλιο τής Εϋρώπης κλπ., και στή συνέχεια έκανε μία ξεκάθαρη επιλογή ένταξης στην κοινωνική Εϋρώπη. Άν σήμερα δέν είναι ακόμα μέλος της, νομίζω ότι αυτό παραπέμπει σε πολύ περίπλοκα προβλήματα, πού έχουν νά κάνουν περισσότερο μέ τήν Εϋρώπη παρά μέ τήν Τουρκία.

Δημ.: Έχω τήν έντύπωση ότι διαβάζω ένα βιβλίο για τήν Όθωμανική Αϋτοκρατορία. Από τό βιβλίο δίνεται ή έντύπωση ότι επανέρχεται αυτή ή σταθερά του όθωμανισμού, μέ αυτούς τούς τρεις πόλους, τόν άραβικό κόσμο, τήν Κεντρική Άσία, τήν Εϋρώπη. Οι επιλογές για τίς όποιες γίνεται λόγος είναι άκριβώς οι επιλογές αυτής τής ευρωπαϊκής ήγετικής έλίτ... Άναρωτιέμαι αν αυτά τά προβλήματα για τίς διαιρέσεις δέν τίθενται πάντα, μέ τήν παρένθεση του κεμαλισμού, πού ήταν περισσότερο μία αυταρχική παρένθεση. Τό θέμα είναι αν σήμερα ή Τουρκία αντιμετώπιζει ένα ταυτοτικό πρόβλημα ή αν επανεγγράφει τή θέση της στις τρεις αυτές περιοχές.

Σ.Β.: Άν γίνεται άναφορά στην Όθωμανική Αϋτοκρατορία σε αυτό τό βιβλίο, είναι για νά εξηγηθεί ή ιδιαιτερότητα τής τουρκικής κοινωνίας, για παράδειγμα ή κληρονομιά της ως προς τήν «κοσμικότητα». Προφανώς, ή Τουρκία είναι ή πρωταρχική κληρονόμος τής Όθωμανικής Αϋτοκρατορίας, ή άποσύνθεση τής οποίας δέν τελείωσε έντελώς, αν σκεφτούμε τή βιο-νική κρίση και τό τί συμβαίνει στην Κύπρο, νομίζω ότι μπορούμε νά κάνουμε μία συσχέτιση μέ τήν άργή και διαρκή άποσύνθεση τής Όθωμανικής Αϋτοκρατορίας. Η έρώτησή σας έχει μία άλλη διάσταση. Ρωτάτε, αν κατάλαβα καλά, αν υπάρχει μία νέα διαδικασία όθωμανισμού. Έδω δέν νομίζω ότι μπορούμε νά μιλήσουμε για άνασύνθεση τής Όθωμανικής

Αϋτοκρατορίας, γιατί ό κεμαλισμός, πού τόν χαρακτηρίσατε ως παρένθεση, χάραξε βαθιά τήν τουρκική κοινωνία και τήν έξωτερική πολιτική. Οι ήγετικές της έλίτ παραμένουν άφροσωμένες σε αυτό πού όνομάζουν «έθνικό σύμφωνο» πού προσδιορίζει τά σύνορα τής Τουρκίας. Κατά συνέπεια, ή σχέση μέ τήν άραβική Μέση Άνατολή, για παράδειγμα, δέν μπορεί νά χαρακτηριστεί επεκτατική πολιτική, αλλά υπάρχει μία άρκετά ισχυρή νοσταλγία του επεκτατικού παρελθόντος.

Δημ.: Πρέπει νά δώσουμε πολύ σύντομα τόν όρισμό του κεμαλισμού, ήταν ένας εκσυγχρονισμός άμέσως μετά τήν έθνική ήττα;

Σ.Β.: Ό κεμαλισμός προήλθε από έναν έθνικό-άπελευθερωτικό πόλεμο, ή Όθωμανική Αϋτοκρατορία στα τέλη του προηγούμενου αιώνα είχε χαρακτηριστεί ως ό «μεγάλος άσθενής» και κατέληξε νά διαλυθεί. Ό κεμαλισμός ήταν ένα είδος έθνικιστικής άνάτασης, πού συνάσπισε ό,τι απέμεινε από αυτή τήν αϋτοκρατορία, μέ τό μοντέλο κράτους-έθνους πού εισήχθη από τή Δύση, ένα κίνημα εκσυγχρονιστικό, ήπληξαν μεταρρυθμίσεις, ιδιαίτερα τή δεκαετία του 1920, χάραξε βαθιά τήν Τουρκία.

Δημ.: Η Τουρκία εισήλθε πολύ γρήγορα στις άρχές του αιώνα στο εκσυγχρονιστικό κίνημα και σιγά σιγά σε κάθε επιλογή πού τής παρουσιάστηκε δέν έφθασε ως τό τέλος. Κατ' άρχήν χώρα δημοκρατική, ήταν από τίς πρώτες δημοκρατικές χώρες. ό νόμος πού έδινε δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες θεσπίστηκε νωρίτερα απ' ό,τι στή Γαλλία, μία χώρα, όμως, μέ πραξικοπήματα αν όχι διαρκή, τουλάχιστον διαδοχικά. Στή συνέχεια, φιλελελεύθερη ως προς τήν οικονομία, αλλά όχι μέχρι τό τέλος. Άκόμα και έδω, ταλαντεύονταν ανάμεσα στή συγκεντροποιημένη οικονομία και σε μικρές δόσεις φιλελευθερισμού. Μία χώρα αναπτυγμένη, αλλά όχι έντελώς, μέ αυτή τήν άπίστευτη μάζα άγροτών, πού νομίζω ότι παραμένει ακόμα στο 40%. Μία χώρα πού επιλέγει τήν Εϋρώπη, αλλά πού βλέπει νά τήν προλαμβάνει ή Ελλάδα, μία χώρα πού χτυπά τήν πόρτα τής Εϋρώπης, αλλά πού δέν μπορεί νά γίνει μέλος της, μία μουσουλμανική χώρα πού σταματά μεσοστρατίς. Μήπως υπάρχει κάτι στον κεμαλισμό πού συνήργησε ώστε ή Τουρκία νά μήν φτάσει ως τό τέλος και τήν ξεστράτισε σε όλα τά επίπεδα;

Σ.Β.: Υπάρχει πράγματι αυτό τό παράδοξο, δέν νομίζω, όμως, ότι μπορούμε νά εξηγήσουμε αυτό τό παράδοξο μέσα από τόν κεμαλισμό. Είναι μία κοινωνία πού από τή θρησκεία της, τήν κουλτούρα της, τή γλώσσα της, έντάσσεται σε ένα πολιτισμικό σύμπαν πού δέν είναι αυτό τής κοινοτικής Εϋρώπης. Επιπλέον, είναι μία χώρα πού γνώρισε άλλη ιστορική τροχιά στο πεδίο τής κοινωνικής και οικονομικής άνάπτυξης. Και υπάρχουν όλ' αυτά τά παράδοξα, πού προέρχονται από τή συγκεκριμένη πραγματικότητα τής χώρας. Και σ' αυτό, μπορούμε νά τήν παραλληλίσουμε, για παράδειγμα, μέ τήν Ίαπωνία, ή όποια πέτυχε σε μεγάλο βαθμό στον εκσυγχρονισμό της, είναι μία χώρα πού είχε και αυτή ένα επεκτατικό παρελθόν, αλλά πού ήπληξε και εκεί πιθανώς ένα ισχυρό ταυτοτικό πρόβλημα: ή Ίαπωνία άνήκει στην Άσία ή στή Δύση; Μπορούμε νά δούμε έδω και χώρες όπως τό Ίράν, πού γνώρισε ή δική μας τροχιά. Φέρνω αυτά τά παραδείγματα, γιατί τό Ίράν, ή Τουρκία, ή Ίαπωνία έχουν ένα ένδοξο παρελθόν, επεκτατικό, και έπληρωσαν σε διαφορετικά επίπεδα νά συμπλιώσουν τήν παράδοση μέ τόν εκσυγχρονισμό, κάποιοι τό πέτυχαν ολοκληρωτικά, κάποιοι άλλοι μόνο κατά τό ήμισυ.



Δημ.: Ακριδώς, στο ζήτημα του κεμαλισμού, μπορούμε να πούμε ότι ήταν τό επίστρωμα του γιακωδίνικου μοντέλου της Γαλλικής Επανάστασης σε μία διαφορετική κοινωνία. Θά μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι τό προπατορικό άμάρτημα του κεμαλισμού ήταν, σε σχέση με τό γιακωδίνικο γαλλικό μοντέλο, ότι κοσμιότητα και δημοκρατία δέν συνέπεσαν ποτέ και ότι αυτό τό μοντέλο επιβλήθηκε από τά πάνω σε μία μάλλον διαστακτική κοινωνία. Δηλαδή, ότι τό πρόβλημα της τότε, όπως και της σημερινής, Τουρκίας είναι ότι ως χώρα ποτέ δέν υπέστη τήν αποικιοκρατία — και αυτή είναι ή διαφορά της με τίς άλλες μουσουλμανικές χώρες —, αντίθετα, είναι χώρα με επεκτατική παράδοση, ταυτόχρονα, όμως, είναι μία χώρα πού μόνο οί έλίτ κοιτούν πραγματικά πρός τή Δύση και αυτές επέβαλαν αυτό τό μοντέλο σε μία διαστακτική κοινωνία. Μήπως εδώ έγκειται τό πρόβλημα πού κάνει ώστε ή Τουρκία να συνεχίζει να «πληρώνει», δηλαδή δέν είναι μία κίνηση πού προέρχεται από τά κάτω αλλά από τά πάνω, και κυρίως επιβεβλημένη από τόν στρατό, πού ήταν, ταυτόχρονα, τό θεμέλιο του έκσυγχρονισμού του συστήματος και έγγλητική δύναμη αυτού του έθνους. Γιατί νομίζω ότι ένα πράγμα πού βλέπουμε είναι ότι τό τουρκικό έθνος δέν υπήρχε. Υπήρχε μία αυτοκρατορία πολυεθνική και ό κεμαλισμός εφηύρε τό έθνος.

Σ.Β.: Τό ότι υπήρξαν δισταγμοί είναι σίγουρο. Και ή ύπαρξη του Ρεφάχ τό δείχνει στο πολιτικό επίπεδο. Άλλά αυτό πού επιχειρούμε να υπογραμμίσουμε σε αυτό τό βιβλίο είναι ότι αυτή ή χώρα έχει κάποια ιδιαιτερότητα, πού επιχειρεί να ζωοδοτήσει τήν κοσμιότητα. Και πρέπει να πιστέψουμε ότι υπήρχε ένα γόνιμο πεδίο, γιά να μπορέσει αυτή ή κοσμιότητα να υπάρξει. Κάτι πού μάς παραπέμπει στην ιδιαιτερότητα του τουρκικού Ίσλάμ. Οί Τούρκοι προσηλυτίστηκαν σχετικά καθυστερημένα στο Ίσλάμ, περίπου όπως οί Ίρανοί. Έξάλλου, είναι μία κοινωνία πού έχει μαρκαρισθεί από τήν έσωτερική θρησκεία, όπως ό σαμανισμός, ό βουδισμός κλπ., είναι ένα Ίσλάμ των συνόρων, δέν είναι ένα άραβικό Ίσλάμ, είναι ένα Ίσλάμ πού γονιμοποιήθηκε στα σύνορα της ισλαμικής κοινότητας (της Ούμμα). Επιπλέον, είναι μία κοινωνία πού ήταν σε στενή έπαφή με τόν χριστιανισμό, κάτι πού τήν καθιστά πιο άνοιχτή, υπάρχουν αυτές οί παραδόσεις άντιλλαγής με τίς άλλες θρησκείες, ή ίδια ή Όθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μωσαϊκό έθνοτήτων και θρησκειών, στην όποία τό τουρκικό στοιχείο δέν ήταν άναγκαστικά στο επίκεντρο. Υπάρχει μία ισχυρή έμπνευση από τόν γιακωδινισμό, ταυτόχρονα, όμως, όταν ό κεμαλισμός, αυτός ό αυταρχικός έκσυγχρονισμός, άναφερόταν στις δυτικές αξίες δέν τό έκανε με πλήρη συνείδηση. Άρα, αυτός ό κεμαλισμός έχει διπλή όψη. Και νομίζω ότι αν ή δημοκρατία μπόρεσε να θρει μόνιμο έδαφος, μετά τό 1946, μετά τό 1950, αυτό όφείλεται σε αυτό τό διαφορούμενο του κεμαλισμού και του γιακωδινισμού, αλλά και σε μία όρισμένη έμπνευση από τό φιλελεύθερο κράτος.

Δημ.: Διαβάζοντας τό βιβλίο σας έχουμε τήν εντύπωση ότι πρόκειται γιά μία χώρα ισχυρή και εύθραυστη ταυτόχρονα. Ίσχυρή, από αυτό πού συγκροτεί τήν πρωτοτυπία της, από τό δημοκρατικό της μοντέλο, πού είναι έντελώς πρωτότυπο γιά τίς άλλες μουσουλμανικές χώρες, ταυτόχρονα, όμως, εύθραυστη γιά τούς γνωστούς λόγους: τό κουρδικό πρόβλημα, ό ρόλος του στρατού, είναι χώρα οικονομικά ισχυρή, αλλά με όλα τά εμπόδια πού αντιπροσωπεύει ή πανταχού παρουσία του κράτους, γιάτί, τελικά, είναι ό φορέας του έκσυγχρονισμού αυτής της χώρας. Κάτι πού έξηγει, ταυτόχρονα, ότι ή Τουρκία είναι συνδεδεμένο μέλος της Εύρωπαϊκής Κοινότητας, αλλά της άρνούνται πλήρη δικαιώματα μέλους. Θέλω να σας ρωτήσω γιά τό ρόλο του στρατού, γιάτί νομίζω ότι στο βιβλίο σας λέτε λίγα πράγματα. Έχουμε συχνά τήν εντύπωση ότι ή Τουρκία είναι στα πρόθυρα πραξικοπήματος...

Άλλος δημοσιογράφος: Είναι άλήθεια ότι τό βιβλίο σας είναι μία συνηγορία υπέρ της Τουρκίας γιά τήν Εύρώπη. Και παίρνετε επ' αυτού μία αισιόδοξη θέση, ότι όλα θά κυλήσουν καλά...

Δημ.: Στή σημερινή Τουρκία ό στρατός μπορεί να άποτελέσει άπειλή γιά το τουρκικό δημοκρατικό μοντέλο ή αντίθετα σιτιστά τήν «εύκαιρία» της Τουρκίας. Γιατί, όπως έσείς ό ίδιος λέτε, ό ίδιος ό στρατός θεωρεί τόν έαυτό του έγγυητή των δημοκρατικών και κεμαλικών αξιών. Αυτό είναι ό ρόλος του στρατού σε ένα δημοκρατικό κίθεσώς:

Σ.Β.: Σίγουρα όχι. Ωστόσο, ιστορικά και κοινωνιολογικά, αυτός ό θεσμός τόσο υπό τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία, όσο και υπό τή δημοκρατική Τουρκία, κατείχε κεντρική θέση. Μέσα από τόν στρατιωτικό θεσμό εισήχθησαν μεταρρυθμίσεις και έκσυγχρονισμοί στην Όθωμανική Αυτοκρατορία και σε αυτόν τό στρατό στηρίχθηκε ό Μουσταφά Κεμάλ όταν ήγειρε τό έθνικοαπελευθερωτικό πολέμου, όπως επίσης γιά να επιβάλει τίς μεταρρυθμίσεις του στην τουρκική κοινωνία. Προφα-

νως, υπάρχουν αυτά τα παράδοξα για τα οποία μιλήσατε πριν από λίγο, και ο στρατός πού είναι ο έγγυητής των κεμαλικών αξιών, δηλαδή της κοσμικότητας κλπ., έκρινε σωστό να παρεμβαίνει κάθε φορά πού έκρινε ότι είτε η κοσμικότητα, είτε η έδαφική άκεραιότητα —ιδού ένα άλλο μοτίβο πού έπικαλείται για τις παρεμβάσεις του— ήταν σε κίνδυνο. Φυσικά, μιά σύγχρονη δημοκρατία δέν μπορεί να άποδέχεται ο ρόλος του στρατού να είναι τόσο ισχυρός, πρέπει...

Δημ.: Έκρινε σκόπιμο να παρεμβαίνει και να κάνει πραξικοπήματα κάθε είκοσι χρόνια...

Σ.Β.: Κάθε δέκα χρόνια... Έτσι, δέν μπορείτε να λέτε ότι τό βιβλίο μου είναι μιά συνηγορία...

Δημ.: Είναι άκραια διαφορούμενο...

Άλλος δημ.: Υπήρξαν πραξικοπήματα, όπως αυτό του '81, όπου ο στρατός παρενέβη για να καθησυχάσουν τά πνεύματα, γιατί υπήρχαν ένα τ' ανάδες νεκροί στίς συγκρούσεις άκρας Δεξιάς-άκρας Αριστέρων και τότε τό πραξικόπημα δικαιολογείται, αλλά αυτό πού είναι δραματικό είναι ότι ο στρατός παραμένει ο πύο λαϊκός θεσμός της Τουρκίας. Και αυτό επιβεβαιώνεται από ανεξάρτητες έπιστημονικές δημοσκοπήσεις, όπως αυτές του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου, όπου τά ποσοστά άποδοχής του στρατού φθάνουν τό 80%.

Άλλος δημ.: Από αυτή τήν άποψη, η σύγκριση με τήν Άλγερία είναι ένδιαφέρουσα...

Δημ.: Νομίζω ότι ο στρατός της Άλγερίας ζήτησε να «συναδελφωθούν»...

Άλλος δημ.: Νομίζω ότι η ιστορία του άλγερίνικου στρατού δέν είναι άκριτως ίδια με αυτή του τουρκικού, έστω και αν άναγνωρίσουμε ότι ως τή δεκαετία του '70 και οι δύο στρατοί έθεταν στον έαυτό τους τό καθήκον του έκσυγχρονισμού της χώρας τους.

Σ.Β.: Με τή διαφορά ότι στην Άλγερία ο στρατός δέν παρέδωσε ποτέ τήν έξουσία...

Δημ.: Γι' αυτό μ' ένδιαφέρει ιδιαίτερα ο ρόλος του στρατού στην Τουρκία, γιατί είναι, ταυτόχρονα, έγγυητής των δημοκρατικών θεσμών, αλλά μήπως δέν είναι αυτός πού τους καθιστά και εύθραυστους; Ο συνάδελφός μου είπε πριν από λίγο ότι ο στρατός άπολαμβάνει μεγάλης λαϊκής άποδοχής, τό ζήτημα είναι μήπως αυτή η λειτουργία δέν είναι φυσική για μιά δημοκρατία του στρατού, πού καθιστά εύθραυστο αυτό τό δημοκρατικό μοντέλο. Πώς εξηγείτε ότι άλλοι θεσμοί, τό Κοινοβούλιο, ο πλουραλισμός, τά κόμματα, δέν πέτυχαν να άντικαταστήσουν...

Σ.Β.: Αυτή η δημοκρατία έχει φυσικά και άλλες άδυναμίες, έστω και αν, σε αντίθεση με τήν Άλγερία ή άλλες χώρες στον μουσουλμανικό κόσμο, αλλά και όχι μόνο σ' αυτόν, υπάρχουν και άλλες γεωγραφικές περιοχές πού άνήκουν σε άλλη κουλτούρα, πού άντιμετωπίζουν αυτά τά προβλήματα. Άς σκεφθούμε τήν Άσία ή τήν Λατινική Άμερική, πού δέν είναι μουσουλμανικές χώρες...

Δημ.: Στή Λατινική Άμερική, ο στρατός δέν άσκει έκσυγχρονιστική λειτουργία...

Άλλος δημ.: Στην Τουρκία, τήν έξουσία τήν παίρνει τό στρατιωτικό έπιτελείο, με σεβασμό στην ιεραρχία και μετά τήν παραδίδει, είναι ο θεσμός πού τό κάνει αυτό...

Δημ.: Κάτι πού εξηγεί και τή λαϊκή άποδοχή του, πού από

μιά πρώτη ματιά φαίνεται παραληρηματική...

Άλλος δημ.: Στην Τουρκία, υπήρχαν συλλήψεις, θανατικές καταδίκες, αλλά τηρείτο η τυπική νομιμότητα. Πρόκειται για μεγάλο πρόβλημα, γιατί όταν τίθεται τό ζήτημα της εισόδου της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, για πολύ καιρό, τό επιχείρημα ήταν ότι δέν είναι μιά πραγματική δημοκρατία. Και η Έλλάδα γνώρισε τό καθεστώς των συνταγματαρχών, αλλά κάποια χρόνια μετά εισήχθη στην Κοινότητα. Και αυτό, άκριτως, είναι έγγύηση ενάντια στα πραξικοπήματα. Για τήν Τουρκία φαίνεται ότι δέν ισχύει τό ίδιο...

Σ.Β.: Τό ίδιο έγινε με τήν Ισπανία και τήν Πορτογαλία...

Δημ.: Σήμερα η Έλλάδα παραμένει ένα θρησκευτικό καθεστώς, δομικά άντιδημοκρατικό και αυτό τό θέμα κατά τήν περίοδο της ένταξης της Έλλάδας στην Κοινότητα δέν άνέκυψε.

Σ.Β.: Στο έλληνικό Σύνταγμα υπάρχει η θεμελιώδης άναφορά στην Όρθοδοξία και συνεχίζουν να όρκίζονται σ' αυτήν... Για να επανέλθουμε, υπάρχει αυτή η δημοκρατική, κοινοδουλευτική παράδοση στην Τουρκία, πού είναι όμως εύθραυστη. Έχει ένα παρελθόν πενήντα ετών περίπου, ενώ άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπως η Άγγλία, η Δανία, η Νορδηγία, έχουν μιά πολύ πύο παλιά δημοκρατική παράδοση. Υπάρχει αυτή η άδυναμία, όπως η έλλειψη συναίνεσης γύρω από τή δημοκρατική ιδέα άνάμεσα στίς πολιτικές οικογένειες, κάτι πού εξηγεί σήμερα τήν ύπαρξη του Ρεφάχ, τό όποιο έχει σε όρισμένες πλευρές μιά άντισυστημική στάση και δέν κατορθώνει τελικά να ένσωματωθεί σε μιά κυβέρνηση συνασπισμού. Και δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι τά πραξικοπήματα δέν προετοιμάζονταν από τούς στρατιωτικούς, αλλά από τούς πολιτικούς, σε αυτό τό πλαίσιο παρεμβαίνει ο στρατός στην Τουρκία...

Δημ.: Για να «περάσει» μή λαϊκές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, όπως τό '81...

Σ.Β.: Σίγουρα ναί, αλλά νομίζω ότι τό κυρίαρχο είναι οι πολιτικοί λόγοι, η κοσμικότητα, η έδαφική άκεραιότητα...

Δημ.: Μπορούμε να κάνουμε μιά παρένθεση για τις σχέσεις με τήν Έλλάδα, γιατί πραγματικά συνιστούν πρόβλημα για τήν Ευρώπη. Έχουμε συχνά τήν τάση εδώ στη Γαλλία να χαρακτηρίζουμε τή σύγκρουση Τούρκων και Έλλήνων ως αρχαϊκό έθνικισμό, πού παλεύουν για ένα έρημο νησάκι πεντακοσίων τετραγωνικών, ίσως δέν κατανοούμε τό πραγματικό διακύβευμα αυτής της σύγκρουσης. Για τήν Έλλάδα, η Τουρκία είναι η αυτοκρατορία πού τήν κατείχε για αιώνες και για τούς Έλληνες η Τουρκία είναι ένας έν δυνάμει κίνδυνος. Τό 1923 η Τουρκία πήρε τά έδάφη της Μικράς Άσίας και στην Έλλάδα αυτό όνομάσθηκε «η Μεγάλη Καταστροφή». Αυτή η έχθρότητα Έλλάδας-Τουρκίας έχει πολύ ισχυρές ιστορικές ρίζες, δέν μπορούμε να τά χαρακτηρίσουμε όλ' αυτά ως αρχαϊκούς έθνικισμούς...

Σ.Β.: Σίγουρα όχι. Λέτε ότι αυτό παραπέμπει σε μιά πολύ παλιά ιστορική φιλονικία. Οι Τούρκοι έγκατέλειψαν τήν Κεντρική Άσία για να έγκατασταθούν στην Άνατολία εδώ και χιλιετίες, τό 1453 κατέλαβαν τήν Κωνσταντινούπολη, πού οι Έλληνες συνεχίζουν να τήν άποκαλούν «Πόλη» — π. ύ κατέχει κεντρική θέση στην έλληνική ιστορική μνήμη. Είναι γεγονός, όπως είπατε, ότι η Έλλάδα για πέντε αιώνες ύπεστη μιά όθωμανική κυριαρχία, στή συνέχεια, όμως, είναι εκείνη η χώρα της περιοχής πού είχε πάντα μιά άρκετά έπεκτατική πολιτική. Από τήν άπελευθέρωσή της, τά σύνορα της Έλλάδας μεγαλώνουν άσταμάτητα...

Δημ.: Πάντα στο πλαίσιο της ιστορικής μνήμης, γιατί υπάρχει μιá τέτοια ισχύς της ελληνικής ρητορικής κληρονομιάς, πού αναμφίβολα επιτρέπει στους Έλληνες αυτό τον τύπο της συμβολικής πολιτικής...

Σ.Β.: Η Ελλάδα έχει ένα πλεονέκτημα πού δέν τό έχει ή Τουρκία. Η Ελλάδα είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και διαρκώς επικαλείται τίς δυτικές αξίες. Τήν ένταξη στην Κοινότητα για νά βρει προστασία...

Δημ.: Αυτή τή στιγμή μπλοκάρει ένα δάνειο...

Σ.Β.: Μπλοκάρει ένα δάνειο πού σχετίζεται μέ τήν τελωνειακή ένωση της Τουρκίας...

Δημ.: Εξαιτίας αυτής της νησίδας;

Σ.Β.: Αυτή ή νησίδα συμβολίζει αυτή τή φιλονικία. Υπάρχουν πραγματικά διακυβεύματα στό Αιγαίο, στην ύφαλοκρηπίδα, υπάρχει τό πετρέλαιο, υπάρχει τό ζήτημα του προσδιορισμού των χωρικών υδάτων. Τό Αιγαίο, στό μέλλον, θά είναι μιá σημαντική θάλασσα, ή διέλευση του πετρελαίου από τίς κανάλιες και κεντροασιατικές χώρες. Καί σέ όλα αυτά, υπάρχει και τό ζήτημα της Κύπρου, της αποστρατιωτικοποίησης κάποιων νησιών, ό έναέριος χώρος κλπ. Άρα, υπάρχουν πραγματικά διακυβεύματα. Αυτό τό μικρό ξερονήσι κρύβει ένα πρόβλημα πού είναι πολύ μεγάλο.

Δημ.: Ως πρός τήν Κύπρο, οι θέσεις είναι ανένδοτες, ή κατάσταση είναι «παγωμένη»;

Σ.Β.: Η κατάσταση είναι «παγωμένη», εδώ και τριάντα χρόνια οι διακοινοτικές συνομιλίες δέν προχωρούν, τό πρόβλημα του μοιράσματος των ζωνών, τό πρόβλημα της μετακίνησης... και τώρα τό έπιχειρήμα των Έλληνοκυπρίων και των Έλλήνων είναι νά ένταχθεί ή Κύπρος στην Κοινότητα, για νά αντιμετωπισθεί και αυτή ή φιλονικία σέ ευρωπαϊκό επίπεδο. Κάτι πού θά έχει ως συνέπεια νά απομονωθεί ακόμα περισσότερο ή Τουρκία.

Δημ.: Πιστεύετε ότι ή Τουρκία είναι πραγματικά απομονωμένη;

Σ.Β.: Πιστεύω ότι ή Τουρκία έχει έναν υψηλότερο, πολύ σημαντικό ρόλο νά παίξει, όντας σέ πολύ στενή σχέση μέ τήν Ευρώπη, όμως, και σέ ένα άλλο πολιτισμικό σύμπαν, στον άραβικό κόσμο, στην Κεντρική Ασία, πού τώρα αναδύεται στην περιοχή και αυτό είναι ίσως τό πλεονέκτημα της Τουρκίας: νά μπορεί νά κάνει τή σύνθεση αυτών των τριών κόσμων. Τό συσπαστικό, όμως, πρόβλημα είναι αν είναι δυνατόν νά μήν γίνει έπιλογή. Νομίζω ότι είναι ένα ζήτημα πού τίθεται έπιτακτικά στους Τούρκους διπλωμάτες πού αισθάνονται υποχρεωμένοι νά έπιλέξουν. Καί θεωρούν ότι αυτή ή έπιλογή είναι πύο ρεαλιστική πολιτικά νά γίνει υπέρ της Δύσης, άκριδώς για νά μήν είναι πλήρως απομονωμένοι στή σύγκρουση μέ τήν Ελλάδα, για παράδειγμα.

Δημ.: Πιστεύετε ότι ή άρνηση της Ευρώπης νά αποδεχθεί ολοκληρωτικά τήν Τουρκία, πέρα από τά συνήθη έπιχειρήματα, π.χ. οίκονομία, δημοκρατία κλπ., όφείλεται στό ότι ή Τουρκία είναι μουσουλμανική χώρα;

Σ.Β.: Έτσι νομίζω. Δέν είναι πάντα καλό νά λέγεται, άφού υπάρχει ό κίνδυνος νά παίξουμε τό παιχνίδι όρισμένων πολιτικών μερίδων της τουρκικής κοινωνίας, πού άπορρίπτουν αυτή τήν ένταξη, γιατί, όπως λένε, ή Τουρκία, χώρα μουσουλμανική, δέν έχει λόγο νά ένσωματωθεί σέ ένα χριστιανικό κλάμπ.

Άπό τήν άλλη πλευρά, νομίζω ότι υπάρχουν δισταγμοί από πολλούς Ευρωπαίους για τήν είσοδο μιáς χώρας μέ μεγάλη δημογραφική μάζα...

Δημ.: Τό γεγονός ότι τό Ρεφάχ είναι πρώτο κόμμα δέν είναι κάτι πού περιπλέκει τά πράγματα: Υπάρχει μιá θετική πλευρά, μέ τήν έννοια ότι τό Ρεφάχ δέν είναι τό μοναδικό κόμμα της αντιπολίτευσης, όπως τό ισλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας στην Άλγερία. Άπό τήν άλλη, όμως, παραμένει ένα ισλαμιστικό κόμμα. Είναι αλήθεια ότι ό ήγέτης του, ό Νεχμετίν Έρτογκάν, ήταν παλιότερα αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, πριν από τό πραξικόπημα του '81. Τότε, όμως, ή κατάσταση ήταν διαφορετική. Γιατί τότε ή προτεραιότητα ήταν ή αντιμετώπιση του κομμουνισμού και οι Άμερικανοί θεωρούσαν ότι οι ισλαμιστές μπορούσαν νά φανούν χρήσιμοι. Αργότερα, ή κατάσταση άλλαξε, μέ τίς εξέλιξεις στό Ιράν, στην Άλγερία, μέ τήν άλλαγή της γεωπολιτικής κατάστασης και αυτό τό κόμμα παραμένει ισλαμιστικό. Μήπως ή Τουρκία βρίσκεται στό σημείο αυτό, νά παίξει εκ νέου τό ρόλο του ήγέτη του μουσουλμανικού κόσμου, ήταν μέ τόν Κεμάλ Άτατούρκ πού δημιούργησε τήν πρώτη κοσμική δημοκρατία, μήπως σήμερα είναι ή χώρα πού πρέπει εκ νέου νά άπαντήσει σέ αυτή τήν πρόκληση, δηλαδή πώς νά ένσωματώσει τόν ισλαμισμό στή δημοκρατία;

Άλλος δημ.: Όπως οι Ευρωπαίοι δυσπιστούν έναντι της Τουρκίας, έτσι και ό άραβικός κόσμος δυσπιστεί έναντι αυτής.

Σ.Β.: Τό Ρεφάχ είχε πάντα τήν έπιθυμία νά ανασυγκροτήσει τήν Ούμμα στην περιοχή και ή Τουρκία νά έχει τόν ήγετικό ρόλο. Άλλά είναι δυνατόν νά έχει αυτόν τό ρόλο σέ μιá τόσο άσταθή περιοχή, τόσο διαιρεμένη; Δέν είμαι και τόσο σίγουρος γι' αυτό. Είναι γεγονός ότι ή Τουρκία έχει κάποια πλεονεκτήματα στην περιοχή σέ σχέση μέ κάποιες άλλες χώρες, εξαιτίας της ένσωμάτωσης του Ισλάμ, της οικονομικής της ανάπτυξης..., αλλά είναι γεγονός έπίσης ότι ή συμμετοχή της Τουρκίας κατά τή διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου στό ΝΑΤΟ δέν ειδώθηκε μέ καλό μάτι, π.χ. από τόν Νάσερ...

Δημ.: Σκέπτομαι τή δύσκολη θέση της Τουρκίας κατά τόν Πόλεμο του Κόλπου...

Σ.Β.: Πολύ πιθανώς. Άλλά και εδώ, για όποιον γνωρίζει καλά τόν άραβικό κόσμο, αναρωτιέμαι αν δέν υπάρχουν διαφορές αντίληψων. Πρόσφατα, Τούρκος διπλωμάτης μου έλεγε ότι ή τελωνειακή ένωση της Τουρκίας μέ τήν Ευρωπαϊκή Ένωσή έγινε ευμένως δεκτή από τόν σαουδαραβικό Τύπο...

Δημ.: Η ύπαρξη αυτού του ισλαμικού κόμματος, του Ρεφάχ, δέν δείχνει τήν άποτυχία, αν όχι τήν άποτυχία, τήν άναποτελεσματικότητα της κοσμικότητας; Μήπως τό θέμα της κοσμικότητας τίθεται σήμερα μέ νέο τρόπο στην Τουρκία;

Σ.Β.: Πράγματι, κατά τήν κεμαλική έποχή, ή κοσμικότητα έπιβλήθηκε από τά πάνω, δέν υπήρξε δημόσιος διάλογος. Τώρα υπάρχει ένα κόμμα πού λέει τίς άπόψεις του, κάτι πού είναι δημοκρατικό. Θά έλεγα ότι ή κοσμικότητα θά βρισκόταν σέ κίνδυνο αν τό Ρεφάχ κατακτούσε τό 60-70% των ψήφων. Όσο βρίσκεται στό 20-25% και όσο υπάρχουν κόμματα πού δέν συμμερίζονται τίς άπόψεις του, θά υπάρχει ένας διάλογος για τήν κοσμικότητα, κάτι πού τό βρίσκω ούσιαστικό, πρωταρχικό για τήν τελετοργία της δημοκρατίας.

Δημ.: Γίνονται αυτή τή στιγμή τέτοιες συζητήσεις;

Σ.Β.: Ναι, γίνεται ένας διάλογος για ένα «νέο σύμφωνο κοσμικότητας»...



ΠΕΡΙ ΘΕΑΜΑΤΟΣ

Ἀπάντηση σέ ἕναν νέο ἐρευνητή *

τοῦ Ρεζίς Ντεμπραί

Μτφρ. Γ. Φαράκλας

Μέ ὑποχρεώνετε σ' ἕνα ἄχαρο ἔργο, ὅταν ἀναδεικνύετε τήν *Κοινωνία τοῦ Θεάματος* σέ ἔργο ἀναφορᾶς, τό ἴδιο σημαντικό μέ τόν Βάλτερ Μπένγιαμιν. Δέν ἔχω ποτέ ἀναφέρει τόν Ντεμπραί, εἰ μή ἀρνητικά, ἀλλά ἡ ἐπιμονή μέ τήν ὁποία ζητᾶτε τή γνώμη μου μέ θάξει στόν πειρασμό νά ὀλασφημῶ. Ἡ ταύτιση τῶν δύο αὐτοχειρῶν δέν μοῦ φαίνεται ἱερόσυλη, ὁμολογῶ, εἶναι ἀπλῶς ἐσφαλμένη. Μέ τόν θρησκευτικό ὕλισμό του, ὁ Μπένγιαμιν ὄντως εἶναι ὁ πρόγονος τῆς ἀρτισυσταθείας «μιντιολογίας» (médiologie), εἶναι ὁ πρῶτος κλασικός στοχαστής τῆς: μολονότι μπορεῖ κανεῖς νά ἀπορρίψει ὀρισμένες ἀναλύσεις του, φέρε' εἰπεῖν γιά τήν αὐρα, ὁ συγγραφέας τοῦ *Τό ἔργο τέχνης τήν ἐποχή τῆς τεχνικῆς ἀναπαράγωγότητάς του*, μολονότι δέν εἶναι ταμποῦ γιά τή φυλή, παραμένει ἕνα τοτέμ. Ὁ Ντεμπραί ἀνήκει σέ μιά τελείως διαφορετική οἰκογένεια, σ' ἐκείνην τῆς ἐτοιμοπαράδοτης ρητορικῆς· αὐτός ὁ ἄρχων τοῦ ἐποχιακοῦ πνεύματος δέν τυγχάνει ξάδερφός μας. Τό ἔργο του (ἀναφέρομαι στό μοναδικό ἔργο πού δέν ἔπαψε νά σχολιάζει, νά προλογίζει, ν' ἀναδημοσιεύει, νά τοῦ προσθέτει ἐπιλόγους) σινοψίζει τίς κοσμικότητες ἐκείνες, στίς ὁποῖες ὁ μελετητής τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας ὀφείλει νά ἀντιταχθεῖ προκειμένου νά παραγάγει κάτι καινούργιο. Μπορεῖ νά μήν ἀναφέρεται ποτέ στό ἐρευνητικό πεδίο μας, ὅπου ὁ Μπένγιαμιν τουναντίον εἶναι πανταχοῦ παρών, ὅμως ὁ κόσμος τῶν πολιτιστικῶν πραγμάτων τοῦ ἀποδίδει μεγάλη σημασία. Νά εἰσθε βέβαιος ὅτι μιά συζήτηση τῶν ἀξιών ἀληθείας πού διακυβεύονται ἐδῶ θά προκαλέσει μοιραία τήν ἀποστροφή ὅλων ὅσοι κατασκευάζουν τίς γνώμες. Καλλιεργώντας τό ἐπίθετο καί προτιμώντας τό ρίγος ἀπό τό ἐπιχείρημα, ὁ συρμός ἀπαιτεῖ νά μισοῦμε ἢ νά λιθανίζουμε, νά λατρεύουμε ἢ νά ξηλώνουμε, ἀλλά προπαντός νά μή διαβάζουμε, νά μήν ἀναλύουμε, νά μή συγκρίνουμε. Μᾶς ἐθίζει στή θεωρία τῶν προσωπικοτήτων (σ' αὐτή τή συνέχιση τῶν ἀθλητικῶν, τῶν ἐκλογικῶν καί τῶν πωλήσεων δίσκων μέσα στή σφαῖρα τῶν ἰδεῶν). Σέβομαι τό ἄτομο Γκύ Ντεμπραί, τήν ἀκεραιότητά του, τήν ἐντιμότητά του, τό ὕψος καί τό θάρρος του. Πλήν ἀδυνατῶ νά μεταφέρω αὐτή τήν ἀναγνώριση στά γραπτά του. Ἡ παράταξη τῶν διανοουμένων παραμένει πιστή στή γραμμή τῆς ὅταν προσεταιρίζεται μετά θάνατον αὐτόν τόν «νεότερο κλασικό». Τό ἀριστοῦργημά του ὑπῆρξε ἡ ζωή του, πού τή σκηνοθέτησε μέ θαυμαστό τρόπο, δημιουργώντας μιά τέτοια ὁσμωση ἀνάμεσα σ' ἕνα κείμενο καί ἕνα πρόσωπο, ὥστε ἡ συμπάθεια γιά τό δεύτερο νά μεταφράζεται τό δίχως ἄλλο σέ εὐσέβεια στό πρῶτο. Ἐπιτρέψτε μου, ὅμως, ν' ἀποφανθῶ γιά τό περιεχόμενο, χωρίς νά λογαριάσω τίς παρεξηγήσεις καί τίς κοροϊδίες πού θά θέλει νά προκαλέσει ἀπαραίτητως αὐτό τό, δυστυχῶς, ἀπεχθές διάδημα: νά ἔλθω κατευθείαν στό ζουμί, ἀδιάφορος πρός

τό «θέαμα», ἐνός μεγάλου χαρακτήρα καί ἐνός ὠραιότατου χαμοῦ.

Τεχνική καί θρησκεία, σκευή μηχανική καί πνευματικότητα — αὐτός εἶναι, ὅπως φαίνεται, ὁ «λογικός πυρήνας» τοῦ αἰῶνα, ἡ ἀποφασιστική διαμάχη (καί ὄχι «κομμουνισμός ἢ καπιταλισμός», «ὀλοκληρωτισμός ἢ ἐλευθερία», ὅπως ἐπανελάβε ἐπί πενηνταετία ἡ ἄρχουσα διανόησή μας). Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν, ἤδη τή δεκαετία τοῦ '30, προέτρεχε τοῦ μέλλοντος. Τριάντα χρόνια ἀργότερα, ὁ Ντεμπραί συνέχιζε ν' ἀνακατῶναι τό φιλοσοφικό παρελθόν μας καί τόν ἀφρό τῶν πραγμάτων. Ὡς ὀφείλει, ὁ Γερμανός πρόδρομος ἀγνοοῦσε τόν «ἀποκαλυπτικό τόνο», περιοριζόταν στή νηφάλια ἀνάλυση τοῦ παρόντος του καί ὀρισμένων πραγματικῶν ἀντικειμένων: ἡ φωτογραφία καί τό πανόραμα, οἱ στοές καί τά τράμ, τά μουσεῖα, οἱ δημόσιοι κήποι τῶν Παρισίων καί τά ἐπιπλα «Μπίντερμάιερ». Ὁ δέ Γάλλος σχολιαστής τῶν ὀπισθοφυλακῶν υἱοθέτησε τόν προφητικό τόνο, προάγγελο τῶν νέων χρόνων. Ἡ ριζοσπαστικότητα τοῦ πρώτου ἐγκνεται στή μετατόπιση τῶν ἐστιάσεων καί στήν ἀλλαγὴ τῶν μεθόδων παρατήρησης· τοῦ δευτέρου εἶναι ἕνα ἐπιφανόμενον τῆς μορφῆς «Μανιφέστο», ἕνα remake τῆς νεοεγγελιανῆς στάσης (ἤγγικεν ἡ ὥρα, ἄς ἐπαναφέρουμε τόν ἄνθρωπο στήν ἀλήθεια του, ἡ κριτική μας ἐγκυμονεῖ τήν ἐπανάσταση).

Ἡ *Κοινωνία τοῦ Θεάματος*, μέ πρώτη ἐκδοση τό 1967, χρονολογεῖται στήν πραγματικότητα ἀπό τό 1841, ὅταν ἐκδόθηκε ἡ *Οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ* τοῦ Φόνερεμπαχ. Στήν πραγματικότητα, δηλαδή σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τή σύνταξη καί τό λεξιλόγιο. Ὁ Φόνερεμπαχ δέν προσφέρει μόνο μιά προμετωπίδα στόν Ντεμπραί, τοῦ προσφέρει μιά ἐτοιμη δομή συλλογισμοῦ. Αὐτή ἡ ἀποτύπωση εἶναι ζήτημα γενεῶν, καί θεωρῶ εὐλογο τό γιατί διαφεύγει στούς νεότερους, καθώς καί τούς λόγιους πού δέν τυγχάνουν ἐνήμεροι αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ὅλοι μας, πτυχιούχοι καί ὑποψήφιοι καθηγητές, πού συχνάζαμε στή Σορβόνη στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἤμαστε φοῦερμαχικοί, λάτρεις τοῦ ὕψους «νεαρός Μάρξ» πού ἀρμόζει τόσο καλά στόν ὑποψήφιο γιά τήν *Ecole Normale Supérieure*, καθώς τοῦ προσδίδει ἀνέξοδα τόν κατάλληλο ἐπαναστατικό τόνο. «Χιασμοί», παίγνια τῶν ἀντιθέτων, ἀνατροπές ὑποκειμενικῆς καί ἀντικειμενικῆς γενικῆς: ἡ φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος καί ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀρνηση τοῦ ὕψους καί ὁ ὕψος τῆς ἀρνήσεως, ἡ μεταρρύθμιση τῆς συνείδησης ἢ ἡ συνείδηση τῆς μεταρρύθμισης, ἐγκαταλείπω τίς ἀυταπάτες γιά τήν κατάσταση «σημαίνει ἐγκαταλείπω μιά κατάσταση πού χρειάζεται ἀυταπάτες» κ.ο.κ. Μόλις ἐπιανερθε τό κόλπο, παρασχεῖται

ζες βιομηχανικά τήν ψευδοβαθύτητα, του τύπου: «ή φιλοσοφία, έξουσία της χωρισμένης σκέψης και σκέψη της χωρισμένης έξουσίας» (Ντεμπόρ). Μεσοσύνης της δεκαετίας του '60, λίγο ψάξιμο και οι συμβουλές του Άλτουσέρ μās προέτρεψαν νά εγκαταλείψουμε αυτό του είδους τά κοκορέματα που δέν οδηγούσαν πουθενά, γιά νά θυσιάζουμε στίς λιγότερο επιγραμματικές, πίο κοπιαστικές αλλά ουσιαστικότερες εκθέσεις του Μάρξ οικονομολόγου, ιστορικού, επιστημολόγου. Μās έκοψαν τό μπρίο, αλλά μās επέτρεψαν νά κατανοήσουμε καλύτερα ένα παγκόσμιο και μοναδικό φαινόμενο, τό *Κεφάλαιο*, αποσυναρμολογώντας τούς μηχανισμούς του εκ τών έσω. Όρισμένοι υποψήφιοι της Ecole Normale Supérieure άρνήθηκαν νά μεγαλώσουν προτιμώντας τή λεξιλαγική ευδαιμονία των παρατεταμένων έφηβείων, των αυτιστικών γλωσσικών εξεγέρσεων, τό δούλεμα της έννοιας και της έμπειρικής τεκμηρίωσης: τούς βγήκε σέ καλό. Στο χώρο των γραμμάτων, ή έπιτυχία χρωστά πάντα πολλά στή «διακεκομμένη νόηση»: ή σύγχρονη διντεό-

φαρμακευτική συνταγή.

Τί μās έλεγε ή *Ουσία του χριστιανισμού*: «Ότι ό άνθρωπος χωρίσθηκε από τήν ουσία του προβάλλοντάς την στόν Θεό. τήν άντεστραμμένη εικόνα της πραγματικής άνθρωπότητας, που λατρεύοντάς την ό άνθρωπος λατρεύει τή δική του δύναμη στραμμένη κατά του έαυτού του. Ότι αυτός ό γενικευμένος χωρισμός παρήγαγε τή θρησκευτική αυταπάτη, άνεστραμμένο δέβηλο περιεχόμενο, άρνηση του ανθρώπου όπου αυτός καταφάσκει ως άλλο ό, τι άρνείται στόν έαυτό του. Άλλά ότι αυτή ή αυταπάτη θά λήξει όταν ή διαφωτισμένη από τήν κριτική άνθρωπότητα θά ξανάβρει τήν άλήθεια των αυταπατών της, ήτοι τήν μέχρι τούδε άλλοτριωμένη, υπό τή φανταστική μορφή του Θεού ή της ιδεολογίας, δική της ουσία.

Τί μās λέει ή *Κοινωνία του Θεάματος*: «Ότι ή κοινωνία του έμπορίου χωρίσθηκε από τόν έαυτό της άλλοτριούμενη στό θέμα, τήν άνεστραμμένη εικόνα της κοινωνικής πραγματικό-

Σέδομαι τό άτομο Ντεμπόρ, τήν άκεραιότητά του, τήν έντιμότητά του, τό ύφος του και τό θάρρος του. Πλήν άδυνατώ νά μεταφέρω αυτή τήν άναγνώριση σιά γραπτά του.

σφαιρα προσδίδει μίαν άπροσδόκητη νομιμότητα στίς σκέψεις εκείνες, που υπερίπτανται, τίς σύντομες και θεβαιωτικές, ή δέ κατάρρευση του γέρον Μάρξ ξανανιώνει τόν άκόμη μεγαλύτερο σέ ήλικία Φόνεμπαχ. Ό «νεοεγγελιανός» φαντάζει τώρα «μεταμαρξιστής», ενώ είναι, έννοιολογικά, προμαρξικός. Και πάλι είναι ζήτημα έποχής: άνακαλύπτοντας τό 1971 τόν άχταρμά του Ντεμπόρ, αυτόν τόν σπασμένο καθρέφτη όλων των άκροαριστερών φετίχ (Μάνχαϊμ, Γκαμπέλ, Λεφέβρ, Πάνεκεκ κλπ.), αυτήν τή μοχθηρή παρωδία, που έβριθε σιωπηρών παραπομπών και σημείων άναγνώρισης, μου είχε φανεί πολύ πνευματώδης, πλην έλάχιστα έποικοδομητικός. Η ζωή των κοινωνιών ως «πελώρια συσσώρευση θεάματων», ή: «τό θέαμα δέν είναι ένα σύνολο εικόνων, αλλά μία κοινωνική σχέση μεταξύ προσώπων, μεσολαβημένη από εικόνες...»: μία στίς δύο φράσεις αυτού του «βιβλίου-λατρεία» είναι μία μετάφραση στίχο προς στίχο, μόνο που ή άμνησία και ή άπομαρξιστικοποίηση των πνευμάτων έσβησαν από τή μετάφραση τήν άριστερή στήλη, όπου ήταν οι πρωτότυπες φράσεις, που μιλούσαν γιά τό χρήμα, τήν κεφαλαιοκρατία, τήν ιδεολογία, κλπ., προέρχονταν από τά *Χειρόγραφα του 1844* του Μάρξ και άλλουθε, και ήσαν τότε γνωστές σέ όλους. Ό φίλος Σολέρς και οι έγχώριοι φετιχοποιοί ήταν άκούσια άστειοί όταν σήκωναν τό μυστικό σώμα και έψελναν σάν έκτασιακά εύρήματα κάτι που δέν ήταν παρά μία άνοστη παραποίηση. «Τό θέαμα είναι ή κατάφαση της έπίφασης και ή κατάφαση κάθε άνθρώπινης ζωής ως ψιλής έπίφασης»: Προσκυνήστε, άχρειοί! Γερνώντας, ό άστειός μόσ φάνηκε σοδαρός.

Η μόνη πρωτοτυπία της *Κοινωνίας του Θεάματος* είναι ό συνδυασμός δύο κοινοτυπιών: ή έφαρμογή, επάνω σέ αντικείμενα του 1960, όπως ή κατανάλωση, ό πολιτισμός, ή διαφήμιση, της θεματικής του 1840 περί άλλοτριώσης, άπαράλλακτης. Η συνάντηση του κοινού τόπου και του τεχνήματος (ή της σκιάς αυτού) φαντάζει άσφαλώς κοντά στά πράγματα, έχει ύπαρξιακές συμπαρηγήσεις, αλλά δέν παρουσιάζει μιά γνώση, φορέα νέων έπόψεων. Η άντιγραφή του ύφους, που όμολογείται in extremis: «ή λογοκλοπή είναι άναγκαία», έπιτρέπει τήν άπόκρυψη της άντιγραφής της σκέψης — παλαιά

τητας, «παρόν πρότυπο της ζωής». που λατρεύοντάς το λατρεύουμε τή δική μας δύναμη στραμμένη κατά του έαυτού μας. Ότι αυτός ό γενικευμένος χωρισμός παρήγαγε τήν ολοκληρωμένη θεαματικότητα, ή όποία είναι «ό κόσμος πραγματικά άνεστραμμένος» και ή «όρατή άρνηση της ζωής». που μέ τή σειρά της υποτάσσει τούς ζωντανούς ανθρώπους. Άλλά ότι αυτή ή αυταπάτη θά λήξει όταν τό, διαφωτισμένο από τήν κριτική του θεάματος, «έξατομικευμένο χειραγωγούμενο πλήθος» θ' άπελευθερωθεί επαναπροσποκτούμενο τήν άλλοτριωμένη, υπό τή φανταστική μορφή του θεάματος ή της ιδεολογίας, δική του ουσία.

Τίποτε δέν συνέβη, στήν ιστορία και τή φιλοσοφία, μεταξύ του 1841 και του 1967; Συνέβη: ή κοινωνιολογία, και οι ήλεκτρονικές εικόνες. Άρα θά γράφουμε «κοινωνία» αντί «άνθρωπότητα» και «θέαμα» αντί «ιδεολογία». Πέραν αυτής της έκφραστικής λεπτομέρειας, ό σιτουασιονιστικός λόγος επαναλαμβάνει κατά λέξη τήν έγγελιανή διαδρομή: άντικειμενοποίηση/χωρισμός/άρνηση/άντιστροφή/άντιστροφή της άντιστροφής. Η άπελευθέρωση του ανθρώπου θά είναι ή ένωση των χωρισμένων: του κατηγορουμένου και του ύποκειμένου. Αιτές οι βαθμίδες σημαδεύουν τήν άναγγελθείσα οδύσσεια, κατά τήν όποία θά έξέλθουμε από τήν κίβδηλη συνείδηση και θά έπιστρέψουμε στήν ήσυχη αυτοαπόλαυση, υπό τή συγκεκριμένη μορφή μιάς δημοκρατίας εργατικών συμβουλίων: «Τό Συμβούλιο όπου ή πρακτική θεωρία αυτοελέγχεται και άτενίζει τήν πράξη της». «Πρακτική θεωρία»: ή διατύπωση περιφρονεί τίς κοινοτυπες διαμεσολαβήσεις (τό πρόβλημα είναι άκριβώς πώς μιά θεωρία γίνεται πρακτική). Η συγκόλληση των αντίθετων μαρτυρεί τήν, διατηρημένη από τόν καιρό του Γερμανού κλασικού, πίστη στίς άρειές της «δηλωτικής κριτικής»: γιά τούς φοιτερμαχικούς, ή πρακτική ήταν ή άνάγνωση του Φόνεμπαχ, που έπιτέλους θά έλευθέρωνε τόν άνθρωπο (γενικά, τόν άνθρωπο) υπό τά δεσμά του. Γιά τόν Ντεμπόρ πρακτική ήταν ή άνάγνωση του Ντεμπόρ, και ό άκούραστος άφορισμός των μη άναγιγνωσκόντων ή των κακών άναγνώστων, συνωμοσιών της σιωπής ή της παραχαράξεως (ό κόσμος ολάκερος, μείον μερικοί εκλεκτοί, έχοντας συμφωνήσει νά φμώσει τήν Άλήθεια). Και στίς δύο περιπτώσεις, μόνο κατόπιν άνα-

νωρίσεως, μετά μίαν ανατροπή της ανατροπής, θά μπορούσαν οι άνθρωποι νά κατεβούν από τόν ούρανό πάλι στή γή, ανατρέποντας τήν αγάπη τους του Θεού, τής ιδεολογίας, του θεάματος (όροι ισοδύναμοι) και μετατρέποντάς την σε αγάπη τής πράττουσας και αισθανόμενης ανθρωπότητας. Έν όλίγοις, ή παράδοση είναι σώα.

Ο άφορισμός, τό άπόφθεγμα και τό άριθμημένο (άπό 1 έως 221) άπόσπασμα προσδίδουν ίσως έναν νιτσεικό ρηξικέλευθο άέρα στην έν λόγω αιώνόδια προβληματική, ώστόσο δέν υπάρχει πράγμα πίο δασκαλιστικό άπό τήν Κοινωνία του Θεάματος, αυτό του διαθλασμένου φορητού συστήματος, ξαναδαμμένο κόκκινο, στό χρώμα τής «προλεταριακής επανάστασης». λόγω έποχής. Ο Ντεμπόρ έβαλε καρούλια στόν πρόγονο του Μάρξ, ή μάλλον στό έξωτερικό περιβλήμα του (διότι τό μέσα έργο του Φόνερμπαχ έδριθε μεγαλοφυών, άπολαυτικών και συγκεκριμένων ευρημάτων), τόν έκαμε τροχόσπιτο και τόν μετακόμισε άπό τόν έναν αιώνα στόν άλλον. Ούτε γάτα ούτε ζημιά, άφου ό ίδιος ήταν «δάσκαλος σε τίποτα». Ένας δάσκαλος σε κάτι θά είχε σίγουρα φανεί λιγότερο δασκαλιστικός.

Η μόνη πρωτοτυπία τής Κοινωνίας του Θεάματος είναι ό συνδυασμός δύο κοινοτυπιών: ή εφαρμογή πάνω σε αντικείμενα του 1960, όπως κατανάλωση, πολιτισμός, διαφήμιση, τής θεματικής του 1840 (Φόνερμπαχ) περί άλλοτριώσης, άπαράλλακτης.

Αυτή ή νεωτεριστική έννημέρωση μιās ιδεολογικής μορφής πού προτάθηκε στή Γερμανία του 1840, αλλά έκτοτε υποδιόσθηκε στό καθεστώς παρηγορητικής άφήγησης, στηρίζεται στην ιδέα μιās γενολογικής φύσεως, μιās προϋπάρχουσας ούσίας του ανθρώπου. Σήμερα, μόνο μέ μεγάλη δυσκολία μπορεί νά άγνοήσει κανείς ότι ή φύση του ανθρώπου είναι τό γεγονός ότι δέν έχει φύση, και ότι αυτή ή έλλειψη καταγωγής είναι άκριβώς τό καταγωγικό αίτιο του έξανθρωπισμού έννοημένου ως τεχνογένεση του ανθρώπου. Οι ούσιοκρατικές όντολογίες υποχρεώνονται νά παραβλέψουν καθετί πού ανακαλύφθηκε άπό τό 1848 και πέρα, ως έάν ό Δαρβίνος, ό Φρόνντ, ό Πήρς, ό Λερούα-Γκουράν και ό Σιμοντόν (Pierce, Leroi-Gourhan, Simonodon) νά μίν είχαν ύπάρξει. Τό θεολογικό άξίωμα μιās ανθρώπινης ούσίας, κληρονομιά των έξ άποκαλύψεως θρησκείων, όπου ό Θεός έπλασε τόν άνθρωπο κατ' εικόνα και όμοίωσίν του, άπαξ και διά παντός, δέν άντεξε μπροστά σ' έναν άριθμό άνακαλύψεων, άρχις γενομένης μέ τήν παλαιοντολογία. Αυτό τό άξίωμα στηρίζει άκόμη τόν άθειστικό ιδεαλισμό των άθροπιστών νεοεγγελιανών, πού αναγγέλλουν έδω και έναν αιώνα τήν τελική και όριστική συμφιλίωση τής ύπαρξης μέ τήν ούσία του ανθρώπου. Ο Ντεμπόρ ιστορικοποιεί, μετά άπό πολλούς άλλους, τή λαϊκή, πλύν άκόμα μυθική, έκδοχή τής Άποκαλύψεως: «Μέ τήν πρακτική διάλυση τής παρούσας κοινωνίας θά έξαφανισθεί ή ιδεολογία, ό ύστατος παραλογισμός πού άπαγορεύει τήν είσοδο στην ιστορική ζωή». Είναι ή παλαιά ύπόσχεση του τέλους ως έπιστροφής στην καταγωγή, πού βαπτίζεται έδω «αυτοχειραφέτηση» ή «δημοκρατία των Συμβουλίων». Η γενικευμένη άυτονομία είναι ό Θεός ξανά επί τής γής, ως προσήλυτος τής κοινοκτημοσύνης. Τούτη ή φαντασίωση τής άμεσότητας, τά έργατικά θεοφάνια τής διαφάνειας, πού ή έγγελιανή Άριστέρα θά τήν είχε θεωρήσει ύπερραλλουστειτική, άποκλείει άξιοματικά τή σκληρή δουλειά των μεσολα-

θήσεων. Άποποιείται τήν πολιτική μεσολάθηση ως δομούσα άρχή τής συλλογικής ύποστάσεως, όσο και τήν τεχνική μεσολάθηση ως δομούσα άρχή τής διαδικασίας του έξανθρωπισμού. Και έτσι ό Ντεμπόρ δέν κάνει ποτέ λόγο για τεχνική μηδέ για πολιτική (αυτή ή σιωπή προσιδιάζει στόν ήθικολόγο όλων των έποχών και χωρών: κατακεραυνώνει εκ του μακρόθεν χωρίς ποτέ νά έξετάσει εκ του σύνεγγυς). Έδω δρισκόμαστε στόν άντίποδα τής προσέγγισης του μελετητή των μέσων έπικοινωνίας, αυτής τής βαριάς και μακράς σκέψης των μεσολαθήσεων.

Η άφετηρία είναι, θαρρώ, ήμαρτημένη. Ο Ντεμπόρ και οι σύν αυτώ άσπάσθηκαν τόν μαρξιστικό όρισμό τής ιδεολογίας ως άνεστραμμένης άντανάκλασης τής πραγματικότητας στό δάθος τής συνείδησης ως σκοτεινού θαλάμου. Γι' αυτό σύντομα θά μπορούσαμε νά στήσουμε πάλι τόν κόσμο στα πόδια του, ένω ως τώρα βάδιζε μέ τό κεφάλι κάτω. Έφόσον, στό κάτω κάτω, δέν είναι παρά μία ψευδής εικόνα πού μās κλέβει τό είναι μας, άρκει νά διορθώσουμε «αυτή τήν παραμορφωμένη συνείδηση των πραγματικοτήτων», νά στραφεί άπό τήν καλή ό καθρέφτης, δηλαδή τό ολοκληρωμένο θεαματικό (συγκεκρι-

σμός του «συμπυκνωμένου» και του «διάχυτου θεαματικού», στόν όποιο περιορίζονται άντίστοιχα ό κομμουνισμός και ό καπιταλισμός), για νά επανοικειοποιηθούμε τό άπωλεσθέν είναι μας. Άκριβώς άπό τήν άποκοπή άπ' αυτή τήν άντικατοπτριστική άντίληψη τής ιδεολογίας ή του «θεάματος» προέκυψε τό σχέδιο μελέτης των μέσων έπικοινωνίας. Η ιδεολογία δέν είναι ή «άντίθεση» άπέναντι σε μία «θέση», πού θά ήταν μία γνώση ή μία πραγματικότητα, δηλαδή δέν είναι μία άυτάπτη, παραγνώριση ή κίβδηλη συνείδηση, αλλά είναι ή μορφή και τό μέσον μιās συλλογικής όργάνωσης. Δέν είναι ένας τρόπος του όρω, αλλά μία δέσμευση του πράττειν. Γι' αυτό και δέν μπορούμε νά σταθούμε στόν μαρξιστικό ιδεαλισμό, έσχατη μεταμόρφωση του πλατωνισμού, πού νομίζει ότι ή ιδεολογία έπισυμβάινει στους έγκεφάλους και ότι οι ιδέες προβάλλονται σε όθόνες.

Η άντίληψη περι του θεάματος ως «ένυλης ιδεολογίας» καταδίκαζε αυτόν τόν σιτουασιονισμό' νά σθήσει κάθε ιστορικό, κοινωνικό, τεχνικό προσδιορισμό τής καταστάσεως, νά εύφυλογοεί περι τής κοινωνίας, του θεάματος, τής πράξης, του πολιτισμού. Υπάρχουν άσφαλώς λογικές άφαιρέσεις και θετικές όλότητες, θεωρητικά πρότυπα πού συνθέτουν γενικά γνωρίσματα, κατόπιν ένσωματώσεως επί μέρους πραγματικών άντικειμένων (τό θέατρο, ό κινηματογράφος, τό δίντεο κλπ.). Η «κοινωνία του θεάματος» μετέχει μάλλον του ιδεολογήματος, ή τής μυθικής άφαιρέσεως, χωρίς προγενέστερη χώνευση των ούσιων, ή όποία άδυνατεί νά σκεφθεί τίς ενεργές πραγματικότητες πού ύποδεικνύει, και νά άσκήσει ριζική κριτική σε όσα καταγγέλλει. Διότι όπου άπουσιάζει ή διάκριση των άρθρώσεων και μεταστροφών ένός γίγνεσθαι, ό έντοπισμός των συγκολλησεων και των έλαττωμάτων τής θωράκισης, δέν μπορεί νά έχει κανείς μία νοητική λαβή επί τής συγκεκριμένης πορείας των πραγμάτων. Η έννοια αιώρεϊται ως έντελέχεια υπεράνω

των πολιτισμών, μία οντότητα δίχως ιστορία μήτε οικονομία, χωρίς μεταστροφές, χωρίς δημιουργίες, χωρίς τεχνολογικές διαρθρώσεις, χωρίς σύννορο και χωρίς γεωγραφία. Τούτη η κολοσσιαία και περιφερόμενη φαντασμαγορία τροφοδοτεί την αυθόρμητη πίστη, ότι υπάρχει μία παγκόσμια ιστορία της εικόνας, του βλέμματος ή του ήχου, επιβαλλόμενη ομοιομορφα σε κάθε γωνία του δήθεν «σφαιρικού χωριού». Τό 'Ισλάμ δέν είναι μία «κοινωνία του θεάματος» (ούτε και ή Δύση άλλωστε), αλλά για δικούς του ιστορικούς λόγους. Αυτό τό δισεκατομύριο ανθρώπων έχει μίαν ειδική «ιδεολογία», τή δική του πολιτισμική «θεωρία επικοινωνίας»: τό ίδιο ισχύει για τόν δουδισμό: έπίσης για τόν κομφουκιανισμό. Η διασύνδεση των τεχνικών δικτύων όχι μόνο δέν άμβλύνει αυτές τίς θρησκευτικές ταυτότητες, παρά τίς αναζωπυρώνει και τίς επαναπροσδιορίζει. Όπως φαίνεται στό 'Αλγέρι, και στην Τεχεράνη, όπου ή κασέτα πολλαπλασιάζει τόν μουεζίνη, όπου ή παραβολική κεραιά και ό δορυφόρος ανασταίνουν τόν άγιατολάχ και τόν ιμάμη πού τάχα θά έθαδαν.

Έξ ου ό ταυτολογικός και άέναα προγραμματικός χαρακτήρας αυτών των μικρών μηχανών πού αυτοθαναμάζονται. Οί προκειμένες τους τίς καταδικάζουν νά κινούνται σε κύκλο και νά κρύβουν τόν κατ' ανάγκη στείρο θεωρητικό ναρκισσισμό τους κάτω από τίς κούφιεσ και άόριστες έντολέσ («πρέπει», «φτάνει νά») πού προσιδιάζουν στη λογοτεχνική τρομοκρατία. «Γιά νά καταστραφεί πραγματικά ή κοινωνία του θεάματος, πρέπει νά υπάρξουν άνθρωποι πού νά ενεργοποιήσουν μία πρακτική δύναμη». Αυτός ό ήθικολόγος και στομφώδης φρομαλισμός, όπου καταργείται θεωρητικά ό,τι αντίτιθεται πρós τή θεωρία, είναι πάντα εκείνος των ριζοσπαστών του 1840, του Φόουερπαχ, του Χέσ ή του Μπάουερ. Η ρητορική δέν μεταπίπτει σε διαλεκτική, και εκπίπτει σε σοφιστική. Όπως πάντα, ή σάλπιγξ τής Δευτέρας Παρουσίας στερείται των προβλεπόμενων άποτελεσμάτων. Όπως πάντα, ή άρνηση ν' ανοίξεις τά παράθυρα, νά έρευνήσεις τήν έμπειρία, νά άναμετρηθείς με άλλους προσανατολισμούς, άπολήγει στη διεκδικητική στριφνήτητα, έπειτα στό σολιμιστικό παραλήρημα και σε μία παιδική συνωμοτίτιδα — ό έξωτερικός κόσμος άποκρυπτογραφείται τότε όλο και περισσότερο μέσα άπό μία προσωπική συλλογή άποκομμάτων του Τύπου (press book) πού τή μελετάμε με τό μικροσκόπιο, και με τήν πένα στό χέρι.

Ο έγκλωβισμός στην άκαδημαϊκή προϋπόθεση, πού άποτρέπει άπό τήν εισώρηση στην τεχνική ενεργό πραγματικότητα του άντικειμένου, είναι ή μόνη έξήγηση, πιστεύω, τής έναρκτηρίας παρανόησης, κάτω άπό τήν όποία έθεσε ό Ντεμπόρ τήν έκθεση ιδεών του: «Όσα διώνονται άμεσα άπομακρύνθηκαν ύπό τό σχήμα μιās άναπαράστασης» (άπόσπασμα 1). Δέν πρόκειται για διάγνωση, αλλά για σχολιασμό: δέν είναι παρατήρηση, είναι άπαγωγή. Διότι, άπό τό 1839, σημείο εμφάνισης τής εικόνας - άποτύπωμα και έτος μηδέν του «ένδειξιακού παραδείγματος», πού έμελλε νά κατακτήσει βαθμηδόν όλους τούς τομείς του κοινωνικού βίου και τίς μορφές τέχνης, διαπιστώθηκε ή αντίστροφη έξέλιξη: όσκι είχαν άπομακρυνθεί ως άναπαράσταση και μέσω αυτής, πρέπει τώρα νά διώνονται άπευθείας. Τό κράτος, ή Βουλή, τά κόμματα, αλλά έπίσης οί πίνακες, τά θεατρικά έργα, τά γλυπτά, οί ταινίες και τό ίδιο τό γραπτό. Η ένδειξη ύπερνικά τό σύμβολο, τό γεγονός τήν τελετουργία, ή έπαφή τό «λιμπρέτο», παντού, ή παρουσία κατακτά τήν άναπαράσταση. Δέν λέμε τάχα «ζωντανή τέχνη» ό,τι σήμερα άπαρνείται τόν έαυτό του ως τέχνη και αυτοκαταφάσεται ως ζωντανό; Δέν βλέπουμε ως και

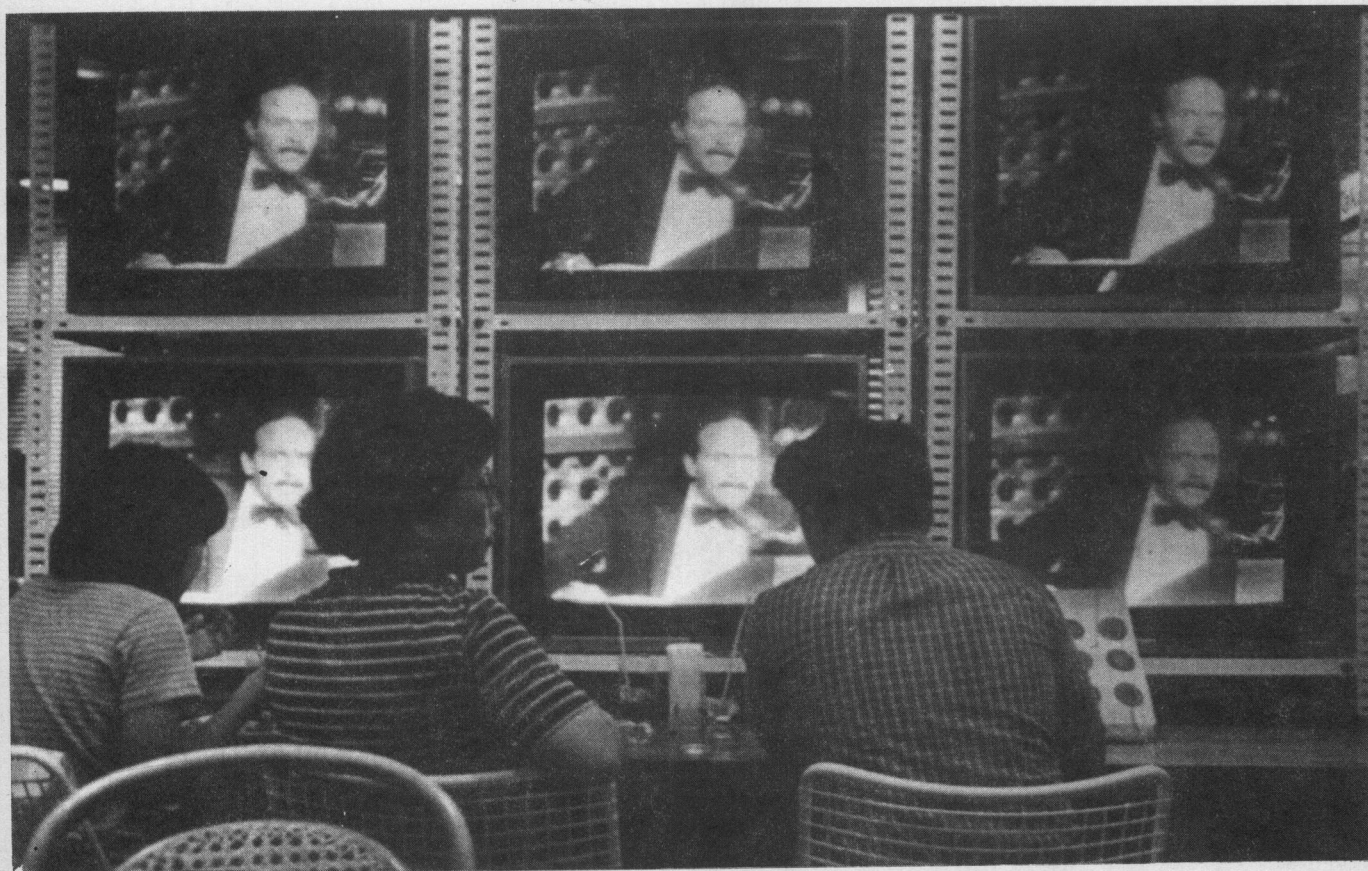
τό ζωντανό θέαμα, τό θέατρο, νά σκηνοθετεί, μετά τόν 'Αρτώ και τό θέατρο τής σκληρότητας, τό θάνατό του ως θεάτρο; Νά ύπερηδά τό χάρισμα, νά ταυτίζει τήν αίθουσα με τή σκηνή; Διαβάστε τόν Μπουνιού [Bougnioux], σχετικά μ' αυτό (και με άλλα). "Αν ή λέξη «θέαμα» έχει κάποιο νόημα (άν δέν είναι μία άόριστη μεταφορά άντί των λέξεων «ιδεολογία», «κυριαρχία», «κράτος» κλπ.), άντλεί τό νόημά της άπό τή σημειωτική τομή πού ρυθμίζει κάθε άναπαραστατικό σύστημα. Ό χάριτης διαφέρει άπό τό έδαφος, ό ήθοποιός άπό τό πρόσωπο, τό κράτος άπό τήν κοινωνία των πολιτών, ή «μίμησις» άπό τή μαρτυρία. Στο θέατρο, ή ράμπα όντοποιεί τή σημειωτική τομή. Αυτή δέν γεννήθηκε με τό θέατρο. Άπό τή διονυσιακή όρχήστρα, στό μυστήριο του περιδόλου, τό άποκριάτικο πάλο, τό χορό τής Αύλης, τήν είσοδο του βασιλέως, τήν επαναστατική γιορτή, μέχρι τό θέατρο ιταλικής μορφής, αυτή ή ιστορία ιστορεί τή βαθμιαία δημιουργία τής συμβολικής άπόστασης. Είναι ή ιστορία ενός διπλού χωρισμού: σκηνης και κοινου, ήθοποιου και κειμένου. Τό οικουμενικό χάπενινγκ τής δάζει τέλος. Τέομα ή άνακύκλωση μιās μακρής καμπύλης. Η κοινωνία του θεάματος, πού γνώρισε τό άπόγειό της με τόν αιώνα του Λουδοβίκου ΙΔ', δέν άντεξε τά άλλεπάλληλα χτυπήματα του φωτογραφικού κλονισμού. Ζούμε τό ψυχομαχητό της. Πάσχουμε έξαιτίας του καθημερινώς. Πολλοί σκέφτονται ότι ή δημιουργική φαντασία μας και αυτή τούτη ή δημοκρατία δέν θά μπορέσουν νά ξανάδρουν τήν πλήρη δυναμικότητά τους άν δέν επιστρέψει με νέον τρόπο ό καθαριστικός συμβολισμός του θεάματος, πού του χρωστούμε κάμποσα σχετικά με τή χαλιναγωγήση των θυμικών επιδημιών, των ένδημικών άγανακτήσεων και των προσωποπαγών ύστεριών. Τό πρόβλημα δέν είναι σήμερα, με κανέναν τρόπο, ή θεαματική άπόσταση, αλλά τό σαρκικό σφιχταγκάλιασμα, ή «ιερά κοινωνία» του μη θεάματος, έννοώ τής άπευθείας άναμετάδοσης, τής ζωντανής λήψης και τής «έκτέλεσης». Η μετάβαση άπό τόν κινηματογράφο στην τηλεόραση, άπό έναν μηχανισμό προβολής (πιστό στον άναδιπλασιασμό του θεάτρου) σ' έναν μηχανισμό οικιακής μετάδοσης, άπό τό έτεροχρονισμένο έργο στό συγχρονικό ντοκουμέντο, σημαδεύει έπακριβώς τό σημείο όπου ή εικόνα παύει νά είναι θέαμα και γίνεται χώρος διαβίωσης, καταγύοντας τή θεμελιωτική διαφορά των όρωμένων και των βιωμένων. "Αν και θά έπρεπε, μέσα στη διντεόσφαιρα, νά έστιάσουμε ακριβέστερα στην μετάβαση άπό τή διδακτική τηλεόραση στην τηλεόραση-καθρέπτης, άπό τήν άρχαία (τελετουργική και θεσμική) μικρή όθόνη πρós τή νέα (πού προτίθεται νά μετατρέψει τόν θεατή σε πρωταγωνιστή, νά μεταφέρει τόν καναπέ μου στο στούντιο). Μακροπρόθεσμα, τό θέαμα, άσκηση άποστασιοποίησης, πλαισιωμένη τελετουργία, περιχαρακωμένη σε οικείους τόπους και σε παρενθέσεις έορταστικού παιχνιδιού (πάμε στον κινηματογράφο, ή τηλεόραση έρχεται σε μās), ύπήρξε όπως ή μεσολάβηση διά τής όποίας μπορέσαμε νά περάσουμε άπό τήν ειδωλολατρεία στην αισθητική, και ίσως άπό τό ιερό στο έκκοσμημένο.

"Αν «τό θέαμα» είναι μία μορφή ίκαμή νά περιλάβει όλα τά είδη άναπαράστασης, είναι ένα άδειο άσκι. "Αν είναι μία όρισμένη μορφή, κατάλληλη πρós τό συγκεκριμένο περιεχόμενο της, παύει νά είναι μία συνθηματική έννοια, και είναι μία άπλή στιγμή στην νοητική και συνάμα τεχνική έξέλιξη του πολιτισμού μας. Είτε εφαρμόζεται στην ανθρώπινη ιστορία έν γενεί, και είναι γελοιωδώς άυτονόητη, κάτι σαν τό panem et circens: «άρτος και θέαματα», χούς και ματαις της, μηδέν καινόν άπό τόν καιρό των ρωμαϊκών τσίρκων. Είτε εφαρμόζεται στα όντως παρόντα, και πρόκειται περί ιστορικής παραδρομής. Πάν-

τως, είναι απαράδεκτη αξίωση να θέλει κανείς να διαμορφώσει μία γενική ήθικη ή μία γενική κοινωνιολογία με τη μεσολάβηση μιας έννοιας γένους που συγγείει — λυχνίας σθηθείσης πάσα γυνή Λαϊς³ — τό θέατρο, την πινακοθήκη, τόν κινηματογράφο, τό μουσείο, τήν τηλεόραση, τό πίπ-σούν, τόν κυβερνοχώρο, τήν αργυρούχα φωτογραφική εμφάνιση, τή σκηνή τής όπερας, τά πρωτοσέλιδα τών εφημερίδων. Διότι ό άνθρωπος δέν είναι μέ τόν ίδιο τρόπο «δούλος» όλων τών θεαμάτων, πού τό «αθένα άνήκει σέ είδη παρουσίας, απόστασης, έξαύλωσης, έχει τρούπους χωρικής και χρονικής περιβολής του ύποκειμένου, λειτουργίες, πού δέν άνάγονται οί μέν στους δέ, και ύπάγονται σέ ένυλα και νοητικά σύμπαντα (ας πούμε: «σφαίρες μέσων επικοινωνίας») πού τό ζήτημα είναι, ακριβώς, να τά διακρίνουμε μέσω πρωτότυπων έννοιολογικών εργαλείων. "Όλοι οί συγκρητισμοί δέν είναι τό ίδιο πεφωτισμένοι. Του Μαρλώ ήταν (για να μείνουμε στους απογόνους του Μπένγιαμιν) ενώ αυτός πυκνώνει τό μυστήριο πού προτίθεται να διαλευκάνει. Προφανώς είναι ένδιαφέρον, στήν «κοινωνία τής επικοινωνίας», να μιλάς λίγο-πολύ για όλα χωρίς να λέγεις κάτι συγκεκριμένο για τό τάδε ή τό δείνα, αλλά παρακαλώ να μή συγχέουμε τό σύμπτωμα μέ τήν κλινική. Τήν μπλόφα μέ τή λεπτότητα. Ούτε ένα προσωπικό σύμπλεγμα άνωτερότητας μέ τό τυχόν ευαγγελικό υπερούσιο μιας κατάληξης σέ -ισμός.

Εμείς, στή «μιντιολογία», είμαστε άπειρώς πίο μετρίοφρονες. Η, αν προτιμάτε, καμαρώνουμε πού χαμηλώνουμε τούς τόνους. Δέν προτιθέμεθα να αναγγείλουμε σ' έναν θαμβωμένο λαό τήν αλήθεια τής εποχής, αλλά να φωτίσουμε κατά τό δυνατόν όρισμένες πραγματικότητες πού μέχρι τουδε θεωρούνταν κοινότοπες ή περιθωριακές. Οί «μεγαλοφυΐες» δέν ψάχνουν: βρίσκουν. Εμείς, οί χαμάληδες, δέν έχουμε αυτό τό πρόνόμιο. Ένας έρευνητικός κλάδος δέν μπορεί να προσφεύγει σέ έπιχειρήματα αυθεντίας, πού ζητούν ένα ναι, ναι, ή ένα ού, ού, στό θεουργικό και μυστικό ύφος πού δέν παραδέχεται τόν ισότιμο διάλογο περι ιδεών, παρά άποσύρεται μακριά⁴ από τά αντιδικούντα πλήθη. Η μεγαλεπήβολη στάση, πού δέν σηκώνει άντιρρήσεις, πάντοτε υπέβαλε τούς αναλφάβητους. "Όσοι λοιπόν συγγέουν τήν άνωτερότητα τής σκέψης και τόν τόνο άνωτερότητας καθαγίασαν τόν καταραμένο, πού διέπλασε τή ζωή του μέ υπερηφάνεια και συνοχή. Στόν στίβο όπου άνταγωνίζονται φίρμες πού διαφέρει από τήν αγορά όπου συγκρούονται έννοιες, ή καλύτερη θέση είναι πάντα εκείνη όπου βλέπεις και δέν σέ βλέπουν, όπου κρίνεις χωρίς να κρίνεσαι. Τό κριτήριο δέν είναι βέβαια ή άκαδημαϊκή αυστηρότητα, οί έξαντλητικές βιβλιογραφίες και ό λόγος σέ τρία μέρη: ένας δοκιμογράφος μπορεί κάλλιστα να προχωρήσει τή γνώση. Η ένας ποιητής. Είναι ή νόμμη άμοιβαϊότητα τών άνταλλαγών.

Δέν ύπάρχει σήμερα ούτε ένας διαφημιστής, υπεύθυνος τηλεοπτικών προγραμμάτων, σύμβουλος επικοινωνίας, ούτε ένας «μέ είδες;» τών γραμμάτων, άριδιστής του πολιτισμού, πού να μήν κουβαλά μαζί του τήν Κοινωνία του Θεάματος.



Όπως ή άμοιβαίότητα τών νόμων ίδρυσε συγχρόνως τή δημοκρατική πόλη και τή φιλοσοφική πόλη. Αυτές είναι χώροι συσκέψεως όπου είναι εύγενικό νά ξεπεζέψεις και νά πορευθείς πεζός και χωρίς περικεφαλαία, γιατί ό καθένας όφείλει νά υποβάλλει τίς θέσεις του στόν έλεγχο τών άλλων, πρός επαλήθευση ή διάψευση· χώροι όπου ή παραφορά και ό κομποσμός δέν άποτελοϋν άποδεικτικά στοιχεία. Όλη του τή ζωή, ό Ντεμπόρ επέλεξε τή μαντική θέση εκείνου πού μοιράζει άμοιβές και τιμωρίες, ενώ άπαλλάσσει έαυτόν από τήν άνάγκη νά άπαντήσει, νά δώσει λόγο. Τοϋτο έξέπεμπε μιά βέβαιη γοητεία, πού μπορεί νά όρισθεί ως ό συνδυασμός ενός άνατρεπτικού παρουσιαστικού και μιάς στάσης άριστοκρατική. Ένός άναρχικού ήθους και ενός φεουδαρχικού ύφους. Σάν ό Μπαλτάσαρ Γραθιάν⁵ νά έδινε στό συγκυριακό «πολιτικά όρθόν» τήν έμφαση τοϋ γαλλικού ΙΖ' αιώνα, εκείνη τήν περιφρονητική, παγερή και άπότομη έκφραση πού άποθαρρύνει κάθε έννοηση, κάθε χυδαία δημοκρατική άμφισβήτηση τών ειρημένων. Ό «συντηρητικός επαναστάτης», δοκιμασμένο σχήμα, είναι κατασκευαστής συστημάτων στή Γερμανία και άφορισμόν στή Γαλλία. Παλαιά κατανομή τών έθνικών δεξιοτεχνιών.

Αϋτή ή άντιθετικότητα τών φαινομένων, πού καθλώνει τόν κοσμάκη, καθιστά μάλιστα κάθε κριτική ενός παρόμοιου έργου κοινωνικά άδύνατη. Πάντοτε είναι ό,τι δέν είναι και δέν είναι ό,τι είναι. Άν δείξετε πόσο έλάχιστα πρωτότυπα είναι άπό θεωρητικής άπόψεως τά εύρήματα, θά σάς άπαντήσουν: «Ίσως, αλλά τί θαυμάσιο ύφος, τί μέτρο, τί διατύπωση! Κοιτάχτε τήν αισθητική». Άνταπαντάτε ότι, άν είναι νά κριθεί τό ύφος καθ' έαυτό, προτιμάτε τόν Ρευμόν Μπόρντ ή τόν Ραούλ Βανερκέμ; Θά σάς άποκριθούν ότι «έδω ύπάρχει βάθος και σκέψη. Ό νομοθέτης πρέπει νά ληφθεί υπόψη». Οί νυχτε-

στήλη τών λαϊκών άπογευματινών έφημερίδων. Άφού και ό Νίτσε είχε υίοθετηθεί από τούς άντισημίτες θυρωρούς. Ό «έχθρός τής κοινωνίας» Ντεμπόρ κατέληξε ίνδαλμά της. Κανείς δέν άντέχει μπρός στό κεφαλαίο-κρατικό λάστιχο: τό σύστημα δυναμώνει μέ τούς άντιρρησίες του και άγκαλιάζει όποιον φτύνει. Όσο ζούσε, ό Ντεμπόρ άρνήθηκε νά μπει σ' αυτό τό παιχνίδι και τοϋτο άρκεί για νά χάρει τής εκτιμήσεώς μας ως άτομο. Οί έξ επαγγέλματος ήθικολόγοι σπανίως είναι ήθικά άτομα. Αυτός ήταν.

Χωρίς νά πρέπει νά φερόνται σάν άλχητες, οί μελετητές τών μέσων επικοινωνίας δέν προορίζονται για' αυτού τοϋ είδους τίς διακρίσεις. Δέν ύπάρχουν για νά καθιστούν τήν άπόστασή τους πρός τούς πολλούς άπροσπέλαστη, αλλά για νά καθιστούν κατανητό τό άκόμη άκατανόητο, πολύ άπλά και εκχυδαϊστικά, και νά μειώνουν τήν έν λόγω άπόσταση, μέ τή σαφήνεια και τή διαπαιδαγώγηση. Η εύκολη δόξα τών Βωβενάργκ⁶ δέν είναι ό όρίζοντας τών μηχανικών πού πρέπει νά γίνουμε. Άλλού θά άντλήσουμε άποφθέγματα και γνωμικά. Άν επιθυμείτε νά έμμείνετε στά γράσα, έγκαταλείψτε από τώρα κάθε έλπίδα νά άνέλθετε από τή μεριά τοϋ πνεύμα τής εποχής και, σύν τοίς άλλους, νά τόν καταλάβει κι αυτό, είναι μιά συσώρευση λειτουργημάτων, πού ή διανοητική δεοντολογία τήν άπορρίπτει και ή ιστορία τών ιδεών δέν τή συνιστά.

Ό Βάλτερ Μπένγιαμιν, υγιέστατος, αυτοκτόνησε στό Πόρ-Μπού μιά δυσοίωνα ήμέρα τοϋ 1940. Οί «έξυπνοι» άδιαφορησαν για τόν άσημο θάνατό του, όπως είχαν άδιαφορήσει για τά πολλά προγενέστερα γραπτά τοϋ ίδιου λογίου, μέ τό κάπως βαρύ του ύφος, πού κανένα τους δέν έτυχε κάποιας προσοχής στό «χώρο». Η διεγερτική και χαρμόσυνη σκιά του, όμως, άκόμη άλωνίζει.

Τό πρόβλημα δέν είναι σήμερα, μέ κανένα τρόπο, ή θεαματική άπόσταση, αλλά τό σαρκικό σφιχταγκάλιασμα, ή «ιερά κοινωνία» τοϋ μή θεάματος, έννοώ τής άπευθείας άναμετάδοσης, τής ζωντανής λήψης και τής «εκτέλεσης».

ρίδες δέν συζητιούνται. Ίσως αυτό είναι τό μεγάλο ύφος, τήν σήμερα. Δέν θά ναι ποτέ τό δικό μας.

Γνωρίζω καλά ότι ό Ντεμπόρ δέν ευθύνεται σε τίποτα για τήν καθημερινή άισχρή χρησιμοποίησή του από τήν έπιχείρηση τοϋ θεάματος. Έπιλέγεις τούς δασκάλους σου, όχι τούς επώνους σου. Δέν ύπάρχει σήμερα ούτε ένα ς διαφημιστής, υπεύθυνος τηλεοπτικών προγραμμάτων, σύμβουλος επικοινωνίας, ένας «μέ είδες;» τών γραμμάτων, άριδιστής τοϋ πολιτισμού, πού νά μήν κουβαλάει μαζί του τήν Κοινωνία τοϋ Θεάματος. Η άπόδειξη ότι μπορεί νά έχεις και τήν πίτα δόλακρη και τόν σκύλο χορτάτο· και νά κατακλύξεις τά κανάλια και νά κατακρίνεις τό πρόγραμμα. Τό τραδώ στα άκρα και δέν αφήνω άμέτοχο παρά τό μετεωρολογικό δελτίο τοϋ τρίτου γαλλικού προγράμματος (τοπικές τηλεοράσεις) — όμως παραπομπή, «ή πραγματικότητα τοϋ καιροϋ άντικαταστάθηκε από τή διαφήμιση τοϋ καιροϋ»· διαβάστε τόν Ντεμπόρ, φίλτατε: θαυμάσιος. Η χρησιμοποίηση τοϋ «θεάματος» από τούς κύριους παράγοντες του μās οδηγεί σε μιάν άντιστροφή άλλου είδους, μιάν άλλη διαλεκτική βαναυσότητα: στήν άθέμητη παρενέργεια τοϋ πιθηκισμού, από τήν όποία δέν γλιτώνει κανείς. Πάντοτε μās άρπάζει, άργά ή γρήγορα, ή άνεστραμμένη σκιά μας. Μιά ζωή ό Άλτουσέρ περιφρονούσε τίς σκανδαλοθηρικές επιδείξεις τών διασημοτήτων και κατέληξε νά έμφανισθεί στήν άστυνομική

1. Σιτουασιονισμός, situationisme: Η κίνηση ιδεών τής όποιας ήγήθηκε ό Ντεμπόρ τό '60.

* Regis Debray, "A propos du spectacle. Réponse à un jeune Chercheur", περ. *Le Débat*, Μάιος-Αύγ. 1995, τ.χ. 85, σ. 3-15.

2. Τό κείμενο φέρει auteur (συγγραφέα)· μάλλον έννοεί acteur (ήθοποιός). Στμ.

3. Στο πρωτότυπο: «Τή νύχτα όλες οί άγελάδες είναι γκριζες». Άναφορά στόν πρόλογο τής *Φαινομενολογίας τοϋ πνεύματος* τοϋ Έγγέλου. Στμ.

4. Στο πρωτότυπο: Άποσυρόμενο στόν Άβεντίνο Λόφο (όπως οί έξεγεγρημένοι πληθείοι στή Ρώμη τό 494 π.Χ.), τυποποιημένη έκφραση. Στμ.

5. Baltasar Gracian (1601-1658), Ίσπανός ήθικοπολιτικός στοχαστής. Άπαισιόδοξος, άφορισματικός. Στμ.

6. Vauvenargues (1715-1747): Γάλλος ήθικολόγος, θιασώτης μιάς ήθικής τής μεγαλοφυΐας, συγγραφέας άποφθεγμάτων. Στμ.

ΑΥΤΟΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ Ή ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ;

Γιά τίς έξουσίες μιᾶς δαυμαστῆς νέας ἐποχῆς

τοῦ Νικόλα 'Α. Σεβαστάκη

« Ἡ τελευταία μου ἐλπίδα τότε ἦταν πάντα τό παράθυρο. Φανταζόμουν πὼς ἐκεῖ ἔξω ἦταν δυνατό νά ὑπῆρχε ἀκόμα κάτι πού μοῦ ἀνῆκε, ἀκόμα καί τώρα, ἀκόμα καί σέ τούτη τήν ξαφνική φτώχεια τοῦ θανάτου. Ὅστόσο, μόλις κοίταξα πέρα, ἐπιθυμοῦσα νά 'ταν τό παράθυρο φτιαγμένο σάν τόν τοίχο. Ἐπειδή τώρα ἤξερα πὼς ὅλα ἐκεῖ ἔξω ἐξακολουθοῦσαν πάντα τό δρόμο τους μέ τήν ἴδια ἀδιαφορία, πὼς καί ἔξω δέν ὑπῆρχε τίποτα ἄλλο ἀπό τή μοναξιά μου...».

Ράινερ Μαρία Ρίλκε, *Μάλτε Λάουριντς Μπρίγκε*

I. ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗΣ

Βρισκόμαστε ἤδη ἀπό καιρό σέ μιά ἱστορική/πολιτισμική τροχιά ὅπου θάλλει ὁ εὐοσμος καί ἀντιπραγματικός λόγος περί «αὐτοπραγμάτωσης», κοινός τόπος καί ὁμοδοξία τῆς φιλελεύθερης μεταθιτικῆς, ποικίλων νεομυστικῶν καί ἐσωτερικιστικῶν διανοητικῶν καθὼς καί τῶν περισσότερων θεωρητικῶν σχημάτων τὰ ὁποῖα, πάνε τώρα σχεδόν εἴκοσι χρόνια, στεγάζουμε κάτω ἀπό τόν ἀμφίβολο ἐπάρκειας ὄρο «μεταμοντέρνο».

Σέ ὅλες τίς πρόσφατες ἐκδοχές καί ἐστίες ἀνατίμησης καί ὑπερτίμησης τῆς ἰδέας τῆς αὐτοπραγμάτωσης, σημειῶνω ὀρισμένες χαρακτηριστικές ἀναλογίες καί διακριτικές ὁμολογίες. Αναφέρω σχηματικά τέσσερις:

1. Σαφῆς διάθεση ἢ πρόθεση ἀντιδιαστολῆς ἀνάμεσα στό νόημα ἢ τίς ἀξίες τῆς αὐτοπραγμάτωσης καί στά κλασικά, ὀρθολογικά, βουλησιαρχικά καί οὐτοπικά περιεχόμενα ὄρων ὅπως ἡ χειραφέτηση, ἡ ἀπελευθέρωση, ἡ αὐτονομία.

2. Ἐγκατάλειψη ἢ πραγματιστική ἀποδυνάμωση τῶν ἰδεῶν οἱ ὁποῖες συνέδεσαν κάποτε, καί μέχρι προσφάτως, τήν ἰδιωτική αὐτοπραγμάτωση καί ἕνα ἔλλογο, δημόσιο σχέδιο, ἕνα σχέδιο γιά τήν κοινότητα καί τήν ὀργάνωσή της. [Αὐτό βέβαια δέν ἰσχύει γιά τούς κοινοτιστές καί «καντιανούς» τῆς ἐποχῆς, ἀλλά θά ἦταν λάθος νά πιστέψουμε πὼς καί γι' αὐτούς ἔχει ἀκόμα νόημα ἡ προβληματική τῆς κυριαρχίας καί τῆς ὑπακοῆς, πτό βαθμό πού ἡ κριτική τους ἐγγράφεται στή λογική ὑπεράσπισης τῶν «ἀρχῶν» τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας καί τοῦ μυθικοῦ συμβολαίου ἀνάμεσα σέ κυβερνομένους καί κυβερνῶντες].

3. Ἀνοιχτή ἢ κομπῆ στροφή σέ ἕναν ἐμπειρικό αἰσθητικισμό καί σέ μορφές μιᾶς βιωματικῆς θρησκευτικότητας, στροφή ἢ ὁποῖα ἐπιβεβαιώνει μᾶλλον παρά διαψεύδει τήν κρίση τοῦ μελλοντοκρατικοῦ χρόνου τῆς χειραφετησιακῆς φαντασίας.

Αὐτός ὁ χρόνος — ἡ «μεσσιανική» στιγμή στήν ὁποία ἀναφέρθηκε ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν — ἐπιβεβαιώνεται καί παραμορφώνεται στίς ψευδοαποκαλυπτικές καί ἐσχατολογικές παραθεωρίες αἰρέσεων καί γκουρού ἀλλά καί στή συνήθη τεχνολογιοφοροιακή μελλοντολογία τῶν τελευταίων χρόνων.

4. Ἐνα εἶδος προσκόλλησης, τέλος, στήν «ἐσωτερική ἀλήθεια» τοῦ ἑαυτοῦ, στή διοχέτευση καί αὐξηση τῆς ἐνέργειας τοῦ Ἐγώ, στή «δημιουργική» ὀρμή μιᾶς ἐμπειρίας στήν ὁποία λύνονται, τάχατες, τὰ δεσμά πού ὑποδουλώνουν τό ἄτομο στή χίμαιρα τῆς ριζικῆς ἄρνησης καί τῆς «ποσοτικῆς-μηχανιστικῆς» σκέψης (ὅπου ἀνήκουν ὁ κλασικός σοσιαλισμός, ὁ παλιός καπιταλισμός πρὶν ἀπό τήν πληροφορία κλπ.).

Ἀκόμα καί ὁ οἰκολογικός ὀργανικισμός — θεωρίες τῆς Γαίας, τῆς Γῆς/Πατρῴδας κ.ἄ. — δέν εἶναι δίχως ὀφειλές στό μοτίβο αὐτῆς τῆς πολιτιστικῆς ἐπανεμφάνισης μιᾶς «ἐσωτερικῆς» καί «δημιουργικῆς» ἀτομικότητας ἢ ὁποῖα συμπάσχει, ἤδη, μέ τό ζωικό ὄλον τῆς κοσμικῆς ἀλυσίδας, μέ τό παιχνίδι τοῦ κόσμου.

Στούς λόγους περί πραγμάτωσης ἢ ἐκπλήρωσης τοῦ ἑαυτοῦ, ξαναθρῖσκω ἕνα κάποιο παρωχημένο ρομαντικό καί διταλιστικό λεξιλόγιο, ἐσωτερικά καί κοσμολογικά «εὐρήματα», καθὼς καί ἕναν γενικευμένο ἀντιπολιτικό δογματισμό ὁ ὁποῖος ἐκφράζεται μέσα ἀπό χίλιους δυό τρόπους καί τόνους. Ὑπάρχει λ.χ. ἕνας μερκαντιστικός ντισεϊσμός ὅπου τό ἄτομο ἐπενδύεται στήν ἐπεκτατική καί εὐφορική τοῦ τεχνοοικονομικοῦ βίου, στή δημιουργία λειτουργικῶν συστημάτων γιά τήν ἀπρόσκοπτη ἀξιοποίηση τοῦ χρόνου, στήν ἐπιχειρηματικότητα (πού εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό τή συσσώρευση πλούτου καί προβάλλεται σέ ὀντολογική καί αἰσθητική ποιότητα). Διακρίνω, ὅμως, καί μία ἀρχαῖομεταμοντέρνα, οἰκολογική ἐκδοχή, ὅπου τό κάθε Ἐγώ «ἀφιερώνεται» στόν κοσμικό ὀργανισμό καί συγχρόνως στήν καλλιέργεια τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλλοντος τῶν ψυχικῶν «ἐδαφῶν» του, τοῦ πνευματικοῦ του βιοτόπου. Καί ἀκόμα, ἕναν δημαγωγικό καί νατουραλιστικό ἀτομικισμό, σύμ-

φωνα μέ τον όποιο ή αυτοπραγμάτωση έχωρεϊται στή μετρήσιμη επάυξηση τής ύλικής και συμβολικής ισχύος του Έγώ μέ μοναδική κανονιστική άναφορά στή «μηχανική τής κοινωνικής ζωής» (Ρίτσαρντ Ρόρτυ) και σε πραγματιστικά διαμορφωμένες ιεραρχήσεις λειτουργιών και ρόλων.

Στό κείμενο αυτό δέν μέ ενδιαφέρει, ώστόσο, ή περιγραφική και έξακριβωτική προσέγγιση στις σύγχρονες έπόψεις τής αυτοπραγμάτωσης ή στά κοινωνιολογικά έρείσματα και τις ένδεχόμενες πολιτικές άντιστοιχίες πού άποτυπώνουν τό σθένος, τήν κοινωνική τελεσφορία τών ρητορικών τής αυτοπραγμάτωσης.

Παρακάτω, θά άναρωτηθώ για τό ποιές είναι οι φιλοσοφικές ρίζες τής ιδέας τής αυτοπραγμάτωσης, ποιά τά ήθικά και μεταφυσικά της προαπαιτούμενα. Καί επιπλέον, για τό κατά πόσο αυτό πού άφήνουν νά έννοηθεί οι κουλτούρες τής αυτοπραγμάτωσης — κουλτούρες στις όποιες ή όπτική τής εϋτυχίας ύποσκελίζει τό πρόταγμα τής έλευθερίας — βρίσκειται στόν άντίποδα τής ήθικοπλαστικής διερώτησης για τήν ανθρώπινη αυτόνομία.

Μέ αυτό τόν ίστό άποριών θά λογαριαστώ στή συνέχεια.

II. Ο ΦΕΤΙΧΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

| Η οι μικρές άπάτες τής εϋτυχίας |

Άπό τόν Σπινόζα πού έντόπιζε τήν οϋσία τής άρετής στήν έμμένεια του Είναι — στην αυτοσυντήρηση και μεγιστοποίηση τής ισχύος έκάστου όντος — μέχρι τόν Γουίλιαμ Τζέμς πού θεωρούσε τό καλό (good) ως «ικανοποίηση άναγκών», άπό τις πλέον ύλιστικές έκδοχές ώφελιμισμού ως τόν ρομαντικό μύθο τής άναζήτησης ενός αισθητικού κέντρου στόν έαυτό, όμολογο μέ τό δημιουργικό χάος του κόσμου και τής γλώσσας, τό ζητούμενο φαίνεται νά είναι ή δυνατότητα του έαυτου νά ολοκληρωθεί, νά άποκαταστήσει τή σπασμένη του όλότητα, νά εκπληρωθεί ως φυσικοϊστορικό σύστημα άναγκών, κινήτρων, πάθους και Λόγου.

Ό Χέγκελ και ό Μάρξ επέμειναν στή «διόρθωση τών νατουραλιστικών ύπερβολών» τής ιδέας τής αυτοπραγμάτωσης, επαναφέροντάς την στήν άριστοτελική μήτρα ή όποια έννοούσε τήν πολιτική σήμανση τής άρετής: τήν ύπόθεση, δηλαδή, ότι καμία προσωπική εκπλήρωση δέν έχει νόημα έξω άπό τις έλλογες συνθήκες μιας όρθης και δικαίης όργάνωσης τής κοινωνίας. Αϋτή ή τελευταία μορούσε βέβαια νά είναι πολλά και διαφορετικά πράγματα: τό «πνεύμα του λαού» [Volkgeist] ή μία κοινότητα έλεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών, ένα μεταφυσικό πεπρωμένο ή μία κοινωνικά άναγκαία ροή τών γεγονότων. Όστόσο, άν στόν έγγελιανό και μαρξικό ιστορικισμό τό άτομο είναι κοινωνικοϊστορικό σύστημα δυνατοτήτων και όχι φυσική και άπομονωμένη μονάδα, τό όλο νόημα του έαυτου — και τό ήθικό του πρόσωπο — άποδίδεται έξ όλοκλήρου στήν ιστορία, «είναι» ή ιστορική του έπαλήθευση και πραγματοποίηση.

Ό κοινωνικοϊστορικός άνθρωπος τών Χέγκελ και Μάρξ όπως και τό νατουραλιστικό ύποκείμενο του Χόμπς και του Μακιαβέλι ή τών Γάλλων ύλιστών του δέκατου όγδοου αιώνα προσχωρούν μέ φανατισμό στή λατρεία τής ιστορίας. Άποδέχονται άφεταιριακά τήν προτεραιότητα του Λόγου τής ιστορίας έναντι τής ήθικής άθθεντικότητας τών άτόμων.

Η κριτική του Κίργκεγκαρντ στόν Χέγκελ και στόν ρομαντισμό έδω θά έπιμείνει — και δικαίως: στό γεγονός πώς για τόν Χέγκελ τό άτομο δέν έπιλέγει άληθινά, παρ ά μόνον έπιλέγον-

τας τό «κόμμα» τής ιστορίας, μία ιστορικογεγονοτική άξίωση άλήθειας, άνεξάρτητα άπό τόν άξιολογικό χρωματισμό της. Η άληθής δυν άτότητα (Möglichkeit) είναι λοιπόν πάντοτε μία προσδοκία έξουσίας (Macht), δυνατότητα ενός δύναμει ήγεμόνα νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό του, τήν ιστορική του θέση. Τό Είναι-δυνατότητα-ιστορικά-επαληθεύσιμη άναδεικνύεται ως εκείνη ή φυσική θέληση έξουσίας στήν όποια λογοδοτούν και άπό τήν όποια «κρίνονται» οι ήθικές μου έπιλογές. Ός γνωστόν, ή εϋτυχία είναι ήθικά άδιάφορη, άπό τή σκοπία της τό μόνο πού μετρά είναι ή έπίτευξή της, ή εκμαίευσή της άπό τόν τοκετό τής ιστορίας.

Τό μοντέλο τής αυτοπραγμάτωσης λειτουργεί έτσι ως άνθρωπολογική διερμηνεία μιας όντολογίας τής έξουσίας, όντολογία παρούσα σε όλες τις έννοιες «δυνατότητας», άπό τής vis primitiva του Λάμπνιτς ως τήν αυτοανάπτυξη του πνεύματος στόν Χέγκελ και τή διαλεκτική τής ιστορίας στόν Μάρξ.

Σέ κάθε γραφή τής αυτοπραγμάτωσης, τό άτομο καλείται άπό τή μία νά έμμένει στήν άνάπτυξη τών έγγενών του δυνατοτήτων, και άπό τήν άλλη νά άποδεχθεί τις ύπαγορευμένες άπό τήν «ιστορία» δυνατότητες ως τις μόνες άληθινές. Η δυνατότητα νά «κάνεις πράγματα», ή δυνατότητα νά αυξάνεις τις δυνατότητές σου, δέν είναι έδώ άπλώς τό πρωτεύον όντολογικό κατηγόρημα του έλλογου όντος άλλά και ένας κανόνας άπονομής άξίας πού κληρώνει άτομα και λαούς στόν «τζόγο» τής ιστορίας: Ένδεικτής διαχωρισμού αυτών πού κατορθώνουν νά γίνουν ύποκείμενα — νά αυτοσυντηρηθούν και νά κυριαρχήσουν — και εκείνων πού προορίζονται στήν άφάνεια και τή λήθη.

Τό κέλευσμα «νά είσαι εϋτυχισμένος», όπως διατυπώνεται άπό τούς ώφελιμιστές και τήν εκλαϊκευμένη «μεντιατική» συσκευασία του φιλελεύθερου νατουραλισμού, δέν είναι άσχετο μέ τόν έγγελιανό έκδιασμό του νά «είσαι έλλογη αυτοσυνειδηση» ή τόν κοινωνιστικό καταναγκασμό τών στρατευμένων λόγων. Σέ κάθε περίπτωση, τό άτομο καθίσταται ύποκείμενο (κάτι πού διαρκεί, κάτι «άξιο λόγου» και ιστοριογραφικής μνείας) μόνον όταν παράγει έργο, δηλαδή έπικυρώσιμο νόημα τό όποιο νά είναι σε θέση νά επιβληθεί στό έσωτερικό τής έπικοινωνιακής σκηνης και τής ιστορικής δραματοουργίας.

Η περιπτώσιολογία τής ιδιωτικής εϋδαιμονίας και ή όντολογία τής εργασίας, ό ένωσιμός του «άστου» και ό κυνισμός του «άντι-άστου», οι φιγοϋρες τής ήδονής και οι φιγοϋρες του μόχθου επιβεβαιώνουν τήν ίδια πολιτισμική δομή στήν όποια τό άληθές (έστω και στήν ισχυρή έκδοχή του ως άπλως ευχάριστο, ώφέλιμο ή συμφέρον και «γούστο») μετρά περισσότερο άπό τό καλό, οι ήθικές έπιλογές έτεροκαθορίζονται άπό τή φαινομενολογική τους παραγωγικότητα. Η εϋτυχία είναι τό κεφάλαιο τής οικονομίας του έαυτου, ή φαινομενικότητα τής άρετής, ή ιστορική επικαιρότητα τής έπιθυμίας, ό εκπολιτισμός του κτήνους πού αυτοσυντηρείται. Όλόκληρη ή σύγχρονη μυθολογία τής αυτοπραγμάτωσης τείνει νά γίνει ή μαζική έκδοχή, ή χονδροειδής επανεμφάνιση τής «εϋτυχίας» ως ιδεολογίας τής τεχνοεπικοινωνιακής όλοκλήρωσης. Ό,τι δέν «άναπαριστάνεται», ό,τι δέν εμφανίζεται λειτουργικό ιστορικά, ένσωματώνεται στήν αισθητική χειρονομία, στήν κομοφομιστική παρα-τυπία και τή γλωσσική «άνατρεπτικότητα», άφού ό αισθητικισμός είναι πλέον μία μάσκα τής άνταλλακτικής άξίας, ένας δόλος τής γενικής οικονομίας.

Έδώ μπορώ νά άναγνωρίσω τή διαφορά άνάμεσα στήν οικονομία/αισθητική τής αυτοπραγμάτωσης και τήν ήθική τής αυτόνομίας. Σύμφωνα μέ αϋτή τήν τελευταία, έκαστο άτομο άναγνωρίζεται ως ήθικό πρόσωπο και όχι άπλως ως ύποκεί-



μενο της κοινωνικής παραγωγής, μόριο του κοινωνικού οργανισμού, οικονομική μονάδα στο έσωτερικό μιας λειτουργικής τάξης ή γλωσσικό συμβάν και γενετικό «έπεισόδιο». Η ήθικη της αυτονομίας δέν θεμελιώνεται στην υπόσχεση της ευτυχίας αλλά στην επιλογή της ελευθερίας, σε μία επιλογή που δέν είναι δωρεά μιας αντικειμενικής κατάστασης, μιας τεχνολογίας ή μιας υπέρ-γνώσης και υπεραφθονίας, αλλά συνεχής αγώνας έναντιον της «έτερονομίας», αντιπαράσταση ενώπιον του σκανδάλου της ιστορίας, του σκανδάλου τών σχέσεων κυριαρχίας.

Ο φετιχιστής της ιστορίας είναι εκείνος που προτάσσει τό λειτουργικά αναγκαίο έναντι του δικαίου, τήν αλήθεια έναντι της δικαιοσύνης, τήν οικονομία ή τήν ασφάλεια του κράτους έναντι τών ατόμων. Ή, ακόμα, είναι εκείνος ό σύγχρονος γνωστικός και έσωτεριστής, που θέλει νά «άποφύγει» τόν πόνο της ιστορίας αναδιπλωνόμενος στην κρυμμένη ενέργεια του Έγώ ή μιας έθνοφυλετικής και πολιτισμικής κοινότητας που λογαριάζει τόν έαυτό της ατάρκη και έντελεχί. Ό σύγχρονος έθνικισμός είναι έτσι ένας συλλογικός έσωτερισμός, ένας πολιτικός μυστικισμός της ατάρκειας που αναγεννάται ως αντίδραση στόν ίσοπεδωτικό μυστικισμό του έμπορεύματος, στην άλαζονική ατάρκεια της Δύσης. Έκει, όμως, που υπάρχει ή θέληση της ατάρκειας, άπουσιάζει ή ήθικη, έκλείπει τό «πρόσωπο του Άλλου» (Έμμ. Λεβινάς).

Στήν αισθητική της αυτοπραγμάτωσης όμολογούν και εκείνοι οί λόγοι που επικαλούνται, έναντιον του Λόγου, τή «γοητεία», τή «διαφορά» τήν «είρωνεία» ως στρατηγικές άποφυγής του σκανδάλου της ιστορικής βίας, ως έσχατες γλώσσες του ρομαντικού άτομικισμού. Έδώ, ενώ κατακεραυνώνονται οί παραδοσιακές θεωρίες της αλήθειας τών συστημάτων, αυτό που τ'ές αντικαθιστά είναι τά ίσοσθενή και «μή-άποκρίσιμα» (hdecidable) γλωσσικά παιχνίδια που καταστρέφουν τό ίδιο

τό αίτημα μιας έλλογης κοιτικής της έξουσίας. Μέ τό σοφισμα ότι ή έξουσία «δέν έχει πλέον τόπο» και ή ήθικη «δέν μπορεί νά παράσχει οικουμενικώς έγκυρες δεσμεύσεις», ό μεταμοντέρνος άνηθικισμός καταλήγει στη νατουραλιστική διάλυση του υποκειμένου, στην εύθυμοτραγική προσχώρηση στο παιχνίδι του κόσμου, στόν ειδωλολατρικό προσχώρηση στο παιχνίδι του κόσμου, στόν ειδωλολατρικό μυστικισμό. Η αλήθεια του μεταμοντέρνου είναι αυτό που ό Ντεριντά άποκαλεί θετική και χαρούμενη επιβεβαίωση της «μή άναφοράς στο κέντρο», ή εικόνα ενός κόσμου ως «άνεξέλεγκτης/άκυριάρχητης πολυτονικότητας» όπου είναι μάταιο νά γυρεύουμε τόν πομπό και τόν δέκτη, τό μήνυμα, τόν άποστολέα ή τόν παραλήπτη του. Στήν ίδια πλουραλιστική κοινοτυπία — που θυμίζει τόν ειδωλολατρικό ένθουσιασμό τών άποστόλων της ψευδοαναρχίας του Internet και τών ψηφιακών bits — πολυμπάει και ό αισθητικίζων άτομικισμός που βλέπει τά πάντα νά αναλώνονται σε ένα παιχνίδι προσωπειών, ένα ματαιόδοξο πανηγύρι, ένα παιχνίδι ήδείας σύγχυσης ανάμεσα στο καλό και κακό, τόν ένοχο και τό θύμα, τό άναπαραστατικό και τό μή άναπαραστάσιμο, τόν Κύριο και τόν υπεξουσιό του. Αφού λοιπόν κάθε Λόγος είναι Λόγος της Έξουσίας (Ντεριντά), τό συμπέρασμα είναι ότι καμία ήθικη διαφορά δέν μπορεί νά άρθρωθεί έξω από τήν όντολογία του Ήγεμόνα παρά μόνο ως καθορή τρέλα ή σιωπή. Ωστόσο, ή ήθικη υποκειμενικότητα δέν διακρίνεται σε καμία «πολυτονικότητα». Όταν και κάθε φορά ή επιτομία μέ άφανίζει, άποκτώ πρόσωπο. Ό αισθητικός έαυτός μπορεί νά άδιαφορεί για τήν ιστορία για νά μειωτραπει σε θηρεντή ίχνα και γραφών, σε έρμηνευτικό φετιχιστή και άρχαιολόγο. Άγνοει έτσι τή συγκεκριμένη βία του Κακού που καταστρέφει κάθε πολυτονικότητα και έπαναφέρει τό Κακό στην έσχατη, ένική και μή διαλεκτική του πυκνότητα.

Τί μπορεί νά πεί ό άποδομιστής, ό είρωνας, ό έρμηνευτικός φετιχιστής και νεοσχολαστικός, τί μπορεί νά πεί ό μεταμον-

τέρνος ειδωλόλατρες στον πολίτη του Σαράγιεβο του Γκρόζι, του Παρισίου, της Σεούλ; "Οτι επειδή η εξουσία δεν έχει κέντρο, είναι ανόητη ήθικά και πολιτικά ή αντίστασή του στον πόλεμο εξόντωσης και τά υποκειμένα του; Και αν, όντως, η εξουσία αυτή είναι ο έλευθερος σκοπευτής, ο ανώνυμος πού-δολοφονεί ανώνυμος, ο «Κανένας» πού όμως αποφασίζει για μένα, ή βία του δεν είναι προσομοίωση αλλά πραγματική και μονο-τονική. Γιατί ο σύγχρονος Ούτις, αν και άτοπος και άκεντρος, δεν παύει να έχει ευθύνη γι' αυτό πού πράττει ή για τίς συνέπειες αυτού πού δεν έμποδίζει να διαπραχθεί. Όπως και τό θύμα αυτού του «Κανένα» έχει ευθύνη να αναζητεί πίσω από την πολυτονικότητα τον τόπο του Κακού, αυτό πού δίδει τον τόνο και κατασκευάζει τό εκάστοτε μήνυμα. Από τούτη τή στιγμή και έπειτα, τό υποκειμενο καθίσταται κριτικό: "Οφείλει, επειδή τό μολύνουν, τό σκοτώνουν, τό εξαναγκάζουν να υπακούσει και τό σχεδιάζουν, οφείλει να διαχωριστεί και να διακρίνει τούς συντακτικούς κανόνες του εκάστοτε μηνύματος, τό εκάστοτε έπιχείρημα κυριαρχίας, να «γυρέψει ευθύνες», να διερωτηθεί πάνω στους λόγους αυτών πού «συμβαίνουν». Η ήθική της αυτονομίας συναντά έτσι, υποχρεωτικά, την οφειλή μιας νέας έπινόησης του πολιτικού τό οποίο έχει και θά έχει νόημα, όσο μπορούν να έπιμεριστούν ευθύνες και όσο υφίσταται σχέση κυριαρχίας — ακόμα και αν οί θέσεις των δύο πόλων της σχέσης εναλλάσσονται και μεταπίπτουν διαρκώς στο έσωτερικό μιας δημοκρατικής κοινότητας πού έχει, ίσως, ξεπεράσει την έλαστική στατικότητα της παραδοσιακής ιεραρχικής και πειθαρχικής θέσμησης.

III. ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗΣ (Έπίλογος)

Συνοψίζοντας σχετικά μέ τά σύγχρονα μοντέλα αυτοπραγμάτωσης και ευτυχίας, σημειώνω την έσωτερική συνάφεια και όμολογία τους. Είτε θεμελιώνονται στο νατουραλισμό της αυτοσυντήρησης, είτε προσδίδονται στην αισθητική δλοκλήρωση του έαυτού, είτε άπαντούν σε αναγκαιότητες νομοποιημένης κοινωνικής δράσης και διαλεκτικών μεσολαθήσεων, αυτά τά μοντέλα δεν παύουν να διαλύουν την ανθρώπινη υποκειμενικότητα στις υποστάσεις και τά άπεικάσματα της ισχύος: στην έπιτελεστική Γνώση, στην παραγωγή άξιας ή στην «αυτοσυνείδηση» και την κοινωνική διάνοια (Μοντέρνο) αλλά και στο Ύψηλό, στο Παράδοξο, στην Είρωνεία και τά γλωσσικά τους παιχνίδια (Μεταμοντέρνο).

Κλασικός ιστορικισμός και μεταμοντέρνος μηδενισμός, παρά τίς ρήξεις και τίς άμοιβαίες καταγγελίες, μοιράζονται την περιφρόνηση για την έλευθερη, ήθική έπιλογή πού διαψεύδει τίς ιστορικές κανονικότητες. Αυτή ή ήθική έλευθερία, ή έπιλογή της άνυπακοής στον κλασικό Λόγο της κυριαρχίας ή στον αισθητικό/ρομαντικό Λόγο της άφηρημένης και κοινωνικά άδέσμευτης ευτυχίας, δεν είναι μία κατηγορική προσταγή ούτε ένα πολιτικό καθήκον, μία «ρεπουμπλικανική» έπιταγή. Και ακόμα, δεν άποτελεί ένα είδος όντολογικής και «υπαρξιακής» κατάστασης του «Ανθρώπου». Την έννοιά μέ τον τρόπο του Κίργκεγκααρντ. Μία έκλογή, ένα σκάνδαλο άρηθρικά άνάλογο μέ τό σκάνδαλο της ιστορικής βαρβαρότητας, μέ τό σκάνδαλο του κακού. Μία άθεμελίωτη πιθανότητα ενός ήθικού κέντρου μέσα στην όντολογική και αισθητική διασπορά των σύγ-

χρονων, άσθενών ταυτοτήτων. Είναι αυτό τό κέντρο, ή ουσία του ήθικού, πού άδειάζει και άναστέλλεται τόσο στή δεσποτική θέληση μιας έπιβεβαιωτικής ταυτότητας όσο και στην ψευδομυστική και αισθητική έπιθυμία για μία παράδοξη και άκεντρο διαφορά.

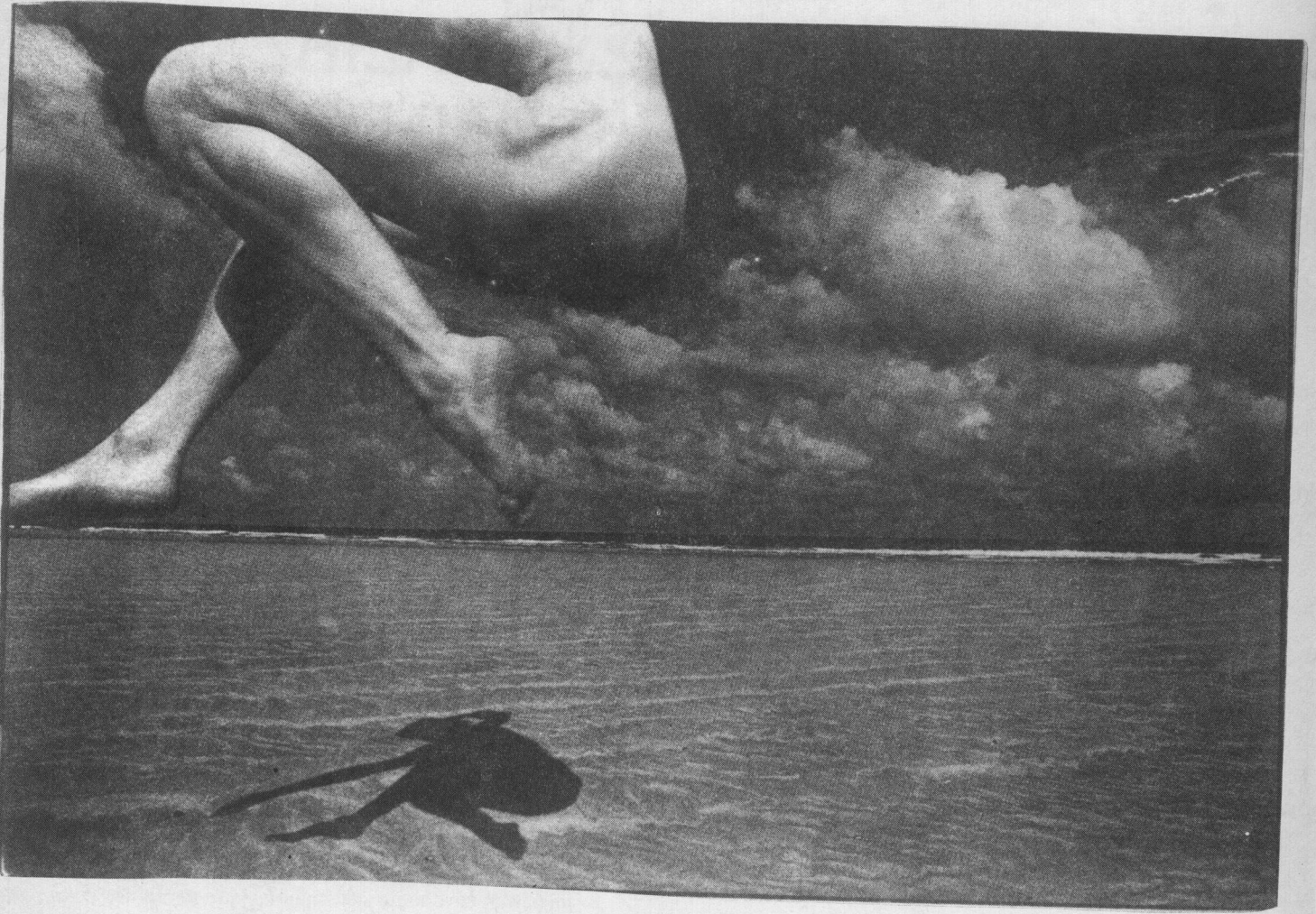
Η διάλυση της κριτικής, ήθικοπολιτικής διερώτησης (πούς επιλέγει και πώς τούς όρους της κοινωνικής μου ύπαρξης) φαίνεται να άνταποκρίνεται στον άνησυχητικό έκτοπισμό από την άγορά των ιδεών των ζητημάτων της ευθύνης και της εξουσίας, του κράτους και των έλευθεριών, του καταναγκασμού και της άνυπακοής. Ζητήματα πού δεν άφορούν μόνο μία, υποτιθέμενη, πολιτική φιλοσοφία αλλά άνήκουν σε όλη την κοινότητα της σκέψης και της δημοσιότητας. Αντίθετα, όμως, ή δημοσιότητα έχει καταληφθεί από τίς ρητορικές της ευτελούς αυτοπραγμάτωσης. Συμβαίνει μάλιστα τό εξής: τό άτομο της νέας έποχής δεν άξιώνεται πλέον, ύλικά και συμβολικά, από την έπιφάνειά του στην πολιτική άλήθεια του καιρού του όσο στή μεγάλη, έπικοινωνιακή κατανομή λειτουργικών ρόλων όπου δεν σου έπιτρέπεται να μένεις όρφανός, άδιάφορος για την παραγωγή αναλώσιμου νοήματος ή αναλώσιμης άνοησίας.

Οί κοσμικές θρησκείες της θετικής γνώσης, της εργασίας και της άποδεικτικής άλήθειας υποκαταστάθηκαν από τίς ειδωλόλατρείες της πληροφθορίας και της έπικοινωνιακής δικτύωσης εις βάρος των άσταθών και «έντροπικών» μεταβλητών της ήθικής έτερότητας και της πολιτικής και κριτικής άνυπακοής.

Τό θέμα δεν είναι ώστόσο ή νοσταλγία της καθαρής κριτικής (πού θά άγνοούσε και θά υποτιμούσε τά προβλήματα συγκρότησης και όρθολογικής κατασκευής του άντικειμένου της) ή μιας μεταφυσικής «παλινόρθωσης» πού θά έθετε τέλος στην σύγχρονη άτοπία μέ μία μηχανιστική και άπολυταχική λογική, όπως αυτή πού δονεί τούς έθνοθρησκευτικούς και πολιτισμικούς φονταμενταλισμούς της έποχής. Αν, έντούτοις, ό φονταμενταλισμός είναι μία παρωδία των θεμελιακών, διύστικων εικόνων ζωής, αυτό και μόνο δεν καταδικάζει a priori τή λογική της ριζικής διαμάχης μέ βάση εναλλακτικές εικόνες και τρόπους δημόσιας ύπαρξης. Γιατί σε κάθε φονταμενταλισμό, άναγνωρίζεται τουλάχιστον ή έπιθυμία μιας ήθικής έκλογής, μιας διλημματικής έντασης πού άναστατώνει τή μηδενιστική ούδετερότητα της αυτοπραγματωμένης ζωής. Η άναφορά, όμως, των φονταμενταλισμών σε μία καθαρολογική τάξη κοινωνικής ύπαρξης και ή διάστροφη της ήθικής διαφοράς σε στρατηγικές άποκλεισμού και εξόντωσης του Άλλου καταδεικνύουν ότι σε αυτό τό φαινόμενο άντικατοπτρίζεται περισσότερο ό φανακισμένος πολιτισμικός σχετικισμός της «νέας έποχής» παρά ή άγωνία μιας θεμελιώδους έπιλογής πάνω στον τρόπο και τά ήθη της συγκρότησης ταυτότητας, πολιτικού και ήθικού προσώπου.

Η ήθική και πολιτική δυσφορία μου για τίς κουλτούρες της αυτοπραγμάτωσης — ένοσρκωμένων σε μορφές παθητικού και «άντιδραστικού» άτομισμού — δεν μέ κάνει βέβαια να ξεχάσω την κοινωνικά λειτουργική και τελεσφόρα δυναμική τους μέσα στις χρήσεις του χρόνου και τούς πραγματολογικούς όρους της καθημερινότητας.

Όσως ή λειτουργία μιας όργανωμένης κοινωνίας και οικονομίας να είναι άδύνατη από την έποψη ενός ήθικού άναρχισμού. Ύπάρχει μάλλον μία τραγική διαλεκτική σε αυτό πού όνομάσαμε «ήθική της αυτονομίας». Και τούτο γιατί ή διάσταση της κοινωνικής όρθολογικότητας — ό πολιτικός Διαφωτισμός — δεν μπορεί να συμπεριλάβει τούς ύπαρξιακούς και ήθικούς λόγους των έπι μέρους δίοκοσμων ή την τεχνική πλευρά, τή λειτουργική πλευρά της σχέσης του άτόμου μέ τίς κοι-



νότητες ή τών κοινοτήτων μεταξύ τους. Η ήθική τής αυτονομίας παραμένει ένα υπερβασιολογικό σημαινόμενο, μία θεολογική αλήθεια — και εδώ, ή καστοριαδική αντίληψη τής αυτονομίας πού έμμένει σέ μία ριζικά έκκοσμηκευμένη και διαφοτισμένη κοινωνική και άτομική δημιουργία μοιάζει υπερβολικά αισιόδοξη και αντιπραγική — στό βαθμό πού διευρύνοντας τό χάσμα ανάμεσα στή «δυνατότητα» και τή «δύναμη» σημειώνει μία ύψιστη άμηχανία ως πρὸς τή μετάφρασή τής σέ συγκεκριμένη και διαμεσολαβημένη ιστοριοκοινοτική θέληση. Μέ άλλους ὅρους, θά έλεγε κανείς ὅτι ή ήθική τής αυτονομίας — σέ αντίθεση μέ τή μεταθητική τής αυτοπραγμάτωσης και τούς λόγους τής εὐτυχίας — δέν έχει έξοδο στή δημοσιότητα και στήν «έποχική» αλήθεια τοῦ Εἶναι (Χάιντεγκερ), παραμένοντας ήθική τής πεποίθησης: Λόγος τής ελευθερίας πού πρέπει νά δεσμεύσει, νά συναρθρωθεῖ στό θεσμό, νά χειριστεί τίς γλώσσες και τίς χειρονομίες τής ιστορικής δίαις, νά γίνει συγκεκριμένη έπιθυμία και συμβολική μεσολάβηση έπιθυμιών.

Αὐτές οἱ έγγενείς δυσκολίες δέν χρεώνουν, ὡστόσο, τήν ήθική τής αυτονομίας σέ ένα γλωσσικό και πολιτικό «μὴ ἀναπαράστασιμο», ὅπως θά έπιθυμοῦσαν οἱ θιασῶτες τών εἰρωνικῶν

και άλλων έμπορικῶν στρατηγικῶν.

Μία συνθήκη ἀφάνειας, ἀδυναμίας και πολιτικῆς στέρησης, ένδέχεται νά εἶναι τό ακριβὸ τίμημα πού πληρώνει ή κριτική συνείδηση γιά τήν εγκατάλειψη πολλῶν ἀπό τούς ιστορικούς και θεωρητικούς κυνισμούς τής Νεωτερικότητας.

1. Σέ αὐτή τή μεταθητική (τήν ὀνομάζω ἔτσι γιατί συνήθως οἱ προτάσεις τής σχολιάζουν περιφερειακά ὀρισμένους λόγους/πλαίσια, λ.χ. τό λόγο τής έπικοινωνίας, τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, τό λόγο τής γοητείας ή τής ἀποδόμισης κ.ο.κ.) συρρέουν ἀναδιώσεις τοῦ ὀφελιστικοῦ ἀτομικισμοῦ ἀλλά και δεοντολογικές ἀξιώσεις μίας «ήθικῆς τοῦ καθήκοντος», μέ καντιανές καταβολές, ἀξιώσεις πού ἐπανήλθαν στό προσκήνιο ως ἀντιδράσεις στόν κυνικό φιλελευθερισμό και χρωματίζουν τό λεγόμενο ρεύμα τοῦ κοινοτισμοῦ [Communalisme].

2. Βλ. Ζάκ Ντεριντά, *D' un Ton apocalyptique adopté naguère en Philosophie*.



Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

τῆς Γεωργίας Πετράκη

Ἡ ἀδιαφάνεια τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας

Στὴ χώρα μας λείπουν ἐντελῶς ἔρευνες θεωρητικῆς ἢ ἐμπειρικῆς γύρω ἀπὸ τὶς μορφές ἐλέγχου τῆς ἐργασίας πού ἔχει ἐφαρμόσει ἡ ἐλληνικὴ βιομηχανικὴ ἐργοδοσία. Σέ οἰκονομικὲς μελέτες κυρίως ἢ ἄρθρα συνδικαλιστικοῦ περιεχομένου ἀπαντᾶται ἡ χρήση ἐννοιῶν ὅπως πατερναλιστικὴ διαχείριση, τεύλορικὲς μέθοδοι ὀργάνωσης ἢ ἀκόμα κάποιες περιγραφές αὐταρχικῶν μεθόδων διοίκησης, ὁμως μᾶς λείπει μία συνολικὴ ἀναλυτικὴ εἰκόνα καθὼς καὶ οἱ μερικὲς μελέτες γιὰ τὶς ἐργοδοτικὲς βιομηχανικὲς πολιτικὲς.

Πῶς διαχειρίζεται ἡ ἐλληνικὴ βιομηχανικὴ ἐργοδοσία τὴν ἐργατικὴ δύναμη πού χρησιμοποιεῖ στοὺς χώρους παραγωγῆς; Πῶς ἀποσπᾶται ἡ «συναίνεση» ἢ ἡ πειθαρχία στοὺς παραγωγικοὺς χώρους καὶ ποιά εἶναι τὰ νομιμοποιητικὰ χαρακτηριστικά της; Διήνυσε φάση πατερναλιστικῆς διαχείρισης ἡ ἐλληνικὴ ἐπιχείρηση καὶ ποιά ἦταν τὰ χαρακτηριστικά της; Ἀποτέλεσε ἡ ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας ἀξιολόγηση τῆς βιομηχανικῆς ἐργοδοσίας, ἢ, ἀλλιῶς, κατὰ πόσο ἡ ἐλληνικὴ βιομηχανία ἀνέδειξε ὡς συντελεστὴ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητας τὸν παράγοντα ἐργασία, τὴν ὀργάνωσή της, καὶ ἄρα τὶς ἰδιαίτερες πολιτικὲς ἐνταξίης της στὶς δομές τῆς ἐπιχείρησης; Σέ ποιά ἔκταση ἐφάρμοσε ἡ ἐλληνικὴ βιομηχανία τεύλορικὲς μεθόδους ὀργάνωσης καὶ ἐλέγχου; Τί εἶναι ὁ τεύλορισμός ἀλλὰ ἐλληνικά;

Περιοδολόγηση

Σημαντικὴ παράμετρος γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἐργοδοτικῶν πολιτικῶν ἐλέγχου τῆς ἐργασίας στό πλαίσιο μιᾶς ἐκτεταμένης ἱστορικῆς περιόδου καὶ σέ συγκεκριμένο κοινωνικὸ σχηματισμὸ ἀποτελεῖ ὁ συσχετισμὸς δύναμης στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, ὅπως αὐτὸς διαμορφώνεται α) ἀπὸ τὶς συνθήκες πλήρους ἀπασχόλησης καὶ ἀνεργίας, β) ἀπὸ τοὺς εὐρύτερους κοινωνικοὺς, πολιτικούς καὶ ἰδεολογικοὺς συσχετισμοὺς στό ἐπίπεδο τῆς συνολικῆς κοινωνίας (θεσμοὶ ἐλέγχου, ρύθμισης, διαπραγμάτευσης) καὶ στό ἐπίπεδο τῆς ἐπιχείρησης (ἀποδοχὴ ἢ κρίση τοῦ κυρίαρχου μοντέλου ἀπόσπασης τῆς ἐργασιακῆς πειθαρχίας).

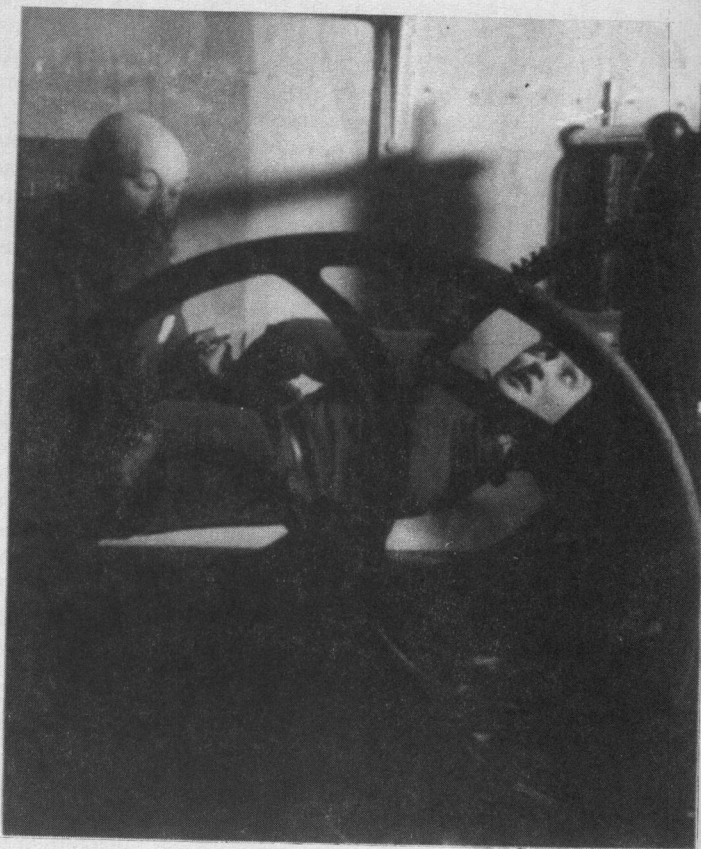
Μέ βάση τὰ παραπάνω προτείνεται ἡ ἐξῆς περιοδολόγηση γιὰ τὴν προσέγγιση καὶ κατανόηση τῶν ἐργοδοτικῶν πολιτικῶν ἐρ-

γασίας τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου: 1950-1960 —περίοδος ἀφθονίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, 1960-1974— περίοδος «στενότητας» στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, 1974-1985 —περίοδος ἀνατροπῆς τῶν μεταπολεμικῶν ἰσορροπιῶν στό πεδίο ἐργασίας, 1986-1993— περίοδος ὑψηλῆς ἀνεργίας. Οἱ ἀναλύσεις τῶν περιόδων στηρίχθηκαν σέ ἔρευνες πεδίου καὶ δευτερογενεῖς πηγές γιὰ τὶς περιόδους 1960-1974, 1986-1993 καὶ κυρίως σέ δευτερογενεῖς πηγές γιὰ τὶς περιόδους 1950-1960, 1974-1985. Ἀνάμεσα στὶς δευτερογενεῖς πηγές σημαντικὴ θέση κατέχουν οἱ ἐργοδοτικὲς ἐπεξεργασίες.

Ἵποθέσεις ἐργασίας

1. Οἱ βιομηχανικὲς πολιτικὲς δὲν ἀνέδειξαν τὴν ἐργασία ὡς συνισταμένη τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητας μέσω τῆς ἀναβάθμισης τοῦ ρόλου καὶ τῆς θέσης τῶν ἐργαζομένων καὶ τῆς θετικῆς ὑποκίνησής τους στὴν παραγωγικὴ διαδικασία. Ἡ βιομηχανικὴ ἐργοδοσία δὲν δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις καὶ τοὺς μηχανισμοὺς κοινωνικῆς ἀναβάθμισης καὶ ἐπαγγελματοποίησης τῆς ἐργατικῆς δουλειᾶς, πού ὑπῆρξε καὶ ἐξακολουθεῖ σέ μεγάλο βαθμὸ νὰ παραμένει ὑπολειμματικὴ καὶ καταληκτικὴ ἐπαγγελματικὴ κατηγορία. Ἡ σύνδεση τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας μέ τὴν ἐφαρμογὴ σύγχρονων μεθόδων διοίκησης, ἐλέγχου καὶ ἐπηρεασμοῦ τῶν ἐργαζομένων, πού διατυπώθηκε ὡς αἴτημα μίας κάποιας φωτισμένης ἐργοδοσίας σέ περιόδους κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ κλίμα στὴν ἀγορὰ ἐργασίας ἦταν εὐνοϊκὸ γιὰ τοὺς ἐργαζομένους (1960-1974, 1974-1985), δὲν ἀποτελεσε οὔτε φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἡγεμονεύουσα ἀποψη τῆς βιομηχανικῆς ἐργοδοσίας. Οἱ πολιτικὲς διαχείρισης τῆς ἐργασίας ὀργανώθηκαν τόσο κατὰ τὶς προηγούμενες περιόδους ὅσο καὶ κατὰ τὴν τρέχουσα, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀπόπειρες ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἀναδιάρθρωσης, μέ βάση τὴν ἀποψη ὅτι τὸ συγκριτικὸ πλεονέκτημα τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας εἶναι καὶ πρέπει νὰ παραμείνει ἡ συμπύεση τῆς ἀμοιβῆς ἐργασίας καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ρόλου καὶ τῆς θέσης τῆς στὴν παραγωγικὴ διαδικασία.

2. Οἱ πολιτικὲς ἐπιβολῆς τῆς ἐργασιακῆς πειθαρχίας στοὺς χώρους παραγωγῆς βασίστηκαν κατὰ τὶς περιόδους ὑψηλῆς κερδοφορίας καὶ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητας (1950-1960, 1960-1974) σέ μηχανισμοὺς καθαρῆς βίας (ἀπειλὴ δίωξης-ἀπόλυσης, φρονιματισμὸς μέσω τοῦ ἐκφοβισμοῦ) ἢ κατασταλ-



τικού πατερναλισμού (περίπτωση «ΑΙΓΑΙΟ»), με κυρίαρχα χαρακτηριστικά την έντονη πολιτικοποίηση της μισθωτής σχέσης, την άστυνόμευση της παραγωγικής διαδικασίας και την εργοδοτική αυθαιρεσία στο πλαίσιο ενός μακροκοινωνικού κλίματος που χαρακτηρίζεται από την ταύτιση των διαφορετικών πεδίων της έξουσας (οικονομικό-πολιτικό-κρατικό).

Κατά την περίοδο 1974-1985, που χαρακτηρίζεται από πτώση ή επιβράδυνση της παραγωγικότητας της εργασίας, τό μεταπολεμικό μοντέλο διαχείρισης και έλέγχου της εργασίας τείνει, στο πλαίσιο ενός μακροκοινωνικού περιβάλλοντος που του στερεί τή νομιμότητα, νά αποσταθεροποιηθεί. Η αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών και ο νέος κοινωνικός συσχετισμός που διαμορφώνεται στους χώρους δουλειάς θά κλονίσουν τούς πειθαρχικούς τρόπους έπιβολής του έλέγχου στην παραγωγική διαδικασία, μέσω των όποιων ή διομηχανική εργοδοσία κατάφερε νά αυξάνει τήν παραγωγικότητα της εργασίας και νά επιβάλλει τούς επιθυμητούς εργασιακούς ρυθμούς. Παρ' όλ' αυτά, ή αποσταθεροποίηση του μεταπολεμικού μοντέλου έλέγχου της εργασίας δέν θά όδηγήσει κατά τήν περίοδο αυτή στη μορφοποίηση, πολύ δέ περισσότερο στην παγίωση ενός νέου συστήματος διαχείρισης και έλέγχου της εργασίας.

Τέλος, κατά τήν περίοδο ύψηλης ανεργίας 1985-1993, που

χαρακτηρίζεται από τήν προοδευτική μετατόπιση του κοινωνικού κλίματος προς όφελος του κεφαλαίου, τή σχετική ανάκαμψη της ελληνικής διομηχανίας και τήν επιτάχυνση των διαδικασιών αναδιάρθρωσης και έκσυγχρονισμού της, οί πολιτικές έλέγχου και διαχείρισης της εργασίας τεινούν νά επανεμπέδωσουν τήν εργασιακή πειθαρχία:

α) μέ τήν απειλή της ανεργίας και της ύποαπασχόλησης, αποτέλεσμα της αποδιομηχάνισης αλλά και της συστηματικής πολιτικής μείωσης του προσωπικού, β) μέ τήν υιοθέτηση πειθαρχικών, διοικητικών μεθόδων έλέγχου της παραγωγής. Οί μέθοδοι διοίκησης που υιοθετούνται συνδυάζουν τό παλαιό πειθαρχικό μοντέλο (έκφοβισμός, πολιτικοποίηση της μισθωτής σχέσης, απολύσεις, φίμωση διαδικασιών διαλόγου και συνδικαλιστικής εκπροσώπησης, μέ τήν έντατική άξιοποίηση της εργασίας μέσω τεχνολογικής καινοτομίας, γ) μέ τήν υιοθέτηση συναινετικών μεθόδων έλέγχου που συνδυάζουν νέες (στοιχεία κοινωνικής πολιτικής και μέριμνας, νομιμότητα του εργοστασιακού σωματίου) και παλαιές μεθόδους (πολιτικοποίηση του εργασιακού κλίματος, έπιλεκτική παροχή εννοιών και διευκολύνσεων στους εργαζομένους, προσπάθεια περιθωριοποίησης και

απομόνωσης του σωματείου).

3. Η ελληνική βιομηχανική επιχείρηση, δέσμη της βασικής επιλογής όσον αφορά την εργασία που είναι ή υποβάθμιση της στο πλαίσιο του παραγωγικού περιβάλλοντος, δεν αξιολογείται την επιστημονική οργάνωση της εργασίας και τις επιπτώσεις που μπορεί να είχε ή παραγωγή. "Αν σταθούμε στις βασικές φιλοσοφικές αρχές του τεύλορισμού,¹ δηλαδή α) τη λήψη των αποφάσεων στη βάση επιστημονικών μεθόδων και όχι στη βάση παραδόσεων, γνωμών, αισθημάτων κλπ., και β) στην ύπαρξη κοινωνικών συμφερόντων ανάμεσα στη διοίκηση και τους εργαζομένους της επιχείρησης θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η τεύλορική φιλοσοφία δεν άγγιξε την ελληνική επιχείρηση. "Αν και η αποδοχή ή η απόρριψη της παραπάνω υπόθεσης πρέπει να στηριχθεί από συγκεκριμένες και εμπειρικές αναλύσεις, γνωρίζουμε γενικά ότι η διαχείριση των ανθρώπινων πόρων από την ελληνική βιομηχανία χαρακτηρίζεται από έντονη ανορθολογικότητα.

Ο έλεγχος και η τοποθέτηση των εργαζομένων με βάση πολιτικά κριτήρια, ή πλαισίωση των στελεχικών θέσεων με κριτήριο την άφοσώση στον εργοδότη ή το βαθμό συγγένειας, ή περιθωριοποίηση των τεχνικών, ή συγκρότηση της ιεραρχικής δομής με κριτήρια κοινωνικοπολιτικά, ή έλλειψη άκριτους προσδιορισμού αρμοδιοτήτων στο πλαίσιο ενός προσωποπαγούς μανάτζμεντ είναι μερικές από τις πιο γνωστές πρακτικές γύρω από τις οποίες οργανώθηκαν οι εργοδοτικές πολιτικές εργασίας όλη τη μεταπολεμική περίοδο και που εξακολουθούν και εφαρμόζονται ακόμα σε μεγάλη έκταση. "Όμως, οι παραπάνω προσφιλείς στην ελληνική βιομηχανία πρακτικές έχουν σαφώς ανορθολογικό χαρακτήρα, αφού έρχονται σε αντίθεση με τη λειτουργική διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού που θέλει ως θεμελιακή αρχή οργάνωσης το αξίωμα «ο κατάλληλος άνθρωπος στην κατάλληλη θέση».

Μπορούμε να προχωρήσουμε σε παρόμοιο τύπο υποθέσεις αν συλλάβουμε τον τεύλορισμό όχι στο επίπεδο της επιχείρησης αλλά σε μακροκοινωνικό επίπεδο, ως ευρύτερη κοινωνική ρύθμιση ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζομένους που με τη διαμεσολάβηση του κράτους διασφαλίζει τη συμμετοχή των εργαζομένων στα αγαθά της οικονομικής ανάπτυξης, ανταμείβοντας την ενεργητική συνδρομή τους στην αύξηση της παραγωγικότητας. Στην Ελλάδα δεν επικράτησε η τεύλορική-φορντιστική λογική σχηματισμού των μισθών και η έμμεση σύνδεσή τους με την παραγωγικότητα.² Η εξέλιξη των μισθών στη βιομηχανία δεν συσχετίζεται με τους ρυθμούς ανάπτυξης της παραγωγικότητας καθ' όλη την περίοδο αύξησης της παραγωγικότητας (1950-1979),³ ενώ για πρώτη φορά κατά την περίοδο 1979-1985, στο πλαίσιο ενός «λαϊκού» ταξικού συσχετισμού, οι ρυθμοί αύξησης των βιομηχανικών μισθών θα υπερβούν τους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας.⁴ Είναι ένδεικτικό ότι η βιομηχανική εργοδοσία στη δεκαετία του 1980, κατά την οποία η παραγωγικότητα παρουσιάζει επιβράδυνση, θα επικαλεστεί την αναγκαιότητα σύνδεσης της αμοιβής και της παραγωγικότητας για να στηρίξει νεοφιλελεύθερες προτάσεις για τον σχηματισμό των μισθών (ευέλικτες, εξατομικευμένες αμοιβές εργασίας, αμφισβήτηση συλλογικών ρυθμίσεων).⁵ Η πολιτική μισθών που συστηματικά εφαρμόστηκε από την ελληνική βιομηχανία κατά τις περιόδους κρίσης αλλά και τις περιόδους ανάπτυξης βασίστηκε στη συμπίεση της αμοιβής της εργασίας για την εξασφάλιση της «φθηνής εργασίας», που υπήρξε η βασική αξιολογική επιλογή των βιομηχανικών πολιτικών.

"Όμως κατά πόσον, ακόμα και αν θεωρήσουμε ως ισχύουσες τις παραπάνω υποθέσεις, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ελληνική βιομηχανία δεν χρησιμοποιεί τεύλορικές μεθόδους στην οργάνωση της παραγωγής; Θα υποστηρίξουμε ως υπόθεση εργασίας ότι η ελληνική βιομηχανία χρησιμοποιεί στο επίπεδο της επιχείρησης στοιχεία τεύλορικών συστημάτων οργάνωσης. Η εφαρμογή τεύλορικών συστημάτων οργάνωσης προσδιορίζεται κατ' αρχήν από την εισαγόμενη τεχνολογία, η οποία έμπεριέχει τη διαίρεση της εργασίας, τον κατακερματισμό των θέσεων εργασίας, τον προσδιορισμό του συγκεκριμένου τους, το βαθμό της κατασκευαστικής γνώσης που περιέχουν, και σε πολλούς κλάδους και περιοχές της παραγωγικής διαδικασίας (κλωστοϋφαντουργία) τους ρυθμούς εργασίας των εργαζομένων. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στον σχεδιασμό-σύλληψη της εργασίας και στην εκτέλεσή της — ουσιαστικό χαρακτηριστικό του τεύλορικού συστήματος, που επιτεύχθηκε κατ' αρχήν μέσω των πρωτοποριακών μηχανικών σε συγκεκριμένες μεγάλες βιομηχανίες, και αποτυπώθηκε στο μεγάλο βάρος που απέκτησαν τα γραφεία μεθόδων και οι μηχανικοί — τυποποιήθηκε και ενσωματώθηκε στην κατασκευαστική γνώση του κλάδου των μηχανοκατασκευών, για να αποτελέσει κατόπιν διεθνοποιημένη, συσσωματωμένη στα ίδια τα μηχανικά συστήματα παραγωγική μέθοδο.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν θα πρέπει να μας οδηγήσουν στην υιοθέτηση ενός απόλυτου τεύλορικού ντετερμινισμού για τους έξι λόγους: α) Αν και νομιμοποιούμε στο πλαίσιο μιας γενικευτικής ανάλυσης να διακρίνουμε την ύπαρξη και τη συγκεκριμένη διαδοχή περιόδων όσον αφορά την οργάνωση της εργασίας (προτεύλορισμό, τεύλορισμό, και επιστημονική οργάνωση της εργασίας, Ανθρώπινες Σχέσεις, Εμπλουτισμό των Θέσεων Εργασίας και Νέες Μορφές Οργάνωσης της Εργασίας), αντίθετα στην πράξη στο επίπεδο της επιχείρησης στη συγκεκριμένη οργάνωση της εργασίας μορφοποιείται η σύνθεση των διαφορετικών μορφών οργάνωσης που έχουν υπάρξει μέχρι τότε. Η σύνθεση αυτή έρχεται ως αποτέλεσμα των εργοδοτικών πολιτικών, των εργατικών αντιτάσεων και πρακτικών, οικονομικών παραγόντων εξωτερικών της επιχείρησης και διαφόρων μακροκοινωνικών στοιχείων (π.χ. ρόλος κράτους, ταξικοί συχτησμοί).

β) Σύμφωνα με διεθνείς συγκρίσεις και παρατηρήσεις βασισμένες στη σύγκριση των μορφών οργάνωσης της εργασίας που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις ίδιων κλάδων χρησιμοποιώντας παρόμοιες ή και ίδιες τεχνολογίες, υπάρχει μία σχετική αυτονομία της οργάνωσης της εργασίας σε σχέση με την τεχνολογία. Η συγκεκριμένη τεχνολογία τροποποιείται και προσαρμόζεται στα χαρακτηριστικά της κοινωνίας και της επιχείρησης, από την οποία χρησιμοποιείται και επειδή δεν υπάρχει μία και μοναδική διαίρεση της εργασίας, ο τεύλορισμός υπέστη παραμορφώσεις ή και διαμορφώσεις ανάλογα με τα κοινωνικά οικονομικά, πολιτισμικά και ιστορικά χαρακτηριστικά της κάθε χώρας.⁵

"Αν και γενικά αναγνωρίζεται ότι ο τεύλορισμός ως σύστημα οργάνωσης της εργασίας έχει επεκταθεί σε όλους τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας και επί μέρους βιομηχανικούς κλάδους και ότι η χρήση του έχει γενικευθεί κυρίως μετά το 1950 και στις υπανάπτυκτες ή αναπτυσσόμενες χώρες,⁶ θεωρείται ότι στις μη αναπτυγμένες χώρες ή συσσωρευση της τεχνολογικής και οργανωτικής καθυστέρησης έχει ως αποτέλεσμα τη χαμηλότερη παραγωγικότητα για την ίδια τεχνολογία. Έτσι, στις μη αναπτυγμένες χώρες που εισάγονται έτοιμες τεύλορικές οργανώσεις παρατηρείται είτε αναποτελεσματικότητα

τα είτε οικονομική βιωσιμότητα που εξασφαλίζεται μέσω της υπερεκμετάλλευσης της ντόπιας εργατικής δύναμης από καθεστώτα που χρησιμοποιούν την καταστολή ως μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου.

Όσον αφορά την ελληνική βιομηχανία, είναι γενικά αποδεκτό ότι το γραφείο μεθόδων και σχεδιασμού δεν υπήρξε ως κυρίαρχη οργανωτική επιλογή. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι η ελληνική βιομηχανία δεν οργάνωσε την παραγωγική διαδικασία με βάση την τεύλορική λογική της «νόρμας», δηλαδή του ποσοτικού στόχου παραγωγής για κάθε θέση εργασίας ή τμήμα παραγωγής, που βασίζεται σε χρονομετρήσεις και καθορισμένους από την διεύθυνση πρότυπους χρόνους παραγωγής. Οι όσες διάσπαρτες ποιοτικές πληροφορίες διαθέτουμε, αν και ελάχιστα αναλυτικές, φανερώουν ότι οι χρόνοι παραγωγής με σκοπό την έντατικοποίηση της απόδοσης των εργαζομένων υπήρξε βασική οργανωτική φροντίδα της βιομηχανικής εργοδοσίας.

1. Locke E.A., "Les techniques tayloriennes considerees du point de vue des theories et des pratiques contemporaines", στο *Le Taylorisme*. M. de Montmollin, O. Pastre, Έκδόσεις La Decouverte, Παρίσι 1984.

2. Γεωργακοπούλου Β.Ν., Κουζής Γ., *Σύνδεση άμοιθής παραγωγικότητας. Προβλήματα και προϋποθέσεις εφαρμογής. Ο ρόλος της συλλογικής διαπραγμάτευσης*, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 1993.

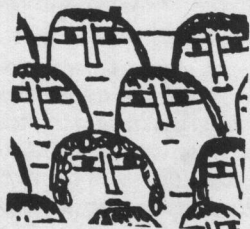
3. Δουκάκης Ν.Α., «Οι εργασιακές σχέσεις και ο τύπος μισθωτής σχέσης στη διάρκεια της μεταπολεμικής έκβιομηχάνισης και της κρίσης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών* ΕΚΚΕ, τχ. 59, 1985.

4. Ίωακείμoglou Η., *Κόστος εργασίας, ανταγωνιστικότητα και ανασάφρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992)*, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 1993.

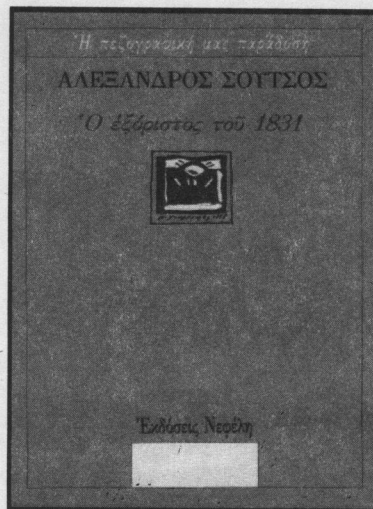
5. Γεωργακοπούλου, ό.π.π.

6. Ruffier J., "Industrialiser sans tayloriser", στο *Sociologie du travail* τχ. 4, 1984.

7. Hirata H.S., "Division internationale du travail et Taylorisme. Brezil, France, et Japon", στο *Le Taylorisme*, ό.π. π.



Η πεζογραφική μας παράδοση ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΟΥΤΣΟΣ Ο ΕΞΟΡΙΣΤΟΣ ΤΟΥ 1831



Το πεζογράφημα αυτό είναι το πρώτο μας πολιτικό μυθιστόρημα (εκδόθηκε το 1835). Το πάθος του κεντρικού ήρωα εναντίον του Καποδίστρια, θα πρέπει να ιδωθεί και μέσα από το πρίσμα των ιδεών του σαινσιμονικού πρώτου ουτοπικού σοσιαλισμού, του οποίου ο Αλέξανδρος Σούτσος μαζί με τον αδελφό του Παναγιώτη είναι αυτή την εποχή θιασώτες. Μυθιστόρημα ενός ποιητή που οι πλέον φιλόδοξες ποιητικές του προσπάθειες απέτυχαν εξ' αιτίας της αρχαϊζουσας γλώσσας τους, *Ο Έξοριστος του 1831* είναι σήμερα το πλέον ζωντανό έργο του Αλέξανδρου Σούτσου.

Στην ίδια σειρά επίσης κυκλοφορούν 52 τόμοι που καλύπτουν την πεζογραφία μας του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

...Η άλλη άποψη στο βιβλίο

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 ΑΘΗΝΑ 10680, ΤΗΛ.: 3607744,

ΤΑ ΠΕΡΙΤΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΥΣΙΩΔΗ

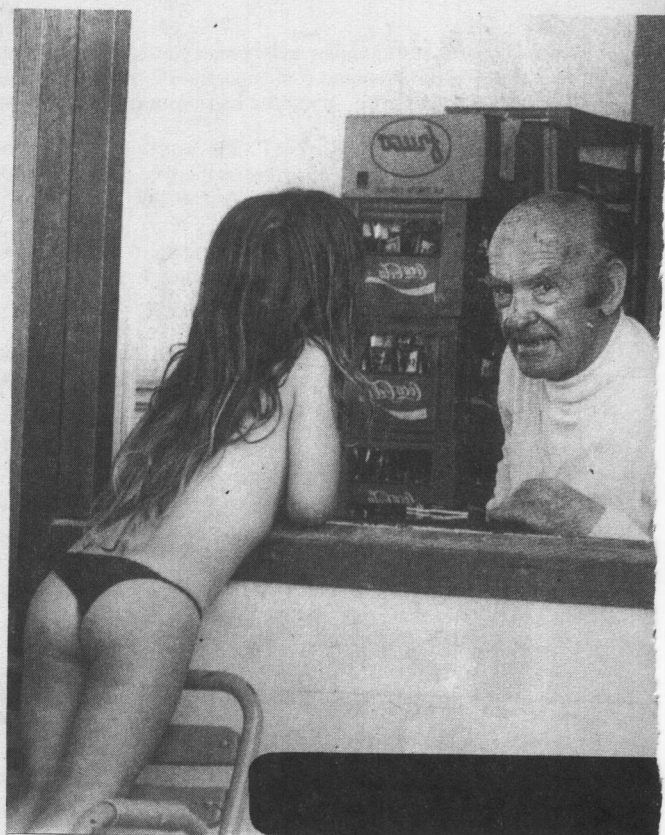
του Γιάννη Μπασκόζου

Πέρασαν σχεδόν έξι χρόνια από τις αλλαγές πού τις πιστέψαμε για μεγάλες και όριστικές ή τις όρισσαμε τέτοιες κάτω από τό βάρος της άδυναμίας νά τις δεχτούμε μέ τά κριτήρια τών προηγούμενων έποχών.

Έξι χρόνια και στό χώρο του πολιτισμού υπάρχουν νέα δεδομένα. Η ανακατανομή τών ρόλων κράτους και κεφαλαίου στά πολιτιστικά, ή εμφάνιση νέων μέσων πληροφόρησης και ή κυριαρχία του ιδιωτικού κεφαλαίου σέ αυτά, ή πληθώρα πληροφοριών, ή επίδραση τής ιδεολογικής διάλυσης στό χώρο τής τέχνης, τών πολιτιστικών διαδικασιών στή δράση τών διανοουμένων διαμόρφωσαν ένα νέο πλαίσιο για τό πολιτιστικό γίγνεσθαι. Μόνο πού αυτό δέν μπορούμε νά τό καταμετρήσουμε μέ τά παλιά μέτρα και σταθμά. "Αν παλιότερα άρχούσε νά καταμετρήσεις τίς κρατικές πρωτοβουλίες και αυτές τών μή κυβερνητικών φορέων σύν κάποιες δραστηριότητες προσωπικοτήτων για νά σχηματίσεις εικόνα τής πολιτιστικής κίνησης, σήμερα αυτά τά στοιχεία δέν δίνουν τήν κατάσταση όπως έχει διαμορφωθεί.

"Αν χρησιμοποιήσουμε τά κριτήρια μέ τά όποια μέχρι τώρα κρίναμε τίς πολιτιστικές εξελίξεις, θά διαπιστώσουμε ότι τίποτα άξιόλογο δέν καταγράφεται σήμερα στόν πολιτιστικό όρίζοντα. Ούτε πολιτιστικά γεγονότα έχουμε, ούτε ρεύματα τέχνης ολοκληρώνουν κάποια δημιουργική άποψη, ούτε ιδέες ή ούτοπίες παρασύρουν, ανακαλύπτουν, ή έστω καταστρέφουν κάτι. Και οι έρμηνείες για τήν κατάσταση πολλές. Τό κρίμα πέφτει στή σιωπή τών διανοουμένων, στήν ιδεολογική διάλυση, στήν αποξένωση και στήν άδιαφορία πού τροφοδοτεί ή σημερινή κοινωνία, στίς βλαβερές συνέπειες του ανταγωνισμού στή μεταμοντέρνα κοινωνία και άλλου. Οι συνθήκες έχουν πιά αλλάξει. Τά πολιτιστικά άγαθά έχουν άλλους τόπους παραγωγής, νέες εκφράσεις και ως εκ τούτου νέα μέτρα πρόσληψης του πολιτιστικού γεγονότος δεσπόζουν στό πολιτιστικό γίγνεσθαι.

Σημαντικές αλλαγές έχουν γίνει στό ύποκειμενο του πολιτιστικού γίγνεσθαι, στό ποιός διαμορφώνει δηλαδή τίς πολιτιστικές εξελίξεις. Στίς προηγούμενες δεκαετίες στήν Ελλάδα, για παράδειγμα τίς δεκαετίες του '70 και του '80,



ο πολιτιστικός χώρος είχε χαρακτηριστεί από τήν αντίνομία πού όριζόταν από τή μιά από τή θέληση του κράτους νά καθορίζει άφ' ύψηλου τήν πολιτιστική πολιτική, και από τήν άλλη από πολιτιστικά γεγονότα πού παρήχθησαν «άπό κάτω» και ήταν αυτά πού χαρακτήρισαν τήν έποχή τους, μέ πρωτεργάτες όρισμένες πολιτιστικές κινήσεις, κάποια άνήσυχα πρόσωπα, κάποιες πολιτικές ή κοινωνικές πρωτοπορίες. Στήν επόμενη δεκαετία '80-'90 ύπήρξε μία



άντιμετάθεση ρόλων, καθώς τό κεφάλαιο πήρε τό ρόλο του κράτους θέλοντας, άφ' ύψηλου τώρα καί αυτό, νά καθορίσει τίς πολιτιστικές τύχες τής χώρας. Στο κάτω κάτω τής γραφής αυτό δέν ήταν κάτι παράξενο, έδώ ό ΣΕΒ άπηύθυνε τήν ίδια έποχή παραινέσεις στον πολιτικό κόσμο, γιατί νά μήν έχει καί λόγο για έναν τομέα που ύπεισέρχεται πλέον στο μάρκετινγκ καί άποδεικνύεται ή άλλη πλευρά μιάς ολοκληρωμένης προώθησης προϊόντων. Σήμερα ό αυ-

τόνομος ρόλος του κεφαλαίου στη διαμόρφωση των πολιτιστικών γεγονότων έχει πλέον καθιερωθεί, είναι ό πρώτος καί ό κυρίαρχος.

Έτσι φτάσαμε νά υπάρξουν γεγονότα που άνάγκασαν όρισμένους νά άναφωνήσουν: Έπιτέλους! Κάτι κινείται. Κόσμος στις εκθέσεις τής Πινακοθήκης, κόσμος στο Μέγαρο Μουσικής, κόσμος άσχολούμενος με τά ηλεκτρονικά. Τί έχει γίνει, όμως, στην Ελλάδα αυτά τά χρόνια άξιο νά καταγραφεί; Η διοργάνωση μιάς όντως επιτυχημένης έκθεσης στην Πινακοθήκη καί ή δημιουργία ενός Μεγάλου Μουσικής, που πρόσφερε στους πιστούς τής λεγόμενης σοβαρής μουσικής μερικές εξαιρετες μουσικές εκδηλώσεις, άρκοουν για τέτοιες γενικεύσεις; Είμαι τής άποψης ότι παρά τίς επικρίσεις αυτά τά δύο γεγονότα όντως προσέφεραν πολιτιστικό πλούτο. Μόνο όμως «προσέφεραν» καί τίποτ' άλλο. Η επιτυχία τους στηρίχθηκε κυρίως στο καλό μάρκετινγκ που τά βοήθησε νά έχουν τή μέγιστη δυνατή άπόδοση. Δέν είναι λίγο νά δείς ή νά άκούσεις άριστουργήματα τής παγκόσμιας τέχνης. Για τούς φίλους τής τέχνης έπρόκειτο για μία ευτυχή στιγμή νά μπορούν νά δούν έναν Ντεγκά, έναν Γκρέκο, έναν Σεζάν ή νά δούν καί νά άκούσουν νά διευθύνει ένας Κ. Άμπάντο, ένας Κ. Μαζούρ, νά παίξει ένας Μ. Πολλίσι, νά άκούσουν τή Φιλαρμονική τής Νέας Υόρκης ή τήν Gewandhaus. Όμως έχει σταματάει ό,τι μπορεί νά σημαίνει αυτό. Δέν δημιουργείται πολιτιστικό δεδομένο, δέν εξελίσσεται κάτι, πέρα από τήν επιβεβαίωση τής ευαισθησίας του ήδη ευαίσθητου πολιτιστικά δέκτη. Οι ύπόλοιτοι τρέχουν στην μία ή τήν άλλη έκθεση τυχαία, χωρίς σκοπό, γιατί «πρέπει», γιατί μās τό είπαν, γιατί πήγαν οι άλλοι, για νά δούν από περιέργεια τί είναι αυτός ό Σεζάν κλπ. Δέν είναι τυχαίο ότι στο Μέγαρο τά είσιτήρια για τούς διάσημους (άπό τίς έφημερίδες) καλλιτέχνες εξαφανίζονται άνεξάρτητα από τή σημερινή τους άξία, ενώ εκτελεστές νεότεροι, άξιολογότεροι ίσως, σχήματα πρωτοποριακά, παρουσιάσεις συνθετών για πρώτη φορά στην Ελλάδα καί άλλα γεγονότα μένουν στην σκιά των μεγάλων.

Σέ πολλές πτυχές του πολιτιστικού χώρου, αλλά κυρίως στα προϊόντα τής μαζικής κοιλτούρας, τό περιεχόμενο ύποχωρεί καί άντικαθίσταται από τήν τεχνική επιδεξιότητα. Η σκέψη εμφανίζεται αδύναμη μπροστά στην ήδονή μιάς εικόνας που όταν σβήσει δέν έχει πίσω της άφήσει καί πολλά. Η άνταλλαγή γνωμών έχει άντικατασταθεί από τήν έναλλαγή εικόνων. Ποιές συζητήσεις, ποιές κόντρες έγιναν τελευταία για ένα βιβλίο, για ένα τραγούδι, για μία παράσταση; Οι κατ' έπίφαση «συζητήσεις» άφορούν κατά κύριο λόγο τόν έφήμερο κόσμο τής μόδας, του κλάμπινγκ, του μάρκετινγκ. Πρόκειται για μία ψεύτικη ήδονική εικόνα, με τήν όποία φαντασιώνεται τό κοινό που διαδάξει τίς κοινωνικές κουτσομπολίστικες στήλες των έφημερίδων (έχει από αυτές σχεδόν τό συνολο του Τύπου) καί τά τηλεοπτικά περιοδικά. Ειρήσθω εν παρόδω, αυτά τά τελευταία άποτελούν ίσως τό μόνο είδος γραιτιού λόγου σε άνθηση. Καί αυτό δείχνει ότι ύπάρχει κοινό που έχει διαμορφωθεί καί είναι πρόσφορο νά δεχτεί τά τηλεοπτικά σκουπίδια καί τόν σχολιασμό τους.

Οι τέχνες δέχτηκαν ίσως τή μεγαλύτερη επίθεση μέσα από μία φαινομενικά μεγιστοποίηση τής προβολής τους. Τό σύστημα των χορηγιών άνέλαβε τό ρόλο του προστάτη, αυτόν τό ρόλο που διεκδικούσε τό κράτος, χρόνια τώρα, για λογαριασμό του καί προς όφελος τής εκάστοτε κομμα-

τικής εξουσίας. Οί χορηγίες τό 1994 ἔφθασαν τά 6 δις. δρχ. ἔναντι 14 δις. δρχ. πού διαθέτει τό ΥΠΠΟ γιά ἄσκηση πολιτιστικής πολιτικής. Ἀπό τά 33 δις. δρχ. πού διατίθενται ἀπό τόν προϋπολογισμό τά 19 δις. κατευθύνονται γιά μισθοδοσία καί ἀπομένουν τά γλίσκρα 14 δις. δρχ. γιά χάραξη πολιτιστικής πολιτικής.¹ Σέ πολύ μικρό χρονικό διάστημα τό μεγαλύτερο μέρος τῆς πολιτιστικής ἀνάπτυξης τῆς χώρας θά σχεδιάζεται ἀπό τόν ἰδιωτικό ἐπιχειρηματικό παράγοντα, μέ τά κριτήρια πού ἡ ἀγορά καί τά ἐπιχειρηματικά συμφέροντα ἐπιτάσσουν. Ὁ κάθε ἐπιχειρηματίας μέ τό δικό του σκεπτικό, τά δικά του κριτήρια. Ὁ ὀρισμός κατὰ τόν Στήβ Σλέιγκ (Steve Sleight) τῆς χορηγίας ὡς «ἐπιχειρηματικῆς πράξης μεταξύ κάποιου πού παρέχει οἰκονομική ὑποστήριξη καί ἑνός καλλιτέχνη ἢ μιάς καλλιτεχνικῆς διοργάνωσης ἢ ἑνός καλλιτεχνικοῦ ὀργανισμοῦ, μέ σκοπό τήν ἀντίληψη ἐπιχειρηματικῶν ὠφελημάτων»² δίνει καί τό μέτρο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ θεσμοῦ. Δέν ὑπάρχουν κοινωνικές πολιτιστικές ἀνάγκες, ἀλλά τά ἐπιχειρηματικά ὀφέλη πού πρέπει νά προκύψουν ἀπό τά πολιτιστικά δρώμενα. Οἱ χορηγοῦσες ἐταιρεῖες, ἐξηγεῖ ὁ δημοσιογράφος τοῦ *Οἰκονομικοῦ Ταχυδρόμου* Σ. Χαϊκάλης, «στοχεύουν σέ συνεργασίες πού ἐγγυώνται τήν κοινωνική ἀπόδοση τῶν χρημάτων τους, ἀλλά καί τήν ἐξασφάλιση κάποιων ὠφελημάτων γιά τίς ἴδιες, π.χ. δημοσιότητα».³ Ἄν τώρα παρ' ἐλπίδα καλυφθεῖ καί ἕνα τμήμα κάποιας ἀνάγκης, τότε ἔχει καλῶς. Φυσικά σέ αὐτή τή διαδικασία θά ὑπάρξουν καί μεγαλύτεροί στόχοι. Θά ὑπάρξουν ἄνθρωποι πού θέλουν νά ἀφήσουν ὄνομα σάν ἄλλοι Ἑσπεράζυ. Δικαίωμα τους καί μακάρι νά μᾶς ἀφήσουν πίσω τους ἕναν Χάνντν, ἀλλά ἀυτό δέν μπορεῖ νά σμικρύνει τό κενό τῶν πολιτιστικῶν ἀναγκῶν πού ὑπάρχουν καί ἀφοροῦν τόν ἐργαζόμενο, τόν μαθητή, τόν διανοούμενο, τή νοικοκυρά, τόν ἄνθρωπο πού ἐργάζεται γιά νά ζεῖ καί ὄχι νά ζεῖ γιά νά ἐργάζεται. Γι' αὐτόν τόν ἄνθρωπο ποῖός θά ἀποφασίσει, ἢ ἔστω μέ ποιές διαδικασίες αὐτός ὁ ἄνθρωπος θά ξαναβρεῖ πολιτιστικά ἐνδιαφέροντα, θά ἀνανεώσει τά παλιά του, θά νιώσει τήν ἀνάγκη γιά μιά πολιτιστική ζωή ἄξια νά τόν ἀντιπροσωπεύει ὡς δρών ὑποκείμενο καί ὄχι σάν πῖονι μεγαλεπήβολων πολιτιστικῶν γεγονότων ἢ τηλεθεατῆ τῆς ζωῆς του. Δέν πρέπει νά προσφέρει καί τό κεφάλαιο κάτι στόν τόπο του; θά ρωτήσετε. Σύμφωνα, ἀλλά ἀπό κεῖ ἔως τοῦ νά καθορίζε μέ βάση τά «ἐπιχειρηματικά του ὀφέλη» οὐσιαστικά τήν πολιτιστική πολιτική τοῦ τόπου ἢ ἀπόσταση εἶναι ἀπαράδεκτα μεγάλη.

Τό ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ στράφηκε στή βοήθεια τῆς «παντοδυναμίας τοῦ κεφαλαίου» ἀπαλλοτριώνοντας τίς δικές του εὐθύνες. Πέρυσι, ὁ ὑπουργός Πολιτισμοῦ Θ. Μικρούτσικος δήλωνε,⁴ καί μέ ἀφορμή τά προβλήματα στήν ὑπόθεση τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅτι «τό ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ δέν ἐμπιστεύεται τό κράτος» καί συνακόλουθα πρότεινε νά δημιουργηθεῖ ἰδιωτικός φορέας πού θά προωθήσει τό θέμα τοῦ Μουσείου. Δήλωσε ἐπίσης ὅτι «ὁποῖος πεῖ ὅτι ὁ πολιτισμός δέν θέλει λεφτά, πρέπει νά κρεμαστεῖ ἀνάποδα». Τά χρήματα —20-25 δις. δρχ. παραπάνω— πού ζητοῦσε ἀπό τήν κυβέρνηση δέν τά βρῆκε, δύο προϋπολογισμοί πέρασαν, ἦρθε καί ὁ τρίτος, ἀπό τό κακό στό χειρότερο, καί τά μεγάλα λόγια ἀποδείχτηκαν ὅτι εἶχαν κοντά πόδια. Τό ὑπουργεῖο διατυπώνει ἰδέες, ἀλλά πέραν τούτου οὐδέν. Δέν μπορεῖ νά λύσει οὔτε στοιχειώδη θέματα, ὅπως αὐτό τῆς φύλαξης τῶν ἀρχαιολογι-

κῶν χώρων. Ἐχει παραδοθεῖ μοιρολατρικά στή διεκπεραίωση τῆς καθημερινῆς του γραφειοκρατίας καί σέ ἐκκλήσεις νά κινηθοῦν οἱ χορηγοί ὄχι μόνο στό πεδίο τῶν ἐκδηλώσεων, ἀλλά καί στά ζητήματα δημιουργίας πολιτιστικῆς ὑποδομῆς.

Ἔτσι εἶναι τά πράγματα, κι ἔτσι θά μείνουν, γιατί ἡ σχέση ἑνός λαοῦ μέ τήν τέχνη δέν διαμορφώνεται ἀπό τυχαῖα γεγονότα, ἀλλά μέσα ἀπό μακροπρόθεσμες κοινωνικές διαδικασίες σέ ὅλους τούς τομείς τοῦ ἐπιστητοῦ πού ἀφήνουν ὡς καταστάλαγμα τά πολιτιστικά δεδομένα μιάς ἐποχῆς.

Βρεθήκαμε σέ μιά ἐποχή πού ὁ πολιτισμός τῆς καθορίζεται ἀπό τή διαφήμιση, πού τήν ὀνομάζουν καί «ἐπικοινωνία» καί ἄς εἶναι μονόφωνη, μονόδρομη καί ἐπιλεκτικά φτιαγμένη νά διαδίδει ἕναν κόσμο πού τά πολιτιστικά προϊόντα του ἔχουν ἀξία ἐφόσον μποροῦν νά καταναλωθοῦν, εἶναι μόνον ἀξίες κατανάλωσης. Ἡ διαφήμιση ἔχει τήν τάση νά ὁμογενοποιεῖ τά ἀντικείμενα πού προτείνει. Καλλυντικά, ρούχα, αὐτοκίνητα καί τώρα πίνακες ζωγραφικῆς. Εἶναι τά δεκάδες σπίτια τῶν μεσαίων οἰκονομικά νοικοκυριῶν πού ἀπ' ἔξω ἔχουν παρακαρισμένη τήν Alfa Romeo, στό σαλόνι ὑπάρχει ἄσπρος καναπές, ἀπό πάνω του ἕνας Μυταράς καί στό τραπεζάκι μπροστά ἕνα κινητό. Αὐτή ἡ σχηματική εἰκόνα δίνει τό μέτρο μᾶς κουλτούρας κατανάλωσης, πού κάθε φορά παραλλάσσει ὄχι μέ τίς ἀνάγκες τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλά μέ τίς ἐπιχειρηματικές ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἔνταξη τῆς σχέσης μᾶς μέ τίς τέχνες στίς διαδικασίες τοῦ μάρκετινγκ μᾶς ὀδηγεῖ στό Μέγαρο ἢ τήν Πινακοθήκη, στό νά διαβάσουμε αὐτό τό βιβλίον —πύ σὺν ἤθεως τό ξέρουμε ἀπό τήν τηλεοπτική του διασκευή—, νά ἀκούσουμε αὐτόν τόν δίσκο μινιμαλιστικῆς μουσικῆς γιατί ὁ συνθέτης του ἦλθε στό Ἡρώδειο καί ἡ διαφήμιση μᾶς εἶπε ὅτι εἶναι πρωτοποριακός. Ἡ πληροφόρηση καί κατεύθυνση στίς τέχνες εἶναι ἀπό τά πάνω. Περιοδικά καί πολιτιστικές κινήσεις πού παλιότερα διαμόρφωναν τήν ἐναλλακτική πολιτιστική ἐνημέρωση ἔχουν πλέον ἐξαφανιστεῖ.

Τά προϊόντα μᾶς ἠλεκτρονικῆς βιομηχανίας, θαυμαστά στό εἶδος τους, ἀντικατέστησαν μέ τήν ποσότητα τῆς πληροφορίας τήν οὐσιαστική γνώση, ἀντικατέστησαν τήν πνευματική καλλιέργεια καί τό περιδιάβασμα στά δίκτυα. Τώρα ἕνα PC καί ἡ δυνατότητα νά «κάνεις σέρφ» στά διεθνή δίκτυα ὑποβάλλει τήν αἴσθησι ὅτι βρῖσκεσαι στόν κόσμο τῆς γνώσης, ἐνῶ στήν πραγματικότητα καταναλώνεις χρόνο γιά νά συλλέξεις πληροφορίες πού μπορεῖ νά σοῦ εἶναι καί ἀχρηστες ἢ πού καί ἂν ἀκόμα χρησιμεύουν στήν ἐργασία σου, σέ μιά ἐρευνητική προσπάθεια (ἢ καλύτερη περίπτωση, ἀλλά πόσοι χρησιμοποιοῦν τό Internet γι' αὐτό;), δέν μποροῦν ἀκόμα (ἴσως καί ποτέ) νά ταυτιστοῦν μέ τήν κριτική γνώση, τή διαδικασία τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας. Ἔτσι ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ μέχρι τώρα ἡ κατάσταση, τό «σέρφινγκ» στά δίκτυα δέν εἶναι παρά ἕνα ἀκόμα ἠλεκτρονικό παιχνίδι. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὅσο στήν ἐπιστήμη, στήν ἐρευνα καί στόν ἐπιχειρηματικό κόσμο χρησιμοποιοῦνται οἱ κατακτήσεις τῆς πληροφορικῆς, τόσο στήν καθημερινή καταναλωτική πρακτική αὐτές ἐξαντλοῦνται στά παιχνίδια, στό ρόζ βίντεο καί, στήν καλύτερη περίπτωση, στήν ἀλληλογραφία. Τό σφάλμα ἀπό τούς θεράποντες τῆς ἠλεκτρονικῆς ἐπανάστασης εἶναι ὅτι ἔχουν ταυτίσει τό μέσον μέ τό περιεχόμενο. Ἐχουν ταυτίσει τό PC καί τά δίκτυα μέ τήν γνώση, τήν κοσμοαντίληψη, τή θεωρία,

τή βίωση του πνευματικού γεγονότος. Είναι σαν να λέμε ότι, τηρουμένων τών αναλογιών, ο ηλεκτρικός λαμπτήρας, τό τρένο, τό τηλέφωνο, πού δοθήσαν τή διάδοση τής γνώσης, ταυτίζονται μέ τήν ίδια τή γνώση. Καί φυσικά τό μέσον, τό όποιοδήποτε μέσον δέν μπορεί νά αντικαταστήσει τήν ήδονή πού προσφέρει τό δύθισμα σέ ένα λογοτεχνικό βιβλίο, τή συγκίνηση μπροστά σέ έναν πίνακα του Σεζάν ή του Γκρέκο, τή μέθεξη σέ μία συναυλία ή σέ μία θεατρική παράσταση. Γιατί ή σχέση μέ τήν κουλτούρα (κάτι πού λωιδωρήθηκε από τούς πάσης φύσεως λαϊκιστές και επικριτές τών «κουλτουριάρηδων») δέν έπαψε ποτέ νά είναι μία σύνθετη διαδικασία.

Καί αυτή ή διαδικασία δέν άφορούσε και δέν άφορά μόνο τούς διανοούμενους, αλλά και τόν λαϊκό άνθρωπο, ό όποιος μέ τόν δικό του τρόπο διαμορφώνει αισθητικές αντίληψεις από τό τραγούδι, τό σινεμά, τό λογοτεχνικό βιβλίο, τό περιοδικό, πρίν όλ' αυτά τά αντικαταστήσει ή τηλεόραση, και τίποτα πλέον πέραν αυτής. Πρίν ό πολιτισμός τής εικόνας τής TV μονοπωλήσει τόν πολιτιστικό χώρο του σύγχρονου πολίτη. Γιατί άν γιά τόν μορφωμένο ή ποσοτική πληροφόρηση είναι ή φενακία τής γνώσης, γιά τόν λαϊκό άνθρωπο ή τηλεόραση είναι ή φενακισμένη βίωση του κόσμου. Γιατί πλέον ή καθημερινή κουλτούρα του μέσου ανθρώπου διαμορφώνεται από τόν κόσμο πού άντανακλά ή διαφήμιση, τά μέσα ενημέρωσης και τά νέου τύπου λαϊκά περιοδικά πού άσχολούνται και αυτά μέ τό χώρο τής TV.

Οί πολιτιστικές διεργασίες δέν είναι, δέν ήταν ποτέ ένας μονόδρομος, αλλά πάντα μία πορεία μέσα από συγκρούσεις και αντιπαράθεσεις, μία βιοματική κατά τό μάλλον ή ήττον πάλη μέ τίς μορφές και τά περιεχόμενα πού θέλουμε νά νομίζουμε ότι θά μάς αλλάξουν τόν περιβάλλοντα αξιακό μας χώρο. Φαίνεται ότι χάνουμε τήν πολυτέλεια αυτής τής μάχης. Ο πολιτισμός είναι ό τρόπος πού ζούμε, κι αυτός αλλάζει μέ τέτοιους ρυθμούς πού μερικές φορές μάς τρομάζει. Παραδοθήκαμε είτε σέ μία «κουλτούρα ανάγκης» πού περιλαμβάνει τά άπολύτως άπαραίτητα (τηλεόραση γιά ξεκούραση, έτοιμο φαγητό γιά διασκέδαση, έτοιμο «έργο τέχνης» γιά κατανάλωση) και μία «κουλτούρα προκάτ» πού άποβλέπει στό νά καταλαγιάσει τήν πολιτιστική μας δίψα μέ προκαθορισμένη έπιλογή και δοσμένα κριτήρια πρόσληψης, όσο και ευχαρίστησης. Οί πολιτιστικές εξελίξεις πέρασαν στό χώρο του κεφαλαίου, στα τμήματα μάρκετινγκ, δημόσιων σχέσεων και διαφήμισης. Τά πολιτιστικά γεγονότα άποπροσωποποιήθηκαν. Κανείς δέν ξέρει γιατί γίνεται αυτό ή τό άλλο, πέραν του ότι δηλώνει διοργανωτής. Δέν υπάρχουν, όπως παλιότερα, φορείς πού νά δέχονται τίς κοινωνικές ανάγκες και νά τροφοδοτούν τή μία ή τήν άλλη τάση δημιουργίας ενός πολιτιστικού γεγονότος. Η άφερεγγυότητα τής πολιτικής όπως και ή άπαξίωση του ιδεολογικού όράματος εξαφάνισαν και τό πάλοι ποτέ πολιτικό-ιδεολογικό κίνητρο γιά πολιτιστικές δράσεις, πού όσο κι άν κατακρίθηκε, και δικαίως πολλές φορές, όποτε ευδοκίμησε ταυτίστηκε μέ κορυφαίες στιγμές πολιτισμού.

Σήμερα ελάχιστοι μή κυβερνητικοί φορείς δημιουργούν, προτείνουν, παρεμβαίνουν στόν πολιτιστικό χώρο. Ο χάρτης τών πολιτιστικών γεγονότων διαμορφώνεται από δυνάμεις άπομακρυσμένες από τίς πραγματικές ανάγκες τών εργαζομένων και τίς προσδοκίες τους. Δέν σημαίνει πώς ό,τι πολιτιστικό παράγεται δέν έχει καλλιτεχνική ή άλλη αξία.

Δέν ύπακούει, όμως, σέ ιεραρχημένες κοινωνικές ανάγκες, πόσο μάλλον σέ δραματικές προοπτικές πού πάντα ήταν ή κινούσα αιτία μεγάλων πολιτιστικών αλλαγών. Τά όράματα έχουν αντικατασταθεί μέ τήν επιδίωξη τής προσέλευσης έντυπωσιακών όνομάτων στην πόλη, τήν ύπεροχή στή μάχη του ανταγωνισμού και τών έντυπώσεων, τήν ευημερία τών άριθμών σέ βάρος τών περιεχομένων και τών αξιών. Είναι γνωστό ότι τόσο οί κρατικές εκδηλώσεις όσο και αυτές τών φορέων είχαν κοινωνικό σκεπτικό, υπόκειντο σέ έλεγχο, σέ κριτική. Γιατί άπευθύνονταν σέ κοινό πού είχε σχέση συμπαθείας ή αντίθεσης μέ αυτούς, γιατί είχε απαιτήσεις, δικαιώματα και άπόψεις. Κοινό ιδεολογικά φορτισμένο, τό όποιο παρά τίς όποιες άγκυλώσεις ήξερε τί ζητούσε. Τώρα σέ ποιόν θά κάνεις κριτική; Στή χορηγό εταιρεία; Τί θά απαιτήσεις από τήν «Ίντρακόμ» ή τή «ΦΑΓΕ» γιά τίς όποιες πολιτιστικές προσφορές τους;

Άρα γιά νά επανέλουμε σέ αυτό πού άναζητούσαμε στην άρχή του άρθρου, στα κριτήρια εκτίμησης τών πολιτιστικών εξελίξεων και στα νέα δεδομένα, θά βλέπαμε ότι άλλαγές στό πολιτιστικό τοπίο έχουν πραγματοποιηθεί πολλές. Άλλάξαν τά ύποκειμένα δράσης στόν πολιτιστικό τομέα, άλλαξαν τά κίνητρα πρόσληψης του πολιτιστικού προϊόντος.

Μά πάνω άπ' όλα, αυτό πού άλλαξε είναι κάτι πού χάθηκε: ή συμμετοχή του πολίτη στό χώρο τής πολιτιστικής δράσης. Τό μεράκι νά φτιάξεις μία λέσχη, ένα συγκρότημα, μία παράσταση έχει καταπλακωθεί από όγκους τηλεοπτικής άδράνειας, τόνους μέσος τέλερ και άπειρα καλλιτεχνικά προϊόντα μιας χρήσης. "Ολ' αυτά τά ερασιτεχνικά σχήματα, οί προσπάθειες νά γνωρίσουμε τό ένα ή τό άλλο καλλιτεχνικό είδος, τά περιοδικά πού διάλεγαν, πρότειναν, συζητούσαν ή τσακώνονταν, οί παθιασμένες συζητήσεις γιά ένα φιλμ, γιά ένα βιβλίο, οί διαχωρισμοί σέ ομάδες τής «στρατευμένης», έρωτικής, νικημένης ή νικηφόρας ποιήσης δέν αντικαταστάθηκαν μέ καινούργιες διαμάχες, μέ νέα όράματα. Καί όσα γίνονται παραπαίουν, χωρίς συνδετικό ίστό μέ κοινωνικά ζητούμενα, χωρίς δραματικά ίστία. Οί άνθρωποι προσγειώθηκαν ή τούς προσγείωσαν νά ζούν μέ ψεύτικα λόγια και μηνύματα, νά μήν άναζητούν εκείνα, τά μικρά ίσως, πού κάνουν τή ζωή πραγματικά ουσιαστική.

Ο Τάκης Σινόπουλος σέ μία συνέντευξη του είχε πει πώς οί άνθρωποι δέν καταλαβαίνουν ότι τά περιττά είναι τά ουσιαώδη. Σήμερα είμαστε μάρτυρες τής διαδικασίας όπου τά περιττώματα γίνονται ουσιαώδη και τά πραγματικά ουσιαώδη περιττά.

1. Βλ. συζήτηση στή Βουλή τής επερώτησης του ΚΚΕ γιά τόν πολιτισμό, Αθήνα, Φλεβάρης 1995.
2. Π. Ζούνη, *Οίκ. Ταχυρόμος*, 9.2.95.
3. Σ. Χαϊκάλης, *Οίκ. Ταχυρόμος*, 29.12.94.
4. Συνέντευξη Τύπου του Θ. Μικρούτσικου, *Έλευθεροτυπία*, 11.9.94.



Χαλίλ Ίναλτζίκ,

Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, 1300-1600

Μετφ.: Μιχάλης Κοκολάκης. Ύπεύθυνοι σειρᾶς: Κ. Κωσῆς, Σ. Πετμεζάς. Ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, 1995.

Εἴκοσι δύο χρόνια μετά τήν πρώτη του ἔκδοση στό Λονδίνο, μεταφράστηκε στά ἑλληνικά τό κλασικό ἔργο τοῦ Χαλίλ Ίναλτζίκ γιά τή συγκρότηση καί ἀνάπτυξη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τό βιβλίο ἔχει ἤδη μεταφραστεί σέ πολλές γλώσσες καί ἀποτελεῖ βασικό ἔγχειρίδιο τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας.

Ὁ συγγραφέας του εἶναι, χωρίς ἐπιφύλαξη, ἓνας πολύ μεγάλος ἱστορικός τῆς Τουρκίας μέ διεθνή ἀκτινοβολία. Ἐχει ἐπεξεργαστεῖ καί δημοσιεύσει ἀνέκδοτες πηγές τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχείων καί ἔχει ἀσχοληθεῖ κυρίως μέ νόμους, σουλτανικά διατάγματα καθώς καί ἱεροδικαστικά ἀρχεῖα. Τά θεματολογικά του ἐνδιαφέροντα διατρέχουν πέντε αἰῶνες, ἀπό τίς ἀπαρχές τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους μέχρι τήν ἐποχή τῶν μεταρρυθμίσεων (1830-1839) καί ἐστιάζουν στήν πορεία τῆς ἐξάπλωσης καί τῆ συνακόλουθη κρατική δομή. Σ' αὐτή τή διάρκεια οἱ Ὀθωμανοί κατόρθωσαν νά συγκροτήσουν γεωγραφικά καί θεσμικά μιά ἐκτεταμένη πολυεθνική αὐτοκρατορία, ἀπό τήν Ἀδριατική μέχρι τήν Κασπία καί τή Μαύρη Θάλασσα καί ἀπό τήν Οὐγγαρία καί τήν Τρανσυλβανία ὡς τίς βόρειες ἀκτές τῆς Ἀφρικῆς καί τή Μέση Ἀνατολή. Ὅμως, ἀπό τά τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα, ὅταν δηλαδή ὁ κύκλος τῆς κατάκτησης ὀλοκληρώθηκε, τό ὀθωμανικό κράτος, πού εἶχε οἰκοδομηθεῖ μέ τήν ἰδεολογία καί τήν οἰκονομία τῆς ἐπέκτασης, μπῆκε χωρίς ἐπιστροφή στό δρόμο τῆς παρακμῆς.

Στό βιβλίο αὐτό, ὁ Χαλίλ Ίναλτζίκ παρουσιάζει τήν ἀνάπτυξη, τούς θεσμούς καί τήν ὀργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας κατά τήν «κλασική ἐποχή», τήν περίοδο δηλαδή τῆς ἐξάπλωσης, τῆς παγκόσμιας δυνάμεις καί τῶν μεγάλων σουλτάνων, καί γι' αὐτό συνοψίζει μέ τή μεγαλύτερη καθαρότητα τίς ἀρχές καί τούς στόχους τῆς ὀθωμανικῆς πολιτικῆς.

Ἡ κυρίαρχη νεοελληνική ἀντίληψη, μεταφέροντας τήν τραυματική μνήμη τῆς ἤττας, τῆς κατάκτησης καί τῆς ἐθνικῆς ταπεινώσης, ἔχει χαρακτηρίσει διά παντός τήν ἐποχή σκοτεινή καί ἀσυμβίβαστη μέ τόν ἥρωικό χαρακτήρα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Ἐχει ἐπιλέξει λοιπόν τήν ἀγνοία, καί κατά συνέπεια τίς παρεξηγήσεις καί τίς μυθολογίες γιά μιά πραγματικότητα πού ἀποτελεῖ τμήμα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καί πού ἐπηρέασε ἀναμφίβολα τήν ἐξέλιξη τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Πρὶν προχωρήσουμε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, θά θέλαμε νά θυμίσουμε ὅτι ὁ Ίναλτζίκ ἀντλεῖ τίς πληροφορίες

αὐτές του ἀπό τά ὀθωμανικά χειρόγραφα, δηλαδή ἀπό ἓνα ὕλικό πού παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες προσέγγισης ἀκόμη καί γιά Τούρκους ἱστορικούς, καθώς ἔχει καταχωρηθεῖ στή νεκρή γλώσσα τῆς ὀθωμανικῆς γραφειοκρατίας. Γι' αὐτόν τόν πρόσθετο λόγο τό ἔργο του ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σπουδαιότητα.

Τό βιβλίο χωρίζεται σέ τέσσερα μέρη. Στό πρῶτο παρουσιάζεται ἡ στρατηγική τῆς ἐπέκτασης, ἀναπτύσσεται τό χρονικό τῆς ἐξάπλωσης καί οἱ συγκυρίες πού ἐπέτρεψαν στή μεθοριακή ἡγεμονία τῶν Τούρκων νά ἀναδειχθεῖ σέ παγκόσμια δύναμη καί σέ ἡγετικό κράτος στόν ἰσλαμικό χῶρο. Στήν ἴδρυση βέβαια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἔπαιξε σημαντικό ρόλο ἡ ἰδέα τοῦ ἱεροῦ πολέμου καί ἡ συνολική ἀποδιάρθρωση τῶν περιοχῶν πού ὑποτάχθηκαν. Οἱ Ὀθωμανοί φρόντιζαν νά ἀποφεύγουν τή διεξαγωγή πολέμων σέ δύο μέτωπα καί νά ἐξασφαλίζουν τά νῶτα τους μέ κατάλληλες συμμαχίες. Ἀνάμεσα στούς παραδοσιακοῦς καί ἰσχυροῦς ἀντιπάλους ἦταν οἱ Οὐγγροι, οἱ Πέρσες καί οἱ Ἐνετοί, ἐνῶ ἀπό τά μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα προστέθηκαν οἱ Ρῶσοι. Ἀπό τήν πλευρά τῶν συμμάχων βρέθηκε ἡ γαλλική μοναρχία πού ἀπολάμβανε ἀπό πολύ νωρίς (μετά τῆς συμμαχίας τοῦ 1536) ἐλευθερία συναλλαγῶν στά ὄρια τῆς αὐτοκρατορίας.

Στά τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα, τό ὀθωμανικό κράτος εἶχε ἤδη ἀγγίξει τό ζενοῦ τῆς ἀκμῆς του, ἐνῶ συγχρόνως οἱ ἐπεκτατικοί πόλεμοι δέν ἦταν πιά νικηφόροι. Στό ἐξῆς ὀλόκληρο τό αὐτοκρατορικό σύστημα πού στηρίχθηκε στήν οἰκονομία τῶν κατακτημένων ἐδαφῶν καί τῆ στρατιωτική ἱεραρχία δέν μπόρεσε νά προσαρμοστεῖ στά νέα δεδομένα. Οἱ δρόμοι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀνακαλύψεων καί οἱ νέες ἰσορροπίες πού κυριαρχοῦσαν στή διεθνή σκηνή πρόκειται νά ἐπιβαρύνουν τά συμπτώματα παρακμῆς πού ἐκδηλώθηκαν.

«Ὅμως, οἱ ἴδιοι οἱ Ὀθωμανοί» σημειώνει ὁ Ίναλτζίκ, «πεπεισμένοι γιά τή θρησκευτική καί πολιτική τους ἀνωτερότητα, ἀγνόησαν τόν ὑπόλοιπο κόσμο. Δέν κατόρθωσαν ποτέ ν' ἀποσπαστοῦν ἀπό τίς ἀξίες καί τίς ἀπόψεις τῆς μεσανατολικῆς παράδοσης καί τοῦ ἱεροῦ νόμου π' ὅτις καθαγίαζε, καί δέν θέλησαν ποτέ νά καταλάβουν τή νοοτροπία ἀπό τήν ὁποία εἶχαν πηγάσει οἱ τεχνικές καί τά μέσα τῶν Εὐρωπαίων» (σελ. 98).

Στό δεύτερο μέρος ἀναπτύσσεται ὀλόκληρο τό φάσμα τοῦ διοικητικοῦ καί νομικοῦ μηχανισμοῦ, καθώς καί ἡ ὀρ-



γάνωση τῆς ἐξουσίας ἀπό τὰ ἀνάκτορα ὡς τῆς ἐπαρχίας. Ὁ Χαλίλ Ἰναλτζίκ ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιά ἕνα κράτος πού διατηρεῖ τῆς παλιές τουρκικές δοξασίες καί προσαρμόζει τὰ ἰδανικά τοῦ Ἰσλάμ στίς ἀρχές τῆς μεσανατολικῆς πολιτειακῆς συγκρότησης. Τό κράτος αὐτό ἐξισώνεται μέ τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ μονάρχη καί ἡ δικαιοσύνη θεωρεῖται ἀπαραίτητος ὄρος γιά τή μακροήμερευση του — κοντολογίς γιά τήν αὔξηση τῶν εἰσοδημάτων καί τήν ἐδραίωση τῆς δυνάμεώς του.

Ὀλόκληρο τό ἀγκυρόπημα δομεῖται στό περίφημο σύστημα τῶν τιμαρίων, ἡ ἀλλιώς σέ ἕνα καθεστῶς γαιοκτησίας στρατιωτικοῦ τύπου. Ἡ κατακτημένη γῆ καί τὰ εἰσοδήματα πού πραγματοποιεῖ ἀνήκουν στόν Σουλτάνο, ὁ ὁποῖος εἰσπράττει τὰ δικαιώματά του μέ μορφή φορολογικῶν προσόδων. Ἡ κεντρική ὀθωμανική ἐξουσία παραχωρεῖ γῆ (δηλαδή ἀγροτικά εἰσοδήματα) στούς πολεμιστές (σπαχήδες) μέ τή δέσμευση νά προσφέρουν στρατιωτικές ὑπηρεσίες ἀνάλογες μέ τήν ἔκταση τοῦ τιμαρίου τους. Σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, κατ' αὐτό τόν τρόπο ἐπιτυγχάνεται «ἐπιμερισμός τῆς κυριότητος», ἀφοῦ τό κράτος, ὁ σπαχίς καί ὁ καλλιεργητής χωρικός διατηροῦν ταυτόχρονα δικαιώματα στήν ἴδια γῆ. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, τό σύστημα δικαιοσύνης καί προστασίας πού ἐκφράζει ἡ ὀθωμανική νομιμότητα διασαλεύεται συνεχῶς ἀπό τῆς παραβιάσεις καί τῆς βαριές εἰσφορές πού ἐπιβάλλουν δικαστές καί ἀξιωματοῦχοι στούς ὑπηκόους.

Στό τρίτο μέρος περιγράφονται οἱ ἐμπορικοί δρόμοι, ἡ ὀργάνωση τῆς ἀγορᾶς, ἡ βιοτεχνική παραγωγή, οἱ συντεχνίες, τὰ μονοπώλια καί τὰ φιλανθρωπικά ἰδρύματα. Ἡ αὐτοκρατορία, κτισμένη στό σταυροδρόμι τριῶν ἡπείρων, γνώρισε πρῖν ἀπό τήν καθιέρωση τῶν νέων θαλάσσιων ὁδῶν λαμπρή ἐμπορική κίνηση. Πάνω στό δρόμο τοῦ ἱρα-

κού μεταξιοῦ καί τῶν μπαχαρικῶν συγκέντρωνε τό ἐνδιαφέρον μουσουλμάνων καί Εὐρωπαίων ἐμπόρων. Τήν ἐποχή αὐτή τὰ θαλασσινά δρομολόγια εἶχαν ἀρχίσει νά ἀποκοτῶν σταδιακά τήν ἴδια σημασία μέ τὰ χερσαία.

Ζάχαρη, μπαχαρικά, μεταξωτά καί βαμβάκερά, αἰγυπτιακά λινά, ρύζι, συριακά σαπούνια καί μεσογειακά τρόφιμα ξεκινούσαν ἀπό τόν Νότο γιά νά ἀνταλλαγοῦν στόν Βορρά μέ γοῦνες, σκλάβους, ἀλάτι καί σιτάρι ἀπό τὰ ὄρη λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας. Μέχρι τό 1569 τό ἐμπόριο τῆς Μεσογείου βρισκόταν στά χέρια τῆς ἐνετικῆς θαλασσοκρατορίας. Ὡστόσο, ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ αἰῶνα, ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία καί ἡ Ὀλλανδία συμμετεῖχαν ἐνεργά καί περιορίζαν ὀλοένα καί περισσότερο τοῦς Ἐνετούς. Θά θέλαμε ἐδῶ νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι πολύ συχνά οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῶν νησιῶν καί ἄλλων παράλιων περιοχῶν δρέθηκαν στό ἐπίκεντρο ἐχθροπραξιῶν, συνθηκῶν ἢ παραχωρήσεων πού προκαλοῦσε ὁ διαρκῆς ἀνταγωνισμός τῶν Ὀθωμανῶν καί τῶν εὐρωπαϊκῶν ναυτικῶν δυνάμεων γιά τήν κυριαρχία στήν Ἀνατολική Μεσόγειο.

Τό τέταρτο καί τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου πραγματεύεται τόν ἰδιόμορφο χῶρο τῶν ὀθωμανικῶν γραμμάτων. Στή μουσουλμανική ἀντίληψη, ἀποστολή τοῦ κράτους εἶναι ἡ ἐφαρμογή τοῦ ἱεροῦ νόμου καί στόχος τῆς γνώσης ἡ γνωριμία μέ τόν Θεό. Ἡ ὀλοκληρωτική ἐπικράτηση τῆς ἰσλαμικῆς σκέψης κατέληξε νά ἀναχαιτίσει τήν πρόοδο τῆς γνώσης καί τῆς ἐπιστήμης καί νά προσανατολίσει τήν ἀντιπολίτευση καί τόν κοινωνικό προβληματισμό στό μονόδρομο τῶν αἰρέσεων καί τὰ κηρύγματα φανατικῶν οὐλεμάδων («σοφοί» μουσουλμάνοι διδάσκαλοι). Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ προσχώρησε στίς τάξεις τοῦ μυστικισμοῦ καί τῶν αἰρέσεων, ἐνῶ οἱ κύκλοι τῶν διανοουμένων καί τῆς ἐξουσίας εἶχαν υἱοθετήσει τῆς παραδόσεις τῆς ἀρα-

Μαρία Κουμαριανού
**Η Άφρική μέσα από τό ποιητικό
έργο του Λέοπολντ Σενγκόρ,
(Μύθοι, πραγματικότητα και
συμβολισμός)**

Έκδόσεις Παρουσία, 1995

Ο Λ.Σ. Σενγκόρ είναι ένας μεγάλος Σενεγαλέζος ποιητής του οποίου τό έργο είναι ελάχιστα γνωστό στό έλληνικό αναγνωστικό κοινό, αφού λίγα από τά ποιήματά του έχουν μεταφραστεί στό έλληνικά. Τό βιβλίό τής Μ. Κουμαριανού παρουσιάζει τό έργο του ποιητή μέσα από τούς έξής στόχους: παρουσίαση του γενικού πολιτισμικού πλαισίου μέσα στό οποίο κινείται ο Σενγκόρ και τών στοιχείων που τόν επηρέασαν. Άπόπειρα κατανόησης τής ποίησης του Σενγκόρ ως γυχικής έκφρασης και ως ιστορικής καταγραφής τών διαφόρων στιγμών τής ύπαρξής του. Παρουσίαση τής ποιητικής και τής αισθητικής του Σενγκόρ στό γενικότερο πλαίσιο τής αφρικανικής αισθητικής. Επιπλέον, τό βιβλίό τής Μ. Κουμαριανού είναι διανθισμένο μέ άποσιάσματα τών ποιημάτων του Σενγκόρ που μετέφρασε ή συγγραφέας του βιβλίου. Έκτός από τό βιβλίό τής Μ. Κουμαριανού στην έλληνική γλώσσα μπορούμε νά βρούμε τόν Σενγκόρ στις συλλογές: *Νέα Παγκόσμια Ποιητική Άνθολογία*, Διόσκουροι, *Η ποίηση τής Μαύρης Άφρικής*, Ροές, 1992, *Άνθολογία Νέων ποιητών*, Έγνατία, Θεσσαλονίκη 1969.

Γ.Π.

δικής και περσικής λογιούσης. Τά παλαιά τουρκικά κοινωνικά και πολιτισμικά ιδεώδη διασώθηκαν μέσα στό τάγματα τών δερβίσηδων, που διώχθηκαν άνηλεώς από τό όθωμανικό κατεστημένο.

Ο Χαλίλ Ίναλτζίκ, αλλά και άλλοι ιστορικοί και κοινωνιολόγοι ύποστηρίζουν ότι οι θρησκευτικές αυτές σχέτες διατήρησαν παλαιές σαμανιστικές δοξασίες συνδυασμένες μέ χριστιανικά έθιμα τών βαλκανικών λαών. Και ακόμη ότι διαφύλαξαν τό καθεστώς φιλελευθερισμού που χαρακτηρίζει τήν προϊσλαμική τουρκική κοινωνία. Όμως, όταν στόν 20ό αιώνα ή αυτοκρατορία καταλύθηκε, οι Τούρκοι έθνικιστές επέστρεψαν άναγκαστικά σ' αυτή τήν παράδοση για νά οικοδομήσουν τά νέα πρότυπα του έθνους και νά κατασκευάσουν τή σύγχρονη τουρκική γλώσσα. Θά πρέπει έδώ νά έξηγήσουμε ότι ή τουρκική γλώσσα είχε εκτοπισθεί από τήν όθωμανική έλίτ στους άγροτικούς πληθυσμούς τής Άνατολής και ή γραφή είχε καταργηθεί. Μετά τόν προσηλυτισμό στό Ίσλάμ, είχε επιβληθεί ή άραβική γραφή και ή επίσημη γλώσσα άποτελούσε ένα κράμα άραβοπερσικών επιδράσεων.

Κάτω από τό φώς τών παραπάνω παρατηρήσεων αλλά και όλων τών πληροφοριών που παρουσιάζονται στό προηγούμενα κεφάλαια, άποκρυστογραφείται ή διαδρομή πολλών από τίσ σύγχρονες όψεις τής γειτονικής Τουρκίας: ή έπιτυχής δημαγωγία τών ισλαμιστών, οι λαϊκές έξεγέρσεις και οι διωγμοί τών Άλεβιτών, ή στρατοκρατική δομή, ο αυταρχισμός και ή περίφημη έκδοχή τής τουρκικής «Μεγάλης Ίδέας», ή νοσταλγία δηλαδή τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και τό «ιδανικό» τής επέκτασης.

Ο συγγραφέας διατρέχει μέ πληρότητα και συντομία τεράστιο όγκο γεγονότων και πληροφοριών, και καθώς διαν-

θίζει τίσ αναλύσεις μέ ιστορικά άνέκδοτα, άποδεικνύει πως ένα σοδαρό σύγγραμμα μπορεί συγχρόνως νά άποτελεί εύχάριστο άνάγνωσμα. Άκόμη και όταν οι έρμηνείες του παρασύρονται (σύμφωνα μέ τόν μεταφραστή) από τίσ ιδεολογικές άναζητήσεις τής χώρας του, ακόμη και όταν παρουσιάζεται γοητευμένος από τίσ όθωμανικές άρχές τής κλασικής περιόδου, παραμένει ένας μεγάλος και μετριοπαθής ιστορικός του τόπου μας.

Η έλληνική έκδοση περιλαμβάνει χάρτες, γενεαλογικό πίνακα τής όθωμανικής δυναστείας, συνοπτικό χρονολογικό πίνακα τής αντίστοιχης ιστορίας, βιβλιογραφία, γλωσσάρι όθωμανικών όρων, καθώς και ένα σχετικά πρόσφατο κείμενο¹ του συγγραφέα για τήν όργάνωση τής άγροτικής παραγωγής και τή σχέση κράτους και χωρικών στό όθωμανικό μοντέλο.

Σχετικά μέ τή μετάφραση, θά θέλαμε νά έπισημάνουμε ότι ή μεταγραφή όθωμανικών όρων στό έλληνικά, όταν οι τελευταίοι έχουν άποκτήσει στή γλώσσα μας διαφορετικό νόημα, προκαλεί παρεξηγήσεις. Για παράδειγμα, είναι σαφώς παρακινδυνευμένη ή άπόδοση: «Στά 1441-1442 ο Ίωάννης Ούνυάδης νίκησε τά ρουμελιώτικα στρατεύματα που είχαν εισβάλει στην Τρανσυλδανία» (σελ. 44), καθώς και «Στή Ρούμελη και στό έδαφη δόρεια τής Μαύρης Θάλασσας, τά βαριά έμπορεύματα μεταφέρονταν μέ κάρα...» (σελ. 252), έφόσον δέν έχει διασαφηνισθεί, ούτε στό γλωσσάρι, ότι ο όθωμανικός όρος Ρούμελη σημαίνει τό ευρωπαϊκό έδαφος τής αυτοκρατορίας και παράγεται από τή λέξη Rum (Ρωμαίος). Σοδαρή παρανόηση προκαλεί επίσης ή παρακάτω πρόταση που έπιχειρεί νά εκφράσει έναν από τούς λόγους παρακμής τής αυτοκρατορίας: «Άπέναντι στή μερκαντιστική οικονομική τακτική τών ευρωπαϊκών δυναμειών τής έποχής, οι Όθωμανοί ιθύνοντες παρέμειναν προσηλωμένοι στην πολιτική τής ελεύθερης άγοράς, έχοντας ως κεντρικό τους στόχο νά εξασφαλίσουν στην έσωτερική άγορά τήν επάρκεια τών άναγκιών ειδών» (σελ. 97). Η πρόταση συγκρούεται μέ τόν έαυτό της, τήν όθωμανική οικονομική πρακτική αλλά και μέ τήν άνάλυση του ίδιου του συγγραφέα στό αντίστοιχο κεφάλαιο: «Η άνάγκη νά εξασφαλισθεί ο άπόσκοπος άνεφοδιασμός τής πόλης, του παλατιού και του στρατού μέ τροφή και τών τεχνιτών μέ πρώτες ύλες, εϋθύνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό για τόν άυστηρά μονοπωλιακό χαρακτήρα τής όθωμανικής οικονομίας και τόν άσφυκτικό έλεγχο του κράτους στό έμπόριο τών ειδών πρώτης άνάγκης... Τό κράτος ήλεγχε και ρύθμιζε τό καθετί, από τόν μακρινό παραγωγό μέχρι τόν τελικό λιανοπωλητή τής Κωνσταντινούπολης» (σελ. 249).

Κλείνοντας τήν περιγραφική παρουσίαση του βιβλίου, θά θέλαμε νά επαναλάβουμε ότι ή όθωμανική ιστορία δέν είναι άναγκαστικά ή δάρβαρη και έξωτική περιπέτεια τών βαλκανικών λαών κάτω από τήν όθωμανική τυραννία, αλλά ένα πολύτιμο εργαλείο για νά κατανοήσουμε τίσ παραδόσεις, τούς μετασχηματισμούς και τίσ αντιθέσεις σ' αυτή τήν περιοχή.

Μάρθα Πύλια

1. Τό κείμενο μέ τόν ίδιο τίτλο (*Χωριά, χωρικοί και κράτος*), παρουσιάστηκε για πρώτη φορά χωρίς τήν εισαγωγή και τόν έπίλογο, στην Κωνσταντινούπολη, στό Διεθνές Συνέδριο για τήν Κοινωνική και Πολιτική Ίστορία τής Τουρκίας, που έγινε στό Πανεπιστήμιο του Μαμαρά, τόν Αύγουστο του 1989.

Θόδωρος Πανάγος

ΑΥΤΑ ΕΧΟΥΝ ΤΑ ΥΠΟΓΕΙΑ, ΜΗ ΓΕΛΑΣ! Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1996, σ. 209

Αὐτά ἔχουν τὰ ὑπόγεια, Μή γελᾶς! εἶναι ὁ τίτλος ἑνὸς βιβλίου πού κυκλοφόρησε πρόσφατα καὶ ἔχει ὡς θέμα τὴν καθημερινή ζωή στήν Ἀντίσταση κατά τήν περίοδο 1941-1944. Πρόκειται γιά ἕνα κείμενο, πού χωρίς νά εἶναι διωματικό, προσπαθεῖ νά συνδυάσει τήν ἀφήγηση ιστορικών γεγονότων, τήν καταγραφή πολιτικῶν ἀπόψεων καί κρίσεων καί τή λογοτεχνική ἔκφραση μέ βοήθῃ τήν παράθεση ἀποσπασμάτων ἀπό ντοκουμέντα τῆς ἐποχῆς. Σκοπὸς τοῦ συγγραφέα εἶναι, ὅπως σημειώνει στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, νά μᾶς «ξεναγήσει» ὄχι στὰ πολεμικά μέτωπα ἀλλὰ «στὰ μετόπισθεν», γιατί «ἐκεῖ δοκιμάζονται καθημερινὰ οἱ δυνάμεις καί τὰ ἰδανικά τῆς Ἀντίστασης, ἐκεῖ ἀποκαλύπτονται ἀπὸ κάθε πλευρὰ τὸ μεγαλεῖο καί οἱ ἀδυναμίες τῆς». Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου ἀναφέρει ὅμως ὅτι δὲν ἐπιδιώκει νά γράψει μιά ἱστορική μελέτη, «τὸ ἱστορικό σκηνικό εἶναι ἡ πρόφαση», ὁ καμβάς δηλαδή πᾶνω στὸν ὅποιο θὰ κεντρήσει τὴν ἀφήγησή του. Τὸ ὕψος τῆς γραφῆς εἶναι γλαφυρό, ἐνῶ συχνά-πυκνά γίνεται περιπατητικό καί εἰρωνικό, κυρίως ὅταν θεωρεῖ ὅτι πρέπει νά προβάλλει ἢ νά δικαιώσει κάποιες ἀπόψεις του πού σχετίζονται μέ τὴ λειτουργία τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων ἢ μέ τὶς μεθόδους παρέμβασης τοῦ ΚΚΕ στὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές θὰ μπορούσαν νά ὀδηγήσουν στὴ διαπίστωση ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἕνα βιβλίο πού ἀσχολεῖται μέ τὴν Ἀντίσταση, γραμμένο ἀπὸ τὴν ὀπτική γωνία ἑνὸς εὐαίσθητοποιημένου στὸ θέμα ἀνθρώπου, πού νιώθει μέ τὸν τρόπο του τὴν ἀνάγκη νά συμβάλει ὥστε νά κρατηθεῖ ζωντανή ἡ μνήμη, ἐνῶ παράλληλα ἐπιθυμεῖ νά συνεχιστεῖ ὁ προβληματισμὸς γιά ζητήματα πού ἐξακολουθοῦν νά ἀπασχολοῦν τὴν Ἀριστερά καί τοὺς ἀριστερούς.

Βέβαια, μελέτες, μαρτυρίες, ἀφηγήσεις, δικαιοδικές ἢ ἐπικριτικές, γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς Ἀντίστασης ἔχουν ἐκδοθεῖ —ἰδίως μετὰ τὴ μεταπολίτευση— πολυάριθμες. Ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἀλλὰ καί τὸ πρόβλημα πού ταυτόχρονα ἀνακύπτει θρῖσκεται, νομίζω, στὸν τρόπο πού ἔχει ἐπιλέξει ὁ συγγραφέας νά χρησιμοποιήσει τὶς ἀρχαικές πηγές πού εἶχε στὴ διάθεσή του. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἄλλωστε ἀπασχολεῖ καί τὸν ἴδιο, ἀφοῦ στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου παραδέχεται ὅτι «εἶναι πιθανὸ νά ἐκφραστοῦν ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μέ τὴ νομιμότητα τῆς μεθόδου» (σ. 8). Στὶς ἐπιφυλάξεις αὐτές θὰ θέλαμε νά σταθοῦμε λίγο.

Τὸ ἀρχαικὸ ὕλικό πού χρησιμοποίησε ὁ συγγραφέας δὲν ἦταν ἕως σήμερον γνωστὸ, καθὼς ἀνῆκε σὲ μιά ἰδιωτική

συλλογή. Πρόκειται, ὅπως ἀναφέρει, γιά «ἐπίσημα ἔγγραφα ΕΑΜικῶν ἐπιτροπῶν καί μεραρχιῶν τοῦ ΕΛΑΣ, προσωπικές ἀναφορές καπεταναίων καί μεσαίων ἢ κατώτερων στελεχῶν πού ἀγωνίζονται στὸν κάμπο καί τὶς πόλεις, ἐπιστολές καί σημειώματα «ἀνωνύμων» ΕΑΜιτῶν ἢ καί «φίλα προσκειμένων» χωρικών, προκηρῦξεις χειρόγραφες ἢ δακτυλογραφημένες, ἔφημερίδες ΕΛΑΣίτικων τμημάτων κλπ.» (σ. 10), καί μεγάλο ἀριθμὸ φωτογραφιῶν τῆς ἐποχῆς, μιά ἐπιλογή ἀπὸ τὶς ὁποῖες δημοσιεύονται καί στὴν ἐκδοση γιά τὴν ὁποία μιλάμε. Τὸ ὕλικό αὐτὸ, τὸ ὁποῖο κατὰ κύριο λόγο ἀφορᾷ τὴν περιοχή τῆς Θεσσαλίας, εἶχε συλλέξει ὁ Θωμᾶς Σούλης (Δῆμος Σουλιώτης), δικηγόρος καί παλιὸ στέλεχος τοῦ ΕΑΜ, καί ἡ οἰκογένειά του διέθεσε στὸν Θ. Πανάγο νά τὸ χρησιμοποῖ στὸ βιβλίο του.

Ἡ διάρθρωση τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Τὸ κείμενο εἶναι χωρισμένο σὲ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἐπιμερίζονται σὲ νοηματικές ἐνότητες πού ὁ συγγραφέας τὶς ὀνομάζει «εἰκόνες». Οἱ τελευταῖες, μέ τὴ σειρά τους, εἶναι χωρισμένες σὲ μικρότερα τμήματα, τὸ θέμα τῶν ὁποίων ὀρίζεται σὲ σύντομους τίτλους. Ὁ συγγραφέας σὲ κάθε τέτοια ἐνότητα ἀσχολεῖται μέ ἕνα θέμα σχετικὸ μέ τὴν Ἀντίσταση, παραθέτει ἀπόψεις καί σκέψεις του, ἐνῶ ἐνδιάμεσα παρεμβάλλει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πού ἔχει στὴ διάθεσή του, χωρίς καμία χρονολογική, νοηματική ἢ ἄλλη κατάταξη. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα παρατίθενται γιά νά ἐπισημωθοῦν τὶς ἀπόψεις πού ἔχει ἤδη διατυπώσει ὁ συγγραφέας ἐνῶ συχνότατα, κυρίως ὅταν χρησιμοποιοῖ ἐπιστολές, διατυπώνει κρίσεις γιά τὴν ψυχολογική κατάσταση καί τὰ συναισθήματα τῶν προσώπων πού ἀναφέρονται σὲ αὐτές. Μέ αὐτὸ τὸν τρόπο, ὅμως, δὲν χρησιμοποιεῖται ἡ μαρτυρία τῆς ἐποχῆς ὡς πηγὴ πληροφόρησης καί γνώσης, ἀλλὰ μετατρέπεται σὲ εὐπλάστη ὕλη, πρόσφορη νά τὴν πλάθουμε κατὰ τὸ δοκοῦν καί νά τῆς δίνουμε τὸ σχῆμα πού ἐπιθυμοῦμε. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ δὲν ἔχει σχέση μέ τὴν παράθεση ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἔντυπα ἢ ἄλλα ντοκουμέντα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἐξελίσσεται ἡ δράση τοῦ κειμένου, εὔρημα πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ κατὰ καιροὺς στὴ λογοτεχνία (στὸ νοῦ μου ἔρχεται ὁ Τζῶν Ντὸς Πάσος καί πρόσφατα στὴν Ἑλλάδα ὁ Θ. Βαλτινός, ἢ ὁ Μισέλ Φάις), γιατί στὴν περίπτωσή αὐτὴ τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔντυπα ἀπλῶς παρατίθενται καί λειτουργοῦν ὡς φλῆγες πού μᾶς δίνουν στιγμιαῖες εἰκόνες μιᾶς κοινωνίας. Ἀντίθετα, στὸ βιβλίο γιά τὸ ὁποῖο μιλάμε, τὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ ἔγγραφα χρησιμο-

ποιούνται από τόν συγγραφέα ως απολήξεις τών θέσεών του ή ως εργαλεία ανατροπής απόψεων πού θεωρεί ως έδραιωμένες. Μέ αυτό τόν τρόπο, όμως, οί συντάκτες τών έγγράφων γίνονται —χωρίς νά τό είχαν βέβαια φανταστεί όταν συνέτασσαν τά κείμενά τους— συμμετοχοί καί συν-συγγραφείς σέ μία αφήγηση πού πιθανόν είναι ξένη πρós τούς ίδιους καί τίς απόψεις τους, γίνονται πρόσωπα ενός δράματος πού δέν είναι τό δικό τους δράμα.

Τό ζήτημα τής επιλεκτικής ή ιδεολογικής χρήσης τών πηγών έχει τεθεί σέ διάφορες ευκαιρίες από τή σύγχρονη ιστοριογραφία. Βέβαια έδω δέν έχουμε νά κάνουμε μέ μία ιστορική μελέτη. Νομίζω, όμως, ότι τό πρόβλημα είναι τό ίδιο από τή στιγμή πού τά παραθέματα από τά κείμενα τής εποχής χρησιμοποιούνται ακριβώς γιά νά τεκμηριώσουν τούς συλλογισμούς του συγγραφέα καί νά φέρουν στό φώς, όπως υποστηρίζει, «παρεξηγημένες» πλευρές του ΕΑΜικού

κινήματος, επιδιώκουν δηλαδή τελικά νά αποκαταστήσουν τήν υποτιθέμεμη ιστορική αλήθεια.

Δέν αναφερθήκαμε καθόλου στήν ούσία τών απόψεων πού υποστηρίζει ο συγγραφέας γιά τήν Αντίσταση. Πιστεύω ότι εντάσσονται καί αυτές στόν ευρύ διάλογο πού εξακολουθεί νά παραμένει ανοικτός καί γόνιμος, κυρίως στους κόλπους τής Αριστεράς. Στόχος του σημειώματος αυτού ήταν νά επικεντρωθεί στίς επιφυλάξεις «περί τής μεθόδου». Νά σημειώσουμε ακόμη ότι τό σύνολο του αρχαικού υλικού, πού επιλεκτικά γίνεται χρήση του στό διδλίο, τακτοποιείται, όπως αναφέρει ο συγγραφέας, από τήν κα Υπατία Σούλη. Άς ελπίσουμε ότι σύντομα θά καταστεί ευχερής ή πρόσβαση κάθε ενδιαφερομένου στήν αρχαική συλλογή ώστε νά προστεθεί μία ακόμη πολύτιμη γιά τήν ιστορία τής Αντίστασης πηγή.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Anne Sexton

Έρωτικά καί άλλα ποιήματα

Εισαγωγή-μετάφραση: Κατερίνα Σχινά
Ποίηση, τεύχος 6, Φθιν.-Χειμ. 1995

Νιώθω νά όφειλω χάριτες στήν Κατερίνα Σχινά πού μεσολάβησε γιά τή συνάντηση μέ τήν ποίηση τής Άνν Σέξτον.

Άγνωστη ως σήμερα στό έλληνικό κοινό, ή Αμερικανίδα ποιήτρια —γεννήθηκε στό Νιούτον τής Μασσαχουσέττης τό 1928 καί αυτοκτόνησε τό 1974— βρίσκει τώρα τούς καλύτερους όρους γιά τή γλωσσική μετοίκηση.

Τό πουλί τής φιλοδοξίας

Κι έτοι φτάσαμ' έδω
άνπνια στίς 3.15 π.μ.
τό έκκρεμές σημαίνει μηχανικά

σάν δάτραχος, πού ακολουθεί
ένα ήλιακό ρολόι, μαγκώνει όμως
κάθε φορά στό τέταρτο τής ώρας

Η υπόθεση τών λέξεων μέ κρατάει ξύπνια.
Πίνω σοκολάτα,
αυτή τή ζεστή σκούρα μανούλα.

Θά μου άρεσε μία άπλή ζωή
κι όμως, όλη τή νύχτα στοιδιάζω
ποιήματα σ' ένα μακρύ κοντί.

Είναι τό κοντί τής άθανασίας μου,
τό αποταμιευτικό μου σχέδιο,
τό φέρετρό μου. (...)

Άπό τή συλλογή *The Book of Folly* |1972|

Δηώ Καγγελάρη

Ι ραφή άφοπλιστικής άμεσότητας πού έχει γιά έθνος της τόν έρωτα. Κάτοικοί του τά κορμιά τών έραστών· βασικός καί ό γυναικείος πληθυσμός· ύμνει τή γυναικεία φύση αλλά καί δηλώνει τήν κούρασή της γιά τό «φύλο τών πραγμάτων»· κόπωση κι από τήν «υπόθεση τών λέξεων». Ένώ ένας ήχος ύπαρξιακής άγωνίας διαπερνά κάθε τόσο τόν ορίζοντα σάν εκείνη τή σπασμένη τσεχωφική χορδή. Συγκίνηση όπως μέ τήν πρώτη άνάγνωση τής Μάτσης Χατζηλαζάρου.

Ένα δείγμα:

ΕΜΕΙΣ

Ήμουν τυλιγμένη σέ μαύρη
γούνα καί άσπρη γούνα καί
μέ έγδυσε καί μετά
μ' έβαλες μέσα στό χρυσό φώς
καί μετά μέ έστεψες
ένω τό χιόνι έπεφτε έξω
άπ' τήν πόρτα σέ διαγώνιες ριπές.
Ένώ ένα χιόνι είκοσι πέντε εκατοστά
έπεφτε όπως τ' άστέρια
σέ μικρές νιφάδες άσβεστίου
είμαστε μέσα στά σώματά μας
(αυτό τό δωμάτιο πού θά μās θάψει)
κι έσύ ήσουν μέσα στό σώμα μου
(αυτό τό δωμάτιο πού θά ζήσει πού πολύ από μās)
καί στήν αρχή έτριψα τά πόδια σου
μέ μία πετσέτα νά τά στεγνώσω
γιατί ήμουν ή σκλάβα σου
καί τότε μέ είπες πριγκίπισσα.
Πριγκίπισσα!

Ὦ, τότε
σηκώθηκα ὄρθια μέσα στό χρυσό μου δέγμα
καί ξεφορτώθηκα τούς ψαλμούς
καί ξεφορτώθηκα τά ρούχα
κι ἐσύ ἔλυσες τό χαλινάρι
ἔλυσες τά νεφρά
κι ἐγώ ἔλυσα τά κουμπιά,

τά κόκαλα, τίς παρεξηγήσεις,
τίς κάρτες ἀπό τή Νέα Ἀγγλία
τίς γεναριάτικες νύχτες τῆς δέκατης ὥρας
καί ψηλώσαμε σάν στάχια
στρέμματα ὀλόκληρα ἀπό χρυσάφι
καί θερίσαμε,
θερίσαμε.

Ἀπό τή συλλογή *Love Poems* |1969|



ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Σκοτώνοντας τίς σκέψεις μου

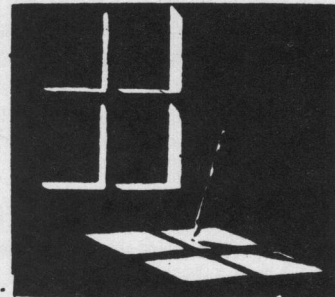
Μέ ἀφορμή τό ἄρθρο τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη «Νά σκοτωθοῦμε; Σύμφωνοι. Ἀλλά πῶς νά σκοτώσουμε;», δάξω σέ στοίχιση κάποιες σκέψεις μου πού καταδρομοῦν ἐντός τοῦ κρανίου μου προσπαθώντας νά καταλάβουν τά ὑψώματα τῆς διόρασής μου πάνω στά ὁποία «χέζω» ψηλά κι ἀγναντεύω» ἕναν κόσμο ἄλλο, ἢ μᾶλλον τοῦτον ἀλλά ἀλλιῶς. Καί φυσικά σημαδεύω αὐτές τίς σκέψεις, γιατί ὅπως εἶπε κι ὁ Κρισναμούρτι: Ἔστω καί μία σκέψη δηλητηριάζει τή ζωή.

Σκοτώνουν τά ἄλογα ὅταν γεράσουν, καί ἐπίσης οἱ ἴδιοι σκοτώνουν τίς ὥρες τους, ἀλλά καί σκοτώνονται στή δουλειά. «Ἄγγελος θανάτου μοῦ ζέστανε τό στρώμα μου». Ἀλλά ἐγώ ἔτσι κι ἀλλιῶς «στρώνω τό στρώμα μου γιά δυό» ἀφοῦ ὁ δρόμος, πάλι ἔτσι κι ἀλλιῶς, γιά τήν κόλαση εἶναι στρωμένος μέ καλές προθέσεις.

Μπορεῖ λοιπόν στήν Τουρκία ὁ μιλιταρισμός νά εἶναι πρωτογενής, ὅμως οἱ Τούρκοι δέν ἔχουν τά ἔθνικα κόμπλεξ τά δικά μας: ἀπόγονοι τοῦ Μεγαλέξανδρου καί τέτοιες πίτες. Θεωρῶ ὅτι ἡ συλλογιστική: οἱ Τούρκοι εἶναι οἱ κακοί, ἐμεῖς οἱ καλοί, εἶναι εὐκολη ἕως ἀκατέργαστη. Αὐτή εἶναι ἡ ἰδεολογία

τῆς ΕΥΠ. Δέν πρέπει νά ἔναι καί ἐνός ἱστορικοῦ ὁ θυρεός. Κι ὅμως, ἡ Τουρκία μέ τήν ὥραία αὐτή σημαία, βγάζει πρωθυπουργό μιά ὁμορφη γυναίκα. Στήν Ἑλλάδα μόνο μέχρι τῆς Μερκούρη φτάσαμε. Δέν εἶμαι φιλότουρκος. Σιχαίνομαι τόν μιλιταρισμό καί ἐκείγια καί ἐδώγια. Ὁ μιλιταρισμός ἔτσι κι ἀλλιῶς ἔχει φάει αὐθεντικά τά ψωμιά του, τήν ὥρα τῆς ἀνακάλυψης τῆς δόμδας νετρονίου. Ὁ κύκλος αἵματος 3.000 χρόνων ἀπό τούς Ἀτρείδες ἔκλεισε. Τό πατριαρχικό ἱμπεριαλιστικό μοντέλο δέν μένει πιά ἐδῶ. Εἶναι ἀκόμη ἀλλά ἡ αὐθεντικότης μετώκησε. Μετατοπίστηκε, μετακόμισε. Ἡ κεκτημένη ταχύτητα εἶναι δυνατή ἀκόμη, ὅπως δυνατή εἶναι καί σ' ἕνα πτώμα πού ἀκόμη μακραινόν τά νύχια του.

Πρὶν τούς Ἀτρείδες ἦταν ἡ Κνωσός. Πολιτισμικό τό μοντέλο, εἰρηνιστικό, ἁρμονικό. Οἱ τύρανοι τῶν Ἀθηνῶν μέ τόν Πεισίστρατο μπροστά παραποίησαν τά πάντα. Ἡ θεά μέ τά φίδια ἔγινε Ἀθηνά. Κανείς δέν μιλάει γιά τήν Κνωσό. Γι' αὐτό μιλοῦν γιά τόν Ἀνδρόνικο κι ὄχι γιά τόν Νικόλα Πλάτωνα πού ἔσκαψε τή Ζάκρο. Ἐ, λοιπόν, ναί: οἱ Τούρκοι ἔχουν δίκιο καί στίς τρεῖς περιπτώσεις: Ἱμια, Κύπρο, Μικρασία.



Γιατί δέν πέφτουν στήν τριτοκοσμική παγίδα νά δείξουν ἀρνητικό προφίλ. Τουλάχιστον οἱ λεγόμενοι κεμαλιστές («αὐτός ὁ κόσμος δέν ἀλλάζει, Κεμάλ»). Ἰσλαμιστές καί λεγόμενοι μαρξιστές εἶναι εἰδικό κεφάλαιο. Καί οἱ Κοῦρδοι ἐπίσης.

Ἐμεῖς εἴμεθα παγιδευμένοι σέ τέσσερα τινά: ἀθηνοκεντρισμό, ἀντιτουρκισμό, Παλαιά Διαθήκη, Ὀμηρικά ἔπη. Οἱ Πελοποννήσιοι ἔχουν βγάλει 23 πρωθυπουργούς ἀπό τό '21 καί οἱ ρέστοι 5. Νά μετρήσουμε πόσοι Πελοποννήσιοι εἶναι στό πολιτικοστρατιωτικό προσκήνιο; Λόγω Μυστρά ἔχουν τή Μεγάλη Ἴδέα κι ἔτσι πάνω σ' ἕνα μείγμα φασισμού, σιωνισμού, σταλινισμού καί ἀριβισμού σέρνουν τήν Ἑλλάδα καί τήν ἀνθρωπότητα στόν ἐπίλογο τοῦ μιλιταρισμοῦ καί τοῦ χαμένου χρόνου.

Ὁ Σαβδόπουλος εὐχέθηκε νά βαπτιστεῖ ἕνα βομβαρδιστικό μας «Συννεφούλα» γιά νά ὑπερασπιστεῖ ἡ Δύση ἀπό τίς ὀρδές τῶν Ἀνατολιτῶν. Τώρα αὐτός πού τό '65 προσδιόριζε ἐν μέσω κωλοχανίου τό εὐθραυστο Ἐγώ τοῦ ἀτομιστή —μέ τήν καλή ἔννοια τοῦ ὄρου— θά πάει νά ὑπερασπιστεῖ τόν ἀγαπημένο του Καρατζιτς ὅταν θά δικάζεται γιά ἐγκλήματα πολέμου. Ἡ Ἑλλάς δέν παίζει κα-

νέναν ρόλο στην παγκόσμια ιστορία. Τό γιατί είναι ένα κεφάλαιο. Η Τουρκία συμπυκνώνει τό μέγιστο δράμα τής ανθρώπινης, όπου ο δυτικός και ο ανατολίτικος τρόπος ζωής συγκρούονται τραγικά. Βέβαια εμείς οι Νεοέλληνες, ντελιριώδεις και στατικοί, αγρόν ηγοράσαμεν, δέν μᾶς ενδιαφέρει τό θέμα γιατί δέν μᾶς ενδιαφέρει ἡ παγκοσμιότητα. Ὑποκρινόμαστε γιά συναλλαγματικούς λόγους ὅτι εἴμαστε ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλά ὅπως εἶπε καί ὁ Καστοριάδης, τό ἀθηναϊκό μοντέλο δέν συγκρίνεται, δέν ἐπαναλαμβάνεται, δέν ἰδιοποιεῖται.

Ναί, ὁ Ἡράκλειτος εἶχε πει: πόλεμος, πατήρ πάντων. Ἀλλά ὅπωςδήποτε ὁ κοινωνικός πόλεμος ἔχει μιά κοινωνική αἰτία, ἔχει μιά ἀρχή, μιά μέση κι ἕνα τέλος. Μετά τή βόμβα νετρονίου ὀλοκληρώθηκε ὁ ρόλος τοῦ πολέμου. Ἀλλιῶς ἀνθρώπινο εἶδος πάπαλα.

Βέβαια ἂν θένε οἱ πολεμοχαρεῖς νά μαζεῦονται αὐτοί καί μοναχοί τους σέ μιά κοιλάδα καί νά σκοτώνονται. Γιά μιά δόξα εὐνοησιμένη, προκάτ. Μέλη ἑνός κλάμπ σχεδόν αὐτοκτονίας αὐτό, ἡ ...κοινωνική ἐπικρότηση θά λείπει.

Ὅμως «σύν Ἀθηνᾶ καί χεῖρα κίνει». Αὐτό πού εἶπε ὁ Μάρξ: «πολλοί ἐρμήνευσαν πολλαπλῶς τόν κόσμον, τό θέμα

εἶναι νά τόν ἀλλάξουμε», μετά τήν κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ, ἀκόμα καί ἀπό τό '27, ὁ ΟΣΣΟ ΡΑΖΝΙΣ, ὅσο κι ἂν φαίνεται παράξενο, βάλθηκε νά τόν ἀλλάξει καί νά τόν σώσει. Ποῖός εἶναι ὁ ΟΣΣΟ εἶναι μιά μεγάλη ιστορία γιά ἕνα μελλοντικό κείμενο.

Τό νά λέμε διάφορα γιά τόν πόλεμον καλά εἶναι. Τό θέμα εἶναι νά τόν καταλάβουμε κατ' οὐσίαν καί νά μεταστρέψουμε τήν αἰτία του. Ἡ μάχη γιά τήν κατανόηση τοῦ ΕΓΩ εἶναι στήν πρώτη γραμμή. Καταγόμεστε ἀπό τή γαλήνη καί τή χαρά. Ἡ λύπη εἶναι μέρος τῆς περιπέτειας τοῦ ΕΓΩ καί τοῦ μυαλοῦ. Μέρος τοῦ μυαλοῦ εἶναι καί οἱ παράγραφοι ὅτι οἱ Τούρκοι εἶναι οἱ ἔσχατοι κακοί καί οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ καλοί. Τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι παράγωγος στενῆς καί ῥηχῆς σκέψης. Κανείς δέν εἶναι ἀρριπιοῦ ὁ περιούσιος λαός ἢ ὁ οὐραγός λαός. Μεταστρέφονται οἱ πάντες μέσα στούς ἀνασχηματισμούς τῶν διαλεκτικῶν δεδομένων. Ἄν δέν ἔχεις σφαιρική καί ὀλική ἐποπτεία τῶν στοιχείων τῆς παγκοσμιότητας, λές καί μιλάς ἀθάλητα. Ὁ ΟΣΣΟ εἶναι ὁ πιό συνειδητός ἀνθρώπος στόν πλανήτη. Κι ὅμως, καταδιώχθηκε. Ἀκόμη καί στήν ἐποχή μας αὐτό. Σάν πολιτικός ἀντίπαλος. Ἴσως καί νά 'ταν. Ὅμως ὄχι καί πές κ. Παπανδρέου: ἦταν πολιτικός μας ἀντίπα-

λος. Κι ὄχι νά λές ὅτι εἶναι ἀπατεώνας. Ἐπειδή μιλοῦσε γιά πλανητική κυβέρνηση. Κι ἐπειδή ἐσύ ἦσουν ἀνάξιος νά τήν κάνεις. Μένεις ἐσύ στήν ιστορία σάν ἀπατεώνας. Ἄφου στέλνεις 18 Ράμπο, αὐτή τή Μερκούρη καί συλλαμβάνεις τόν πιό ἱλιγγιώδη ἄνθρωπον πού γέννησε ἡ διαλεκτική. Διαλύοντας τήν ὑστεροφημία τῆς χώρας. Ἴσως οἱ Τούρκοι νά τοῦ εἶχαν φερθεῖ καλύτερα, ἂν καί ἡ ἀνοησία εἶναι κοινός παρονομαστής Τουρκίας τε καί Ἑλλάδος.

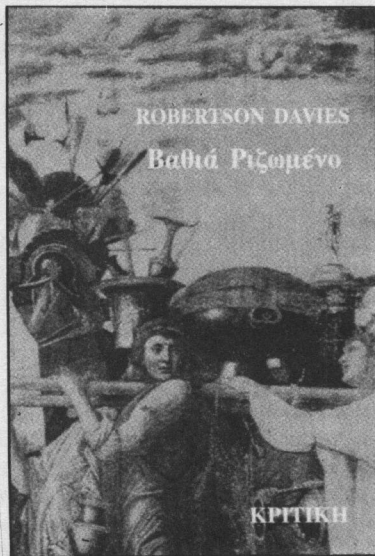
Σάν τέτοιες μέρες ἦθε στήν Ἑλλάδα καί συνελήφθη κατά διαταγή τῆς ΣΙΑ, τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου. Γιατί ὁ Ἀνδρέας ἔχει ἰκανότητα, δέν ἔχει πνευματικότητα. Καί τά ζήσαμε στό Ὠνάσειο. Τό ἀποκορύφωμα τῆς ἱλαροτραγωδίας.

Κι ὅμως, κ. Ἐλεφάντη, σέ πολλά οἱ Τούρκοι εἶναι πιό εὐλικρινεῖς ἀπό ἐμᾶς. Ἄν κάνουμε προσπάθεια νά καταλάβουμε, θ' ἀνεδοῦμε πολιτιστικά. Ἐχομε τή χρυσή ἐμπειρία τοῦ ΟΣΣΟ ἀλλά δέν ἔχομε χρόνο. Αὐτό εἶναι ἕνα δείγμα τῆς ἐποχῆς μας, τῆς πιό ὀριακῆς καί ἐνδιαφέρουσας ἀπό τίς ἄλλες. Θά ἐπανέλθω.

Σᾶς εὐχαριστῶ πολύ
Μανώλης Ρασούλης
Στιχογράφος κλπ.

Κυκλοφόρησε τό δεύτερο, καί αὐτόνομο, μυθιστόρημα τῆς Τριλογίας τῶν Κόρνις τοῦ μεγάλου σύγχρονου Καναδοῦ συγγραφέα, Robertson Davies.

Ὁ Φράνσις Κόρνις εἶναι ἕνας πάμπλουτος, προικισμένος ἀλλά μοναχικός ἄνθρωπος πού, ἀναζητώντας ἐναγωνίως ὅ,τι πιό οὐσιαστικό κρύβουν οἱ ἄνθρωποι καί ἡ ζωγραφική, γνωρίζει τόν ἀπρόσιτο κόσμον τῶν ἐμπόρων ἐργῶν τέχνης καί μπαίνει στο πᾶνθεον τῶν διασημότερων τεχνοκριτῶν ὅταν καλεῖται νά ἀποφανθεῖ γιά τήν αυθεντικότητα ἑνός ἀναγεννησιακοῦ πίνακα. Ζεῖ τήν πολυτάραχη ζωή του ἀνάμεσα στήν ἀλήθεια καί τό ψέμα, τήν ἀγάπη καί τήν ἀπιστία, τή γνησιότητα καί τήν πλαστότητα καί κερδίζει τήν ὑστεροφημία μ' ἕναν πίνακα πού φιλοτεχνεῖ ὁ ἴδιος με τήν τεχνική τῶν Μεγάλων Δασκάλων γιατί, κατέχοντας τίς μεθόδους τῶν ἐμπειρογνομῶνων, ξέρεῖ πῶς ν' ἀποφύγει τό ξεσκέπασμα τῆς πλαστότητάς του.



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

Robertson Davies
Βαθιά Ριζωμένο

Κωλέττη 25, 106 77 Αθήνα
τηλ.: 3302729, 3836460, fax: 3839434